

tiszatáj

1992. ÁPR. * 46. ÉVF.

4

Baka

István,

Szepesi

Attila,

Veress Miklós versei; Bogdán László
novellája; Csűrös Miklós Vas Istvánról;
Grezsa Ferenc Nagy Lászlóról;

Fried István:

Közép-

európai

változatok

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

A szerkesztőség elnöke: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő: ANNUS JÓZSEF

Főszerkesztő-helyettes: OLASZ SÁNDOR

Rovatvezetők: ABLONCZY LÁSZLÓ

SZOKAI IMRE

Műszaki szerkesztő: ENGI MÁRIA

Főmunkatársaink:

BAKA ISTVÁN (Szeged)

DOBOS LÁSZLÓ (Pozsony)

KISS GY. CSABA (Budapest)

SÜTŐ ANDRÁS (Marosvásárhely)

SZÉLES KLÁRA (Budapest, Szeged)

VEKERDI LÁSZLÓ (Budapest)

tiszatáj

Kiadja a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, valamint a Művelődési és Köznevelési
Minisztérium támogatásával.

Felelős kiadó: Kovács Miklósné, a kuratórium titkára.

92-150 — Borgisz Kft. Szeged. Felelős vezető: Martonosiné Csörtő Brigitta ügyvezető.
Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Telefon: (62) 12-670. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizet-
hető bármely postahivatalnál, a hírlapkézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési
és Lapellátási Irodánál (HELIR), Budapest, Lehel u. 10/A — 1900, közvetlenül vagy postautalvá-
nyon, valamint átutalással a HELIR Postabank Rt. 219—98—636 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes
szám ára: 25 forint. Előfizetési díj: negyedévre 75, fél évre 150, egész évre 300 forint.

Bizományos terjesztőnk: Dudás Gyula, 6723 Szeged, Hont Ferenc u. 24/A

ISSN 0133 1167

Tartalom

XLVI. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

1992. ÁPRILIS

BAKA ISTVÁN: Megdézsmált üdvösség	3
SZEPESI ATTILA: Sorok a levegőre; Anubisz-dallam	4
BOGDÁN LÁSZLÓ: Tó, vadkacsák és kultúrházak — érzelketlen búcsú a realizmustól	5
VERESS MIKLÓS: Postapalack — ázalékok Robinson naplójából	13
SZÁRAZ MIKLÓS GYÖRGY: Kutyakomédia	18
PINTÉR LAJOS: Áprilisi akvarell (csend, élet)	25
Szkillák és Kharübdiszek közt (Aniszi Kálmán beszélgetése dr. Gáll Ernő nyugalmazott egyetemi tanárral, a Korunk volt főszerkesztőjével)	26
ALFÖLDY JENŐ: Koppintások (Irodalmi paródiák)	38
CSÚRÖS MIKLÓS: Bekezdések Vas Istvánról	48

TANULMÁNY

LEVENDEL JÚLIA: Mintha mindegy volna (József Attiláról)	51
ACZÉL GÉZA: Egy lélek keresi magát (Kassák Lajos háborús évei)	57
GREZSA FERENC : Görömbei András Nagy László-mográfiaja	68

NÉZŐ

FRIED ISTVÁN: Közép-európai változatok	74
--	----

KRITIKA

SIMAI MIHÁLY: Fehér turbán — fehér mágia (Horváth Dezső: Klinikai föltámadás)	88
BARANYAI ZSOLT: Jókai Magyarországa akkor és most (Fábri Anna: Jókai-Magyarország)	91
BAKONYI ISTVÁN: A Romániai Magyar Református Egyház élete, 1944—1989 (Tőkés István könyve)	94
ifj. dr. GREZSA FERENC: Farkasinszky Teréz emlékezete	96
<i>Szerkesztői asztal</i>	a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

SALLÓ ISTVÁN fafaragásai a 2., 17., 24., 37., 47., 95. oldalon és a belső borítón (A reprodukciókat *Tarjáni Antal* készítette.)

SALLÓ ISTVÁN FAFARAGÁSA

BAKA ISTVÁN

Megdézsmált üdvösség

AZ APOKALIPSZIS SZAKÁCSKÖNYVÉBŐL — 3.

*Gyerekkoromban felszöktem gyakorta
a padlásra, hol a dió lakott,
kosárban, összeöntve nagy halomba,
mint Teremtés előtt a csillagok*

*s bolygók. A tartógerenda tövén,
fagy- és porszagban, még nem bejglibe
darálva, még nem nyúlós tézstafény
hájjal bekent göngyölegeibe*

*tekerve, tornyosult a lakoma
nyersanyaga; s az élesztő: a Szent-
lélek üvegbüra alatt pihent
a boltban még, mely a Mennybolt maga.*

*Egy-egy diót — bolygót vagy csillagot —
szétroppantottam lopva — Lucifer
a nagy kosárból épp így lopkodott,
bár tudta ő is: fenekére ver*

*az Úr, ha rájön. Szégyelltem, de nem
állhattam ellen. Édes Istenem,
elnézed-é, hogy süteményedet
megdézsmáltam előre, rossz gyerek,*

*s felnőttkoromra morzsa sem maradt
üdvösségemből Űreged alatt.*

Sorok a levegőre

Születtem aki Vizöntő havában, a levegő fia vagyok: folyton változó, lengő, fodrozódó, eleven villám, szállongó szeszély. Ezüst éggé foszló szavakkal építhetek világító palotát. Beleírva a tovatűntek arca, kőkirályok elillant képe-mása, bőszt koldusok rikácsolása — hallod? zene, mely átáramlik a tudón. Elixír, oxigén, keringő éter. Halkult sűgások, elkondult szavak: etruszk énekek, mandzsu dallamok, inka siratók, paraszt-csimplók, és görbedt majomemberek danája — a függönyön meglebben, átsuhan. És fölöttem levegői hajók, furcsa szárnyas szerkezetek, a felhőn Leonardo embermadarai, vasváz-traverzek, sugárzó hidak, születő—múló légi paloták, puffadt Zeppelin, dölőfős űrhajó: Szaturnusz és Uránusz álmai, zafír visszfényben keringő világok. Titkos szavak, sűgva szellőbe, szélbe, alig-sejtelmek, alig-dallamok. Páracseppekké osztva nyelv, tudás; zene egy tört cserépből, lepkeszárnyból. Mind elműlik és mégsem múlik el, itt volt, elkondult, folyton visszatér; vibrál a levegőben, szerte-száll, semmivé téved, mégis megmarad: akár egy fának tünde magja, melyben Paracelsus, a bombasztikus mágus, idők lidérce, kerge látoka, látott egy óriási fát lapulni, s e fában erdők álmát, terebély lombot, veszendő virágfakadást, négy évszak zsivajgó madarait.

Anubisz-dallam

A határasincs éjszakában, hol az Anubisz felugat, évtelen múlik évre év, mérettelen madár rikolt, nincs név, nincsen névvel jelölt; túl az elpörgő glóbuszon, sem itt, sem ott, hol összesomva a trópusok, a sarkkörök — ott vihorászik Kormos úr, árnyéka sincs bár, arca sincs, körötte a mosoni táj, kucorog egy üszkös farönkön, bábész-kodik, sosem búsul, füstkarikát fűjkál a Holdra. Odébb Jékely jődögél, szikár, álomi Donkihóte, Enyedről Nagyenyedre tart, Róma, Párizs ha szembejön, bekukkant épp, ha idetévedt, dúdol egy eltört dallamot, fölötte hősipkás hegyek. És Csönge apró vándora, jön a rangrejtett Orfeusz, ezer alakban jődögél, a fák mögül, a hegy alól, elsüllyedt városok felől, bár nincs se hegy, se kányafa, körötte macskák, bársonyos talpon surranó círmók, és lantja halkul, rákőszön egy kávéházi ablakon Zelk: Varázsló, ön mit akar e kutvaszaros Budapesten? És Nagy László felel neki, bicegve ballag: Budapest? Itt minden Iszkáz, mit beszélsz, lovak lépnek, gyöngykakasok rikoltanak, pilinke hó száll... Vitatkoznak és vihorásznak, nem ébrednek, nem alszanak, év múlik, évvel összeér; tükör ezüstjén, egy időben hegy és kávéház, görbe fa, hófűvás, köd és napsütés — Csönge, Moson, Iszkáz, Enyed szülötte, késő vándora távolodik, közeledik, fülel anubisz-dallamot.

Tó, vadvadkacsák és kultúrházak — érzéketlen búcsú a realizmustól

1. A HELYZET REMÉNYTELEN, DE NEM KOMOLY

Úgy tűnt, a kocsit csak felkínlódja magát a harmadik kaptatón, de aztán mégis visszacsúszott, és nem volt, aki ebből is levonja a megfelelő következtetéseket. A piros arcú sofőr nem volt filozofikus hangulatban, elmorzsolts foga közt egy káromkodást — most sem lehetett érteni, románul vagy magyarul káromkodik-e? —, gázt adott, újból szitkozódott, megint tövig nyomta a gázpedált, a kerekek pörögtek a hóban, de az ütött-kopott mikrobusz menthetetlenül csúszott visszafelé, mintha lett volna hová.

— Kiszállás — szól hátra csüggedten a sofőr. — Kányec filmá!

— Gyalog megyünk? — kérdezi a bőrkabátos elvtárs. — Innét már gyalog megyünk a kultúrházig?

— Meg kell nyomni — magyarázza a sofőr. — Nem lenne jó, ha pontosan ITT akadnánk el!

— Miért? — kérdezi még agresszívebben a bőrkabátos. — Itt *mi* van?

— Itt is nappal van — magyarázza a kultúraktivista —, de mégis világos.

— Világos — mondja a sofőr. — Ereszkedjenek kifelé az elvtársak és a kutya faszába belé, nyomják mán meg ezt az autót vagy itten veszen meg az isten hidege.

— Minket? — röhög az aktivista. — Nincsen annak pénze!...

— Kinek? — néz szét gyanakvóan a bőrkabátos.

— Kinek, kinek? Hát az isten hidegének...

Az újságíró ül legközelebb az ajtóhoz. Kinyitja, kiugrik a térdig erő hóba. A bundás, fekete csizmás hölgy is követi (a városi néptanács műépítésze!) és tétovázás után a testes, álmos arcú kultúraktivista is leszáll. A bőrkabátos egyelőre még a mikrobuszban ül és hevesen magyaráz valamit a gyanakvó sofőrnek. A piros arcú adja fel, kikászálódik, bevágja az ajtót, a bőrkabátos előremászik a kormányhoz, dudál és vigyorog.

— Mint a bolond a faszának — jegyzi meg a kultúraktivista.

— Hó-rukk — vezényel az elvtárs a kormány mellől, és a sofőr s az újságíró máris a kocsitól hátrahagyja. Melléjük húzódik az aktivista is, a nő arrébb sétál a hóban, és vágyakozva a gerincen sorakozó fák felé elnézeget. Havas a hegyoldal, fekete pontok mozognak ide-oda, átlósan, rézsútosan, összevissza, egymást elütve, takarva, kiiktatva, újjászülve.

— Mik azok? — kérdezi a sofőr, miközben lihegve nyomja a kocsit, ami újra meg újra visszacsúszik. Hallatszik a bőrkabátos káromkodása is a kormány mellől. A kerekek eszevesztetten pörögnek, a kocsit morog, prüsszöl, füstölög, a kerekek a közelebb merészkedő hölgy szemébe vágják a havat. Úgy tűnik, a mikrobuszt most sem sikerül kimozdítani a holtpontról, egyszer-kétszer-háromszor is visszacsúszik, amikor váratlanul a bundás nő is nekifeszül a kocsitól. Csodák csodája, mintha csak ennyi hiányzott volna, a mikrobusz meglendül, mint egy reménykedő állat, és az eszevesztetten pörgő kerekek végre kinyomják önmagukat a mélyülő nyomból, és az autó puhán gördül előre a szűz hóban.

— Hiába, elvtársak. Összefogásban az erő — száll ki a bőrkabátos, és rágyújt.

— Mik azok ott, Pădureanu elvtárs? — mutat a mozgó pontokra a sofőr. — Remélem, nem farkasok?!

— Farkasok, itt!?! — Az aktivista felröhög, lapos üveget húz ki a zsebéből, körbe-kinálja, senki nem kér, így csak ő iszik, krákog, kézfejével parasztosan törli meg a száját. — Eladtuk azokat is, Costică. Mint a zsidókat. Voltak, nincsenek.

Az újságíró is rágyújt, s ahogy elfordul társaitól, váratlanul látja meg a tavat, a kráter mélyében (tölcsérében), be van fagyva, a jégtükrön megül a pilinkéző hó, különféle nyomokat lehet kivenni ezen az óriási körtáblán, mintha valaki óriás írni gyakorolna. A nyomok fölött szimatolva, tetován köröznek az ittmaradt vadkacsák.

— Hát mégis igaz — kezdi az újságíró, de a lelkesedéstől és a cigarettafüsttől elfullad a hangja.

— Micsoda? — lép mellé a bőrkabátos, és ő is lenéz.

— Hogy nem mennek el!... Hogy itten maradnak.

— Kicsodák?

— Hát a vadkacsák...

— Azok?! Azok varjak, elvtárs — köp ki a bőrkabátos. — Tanulták az iskolában, hogy a vadkacsák vándormadarak, nem?!

— Lehet, hogy mégsem vadkacsák — röhög az aktivista —, mivel a vadkacsák tényleg vándormadarak, de nem is csókák, Erdősi elvtárs, erre mérget vehet.

— Hát akkor micsodák? — kérdezi újra a sofőr, s derekát masszírozva, szuszogva mászik vissza a kormánykerék mellé. — Beszállás, uraim — kiáltja.

A mikrobusz jeges oldalához verve cipőjüket, egymás után szállnak be. A nő valamivel távolabb álldogál, egy nagy fa mellett, és nem vesz tudomást róluk, elmélyülten vizsgál valami csak általa észlelt rejtélyt.

— A kicsi elvtársnőt itthagyják — fordul meg a sofőr, s közben rátenyerel a dudára. A nő erre se mozdul meg.

— A kisasszony itt marad? — kérdezi az ajtót kitarva a pártaktivista, de a nő most sem fordul meg.

— Jön vagy maradj, Délia? — kiáltja a kultúraktivista is.

— Menjen — böki meg a bőrkabátos a nyitott szemmel álmodozó újságírót. — Maga a legfiatalabb, elvtárs. Kérdezze meg a nagyságától, mik a szándékai?!

Az újságíró tetován mozdul meg, szétnéz, majd nyögve kászálódik ki a meleg kocsi- ból, s a hóban térdig, combközépig süppedve megy a nő felé.

— Mit csinál? — kérdezi. — Mit néz?

— Gondolkodik — néz rá nyugodtan a nő. Az arca kipirul a hidegben, s a bunda fehér gallérja kimondottan kiemeli vörös arcát.

— Nem kéne menni?

— Éntőlem? — von vállat a nő, és közvetlen mozdulattal karol bele. — Még hány kultúrházat kell megnézni?

— Nem tudom — von vállat az újságíró, s egy lépéssel megelőzve a nőt, de karját nem engedve el, tapossa az utat a kocsiig. Mielőtt beülne, visszanéz: a hegyoldalon megszaporodnak a fekete pontok, s mintha egy vonítás foszlányait is darabokra tépné a szél, de erre nem esküszik meg, lehet, csak a füle cseng.

— Maga újságíró? — fordul feléje a nő, amikor végre elhelyezkednek egymás mellett, a hátsó ülésen.

— És nem is akármilyen — röhög a kultúraktivista. — A toll felkent bajnoka. Miért, maga nem olvassa az írásait, a harcos cuki cikentyűit a művelődésről, amit meg kell menteni?...

— Tudod mit? — szisszen fel az újságíró. — Szórakozzál a jó édesanyáddal, vagy ve- gyél kutyát és...

— Hagyjad — teszi rá rózsás ujját a szájára a nő. — Hagyjad. Kit érdekelnek ezek? Inkább azt mondd meg, mit fogsz írni erről az útról? A kultúra hajlékairól, amelyek...

— Az igazságot — röhög fel újra a kultúraktivista. — Már Danton is megmondotta, nagyságos asszonyom, hogy csak az igazságot, a kíméletlen igazságot!

— Nagy a szája, Kocsiskám — szól bele a bőrkabátos is. Iszik egy kicsi mókuszvizet, és mindjárt elveszíti a mértéket. Maga pedig — fordul hátra, és az újságíróra pillant — miért nem válaszol? Az elvtársnő kérdezett valamit!...

— Én — rezzen össze az újságíró. — Éntőlem?...

— Igen, magától, maga az újságíró elvtárs, nem? Azt kérdezte az elvtársnő, hogy *mit* fog írni arról, amit láttunk?

— Még nem tudom — von vállat az újságíró, s kutakodva mered a bőrkabátos fehér arcába, próbálja eldönteni, milyen színű a szeme, szürke, kékeszöld, olyan, mint a macskaké? És a bajusza is milyen fekete, pedig a barkója már szolidan őszül. Ki lehet?

— Maga süketnéma — gúnyolódik a bőrkabátos. — Vagy nem tudja? Esetleg nem akarja elmondani nekünk?

— Azt hiszem, nem vagyok köteles itt magának...

— Bravos — röhög fel a kultúraktivista. — Csak így tovább. Grünwald bácsi rég nem volt a szülőmegyéjében. Nem tudja, hogy kinőtte magát az utánpótlás. Csak így tovább. Hát nem vagy köteles — böki mellbe az újságíró, szinte kifordulva székéből —, persze, hogy nem vagy köteles. Hát van neked főnököd, vasas egy elvtárs, nem? Csak Grünwald ezt nem tudja. Pedig ő meg van győződve, hogy a nagy oláh faluban ők *mindent* tudnak. Pedig még felit se... Sok mindennel így vagyunk...

— De engem érdekel — kezdi váratlanul újra a nő, nem is véve tudomást a feszültségről. — Ha én újságíró lennék, hát én...

— Magát ez érdekli — mered rá a bőrkabátos. — Engem viszont az, hogy miért ilyen nagy a maguk szája?!? Hallottam ezt-azt a kultúráról is, az újságról is, a főnökét is ismerem — kacsint az újságíróra —, az Aggpressnál úgy becézték, hogy *secuiul militant*, de...

— Igen? — néz rá a nő, érdeklődve. — És még mit hallott, és még mit tud, izé elvtárs?

— Volt, amikor Erdősi volt, azután volt, amikor Grünwald — röhög az aktivista. — Most éppen Pădureanu. Így megy ez...

— Hát akkor hogy szólítsam? — mosolyog a nő.

— Elvtársnő, most nem erről van szó. Maguk...

— Hát miről van szó, Grünwald elvtárs?

— Engem is az érdekel, ami gondolom magát is. Hogy mit ír majd **ERRŐL** ez a...

— Hát igen — simít végig a nő mosolyogva az újságíró arcán, mintha csak szakálleroségét méricskelné csokolózás előtt. — Engem is érdekel, hiszen...

— Persze — fúj mélyet a bőrkabátos. — Össze kell hangolni a dolgot, kicsi elvtársnő. Ő nem írhat most azt az újságban, amit mi írunk a jelentésben, mert ez...

— És mink mit fogunk írni abban a bizonyos jelentésben? — szólal meg újra a kultúraktivista. — Nem árulnád el, Pădureanu elvtárs?

— Mikor maga velem beszél, Kocsiskám, akkor maga hallgat!

— Magát hallgatom, azaz téged, Erdősi. Ugyan már... — A kultúraktivista előhúzza zsebéből az üveget, most nem kínálja körbe, iszik egy kortyot.

A kocsi váratlanul ér fel a tetőre, a fekete pontokról kiderül, hogy mégiscsak kutyák, nem farkasok, csaholva közelednek, forognak az autó körül.

— Itt van valahol egy kápolna is, nem? — kérdezi tűnődve a nő.

— Igen, Délia kisasszony, igen — szól hátra a sofőr. — Odamegyünk?

— Hát ha már itt vagyunk, nem kellene kihagyni.

— Kisasszony — szólal meg újra vészjósló hangon a bőrkabátos —, kisasszony, azt hiszem, ez ellenkezik a missziókkal.

— Miféle missziókkal? — kérdez vissza a nő, semleges hangon.

— Kisasszony, mi...

— Én magának Delia Spinu elvtársnő vagyok — mondja a hölgy, s kedvesen mosolyog.
— Ezt egy pillanatilag se felejtse el, Grünwald elvtárs.

— Elvtársnő, mi — örvöng a bőrkabátos —, mi nem azért jöttünk, hogy holmi düledző székelő kápolnában tátsuk a szánkat, hanem, hogy a kultúrházak...

— Meséljen nyugodtan, Erdősi elvtárs — néz rá a bőrkabátosra a nő, és mosolyog. — Mi lenne velünk maga nélkül?

— Elvtársnő, maga gúnyolódik, maga... Mindegy, mi azért jöttünk, hogy a kultúra hajlékainak az állapotát vizsgáljuk meg, minket ezért küldtek.

— Én nem tudom, magát miért küldték, Pădureanu elvtárs. Én mindenesetre, ha már itten vagyunk, ezt a kápolnát is megnézem. Jövő héten döntenek arról, hogy beleesik-e a szisztematizálási tervbe, vagy nem kell ingerelni feleslegesen a...

— Hát ez elképesztő. *Maguk* az állam pénzén, a párt vagyonán, a nép tőkéjén holmi kápolnákat akarnának...

A kocsit hirtelen áll meg, a bőrkabátos előreesik az ülésen, a kutyák lemaradva, a fák közül, távolról vonítanak. A kápolna ott áll a fák között, olyan, mint egy álom. A teteje már kissé omladozik.

Egymás nyomában szállnak ki az autóból, a tetőn hideg van, a lehelet álarcként gomolyog a szájak körül.

2. AMIKOR MEGJELENIK A VÉGZET, PUHÁN SURRANVA

— Na jöjjön, hercegem — fogja karon a nő az újságíró. — Nézzük meg a medvét.

És megindulnak a térdig, majd combközépig érő hóban, a kápolna felé. A bőrkabátos nem száll ki, tüntetően, duzzogva marad a kocsiiban, úgy tesz, mintha valamit olvasna, pedig nincsen újság nála. A sofőr viszont kiszáll, és felnyitva a motorház fedelét, gyanakvó arccal vizsgál valamit. Az aktivista eltávolodva a kocsitól, behatol az erdőbe, s egy nagy fánál megállva, elfordulva tőlük, vizez.

— Na, mégsem mondotta, hogy mit fog írni?

— Hát amit láttunk — legyint az újságíró, és elengedve a nőt, előrelep, s máris derékig süpped egy leselkedő gödörbe. — Vigyázzon — szól vissza, de már késő, a nő is mellette landol, egymásra néznek, nevetnek, kézen fogva húzza ki, s érzi a parfümjé illatát, valami virágillat, képtelen azonosítani, ez zavarja.

— Hát éppen ez érdekel engem, látja — kacag a nő —, hogy maga mit látott? — Előreszalad, a kápolna csukott ajtaja előtt áll meg, pallni kezdi bundájáról a havat. Vörös haja kiszabadul a kucsma alól, s rakoncátlan fürtök teszik váratlanul védtelenné elszánt arcát.

— Én nem is annyira szakmai szempontból vizsgáltam, én...

— Milyen szempontból? — mered rá a nő, majd a kilincstre téve a kezét, puhán megnyomja. Az ajtó csikorogva tárul ki.

— Hát gondolom, maga építészeti szempontból vizsgálta, hogy hol, milyen javításra szorulnak, míg én...

— Igen, maga? — fordul meg az ajtóban a nő, aztán teljesen hátratulva a továbbra is csikorgó-nyikorgó-siránkozó, kissé már korhadt ajtót, belép a kápolnába.

— Én azt próbáltam kikövetkeztetni, hogy *mi* is folyik művelődés címén azokban a lerobbant, borzalmas épületekben?

Ő is belép az ajtón, szeme nehezen szokik hozzá a félhomályhoz, a homály szobrai is becsapják, későre fedezi fel a nőt, az oltár előtt áll, szája mozog, mintha imádkozna. Feljebb pillantva hosszasan elnézegeti a szobrot, mintha megmozdulna mégis Mária karján a kised. Néhány gyertyacsonkot láthat még, és egy viszonylag új perselyt, ami élesen üt el a hulló környezettől, s merőben pragmatikus szempontokra figyelmeztet.

Az újságíró halkan, görcsösen kezd röhögni, az ajtó, mintha csak erre a jelre várt volna, nyikorogva csukódik be.

— Már vártam magukat — mozdul meg valahol a sarokban egy uraságtól levett nagykabát, egy *élő* rongycsomó.

A nő felsikolt, nekidől a mellette álldogáló újságírónak, aki pillanatokra védekezőn szorítja magához, miközben a sűrűsödő homályban azt próbálja kivenni, *ki* is beszélhet. Nem hisz a csodákban.

A megelevenedett rongycsomóról is kiderül, hogy egy rozoga öregasszony. Közelebb csoszog hozzájuk, halkan nevet, mintha homok csikorogna a megmaradt fogai között.

— Ne féljenek, aranyoskám — húzódik vigyorfelére a szája —, csak én vagyok, Biri néni.

— Maga, maga mit keres itt? — kérdezi elképedve a nő, és mintha felocsúdna, eltolja magától az újságírót.

— Én? Hét én itten vagyok, aranyoskám, Máriával és a Jézuskával. Engemet Antal atya küldött ide, hogy vigyázzak.

— De hát most tél van és hideg, és maga?...

— Ó, itten nincsen is olyan hideg, lelkem, melenget engemet a Jézuska. — Az öregasszony ott toporog körülöttük, s addig ügyeskedik, amíg sikerül meggyújtania egy gyertyacsonkot. — És kályha is van itten, lelkem, és fát is szoktak vágni a búcsúsok, mert ők tudnak rólam, tudják, hogy rám mindig lehet számítani, hogy én innét el nem megyek...

— Maga tényleg itt lakik?

— A fiamnak mindétig mondják a népek, hogy vigyen mán haza, ne kacagtassa magát s a falut, de hát mért is menjek én Dénezzsel, amikor én *itthon* vagyok. Itt csend van, itten jó, időnként beszélgetek a Jézuskával is. Máriával, az asszonnyal, az anyjával azzal nem, soha, őrá haragszok. Hát hogy lehetett egy ilyen drága gyermeket jászolban megszülni?...

— Kukucs — hallatszik valahonnan kintről, majd nyikorogva tárul ki az ajtó, és toporogva lép be a kultúraktivista. — Hová bújtatok?

— Ó, ezt az urat ismerem — suttogja az öregasszony. — Tanító bácsi volt a falunkban.

— Aha, Biri néni, hát hogy vagyunk, nyanya lelkem? — Az aktivista kis tépelődés után az öregasszony felé nyújtja a zsebéből előhúzott lapos üveget, még kotyog benne néhány korty pálinka.

— Az isten fizesse meg a jóságát — hálálkodik az öregasszony —, de mivel háláljam meg, mostan nincsen se szeder, se málna.

◇ Jósoljon minekünk, Biri néni lelkem — kérleli az aktivista, kissé ellágyulva, s feneketlen kabátzsebéből zsírpapírba csomagolt szendvicseket is előhalász.

— Kinek jósoljak, tanító bácsi — teszi el a csomagot az öregasszony. — A kisasszonynak, vagy az úrfinak?

— Nekem, Biri nénje...

— Ó, az nem lesz jó. A tanító bácsinak mindig szomorú dolgokat tudok csak mondani. Vigyázzon magára. Van egy asszony, indulatos, rossz teremtés. Az nagyon kivan magára. És mások is. Egy vékony arcú, mogorva férfiú is. Nem, nem, én inkább visszaadom a pálinkáját és a kenyerit, én...

— Hagyja csak, Biri nénje — nyomja vissza az öregasszony kezébe az aktivista a rongyok közül váratlan gyorsasággal előkerülő lapos üveget. — Hagyja csak, használja egészséggel. S a kisasszonynak mit mondana?

— Utazni fog — néz a bundás, didergő, elfehéredő nőre az öregasszony, és a gyertya hazudozó fényénél hirtelen megnő, és kerekre tágul a fekete szeme. — A levegőbe fog repülni, mint a madarak, és egy nagy, távoli városba fog lenni, ott kódorog majdan az épületbányában, s szomorú lesz. Sokat sír majd magányosságában. Lesz ott valahol egy nagy

világos konyha is, ottan áll ő majd gumikesztyűben és mosogat. Nem, *mást* nem látok — kapja maga elé a kezét riadtan. — *Mást* nem, nem látok!...

— És az úrfinak? — mutat az újságíróra az aktivista. — Az úrfinak miket jósol, Biri néni?

— Ő is utazni fog. Maguk állandóan utaznak, tanító bácsi! Hamarosan autóban fog utazni, egy, két, három határon is átmenni, ő ottan ül elől, a sofőr mellett, bundában, de úgy is fájni fog!

— Négy esztendeje, nyolcvannégy óta nem utaztam — húzza össze magán kabátját dideregve az újságíró.

— Hát mostan fog, egy, kettő, három határon is átlmegy majd az autójával, bundában lesz, de úgy is fájni fog. Aztán egy nagy városban egy befagyott tó partján találkozik valakivel, akivel csak álmodni szokott, nagyon összevesznek, de együtt mennek tovább, át egy, két határon, és egy nagy városba érnek majd. Szobrokat látok, egy városi utcát temérdek szobrokkal, és rózsá is van ott, sok vörös rózsá, és maga ott fog sétálni azzal az álombéli valakijével azon az utcán, és veszekednek, de szorítják egymást. *Mást* most nem látok, leszáll a köd, nagy, zöld köd van, zöld köd. Vigyázzon magára, lelkem.

— Zölderdő elvtárs ideges — mosolyog az aktivista, s az újságíró hirtelen dőbben rá, hogy már percek óta szól az autójuk dudája.

Elbúcsúznak az öregasszonytól, egymás nyomában lépnek ki a sötét kápolnából a fényre, nyomukban nyikorogva csukódik be az ajtó, egymás nyomában lépve araszolnak a nagy hóban elhagyott autójuk felé. Közben természetesen a kutyák is megérkeznek, az egész falka. Félkör alakban fogják körül a mikrobuszt, és kánonban morrognak.

— Most mi lesz? — tántorodik hátra a nő. — Széttépnek?

— Jöjjenek — ugrik ki a sofőr, és kitarja az ajtót, majd egy seprűvel indul a vicsorgó kutyák felé. Az ebek szimatolva, remegve, morrogva, fel-felvonítva hátrálnak, de ahogy az újságíró és a karjába kapaszkodó nő, s a hátuk mögött fújtató aktivista megindulnak a kocsira felé, három hatalmas termetű korcs juhászkutya lustán mozogva állja el az útjukat. A kétségbeesetten hadonászó sofőr túl közel merészkedik az egyikhez, az hirtelen, puhán, már-már követhetetlenül, mint egy párdúc ugrik feléje, s kitepi kezéből a seprűt.

— Jöjjön ide mellénk, Albu! — kiáltja az aktivista.

— Miért, ha négyen vagyunk, nem tépnek szét? — tántorodik melléjük lihegve a sofőr. A kutyák négy-öt méterre közelítve meg, körbefogják őket, s halkán, figyelmeztetően morrognak.

— Nézzék csak! — tántorodik hátra a sofőr. — Nézzék csak, ez a háromnevű elvtársunk, ez megőrült.

— Adios — kiáltja feléjük a bőrkabátos, előmászva a kormány mellé. A kocsira motorja hörögni kezd, a mikrobusz egyet-kettőt zötytyenve lassan indul meg, néhány kutya tétován ugatva a kanyarig követi, aztán behúzott farokkal somfordálnak vissza fegyelmezetten örökös társaik mellé.

— Zölderdő bácsi úgy itthagyt bennünket, mint Szent Pál az oláhokat — vakarja a fejét az aktivista.

— Tényleg elment volna? — sikolt fel a nő.

A mikrobusz abban a pillanatban jelenik meg újra a kanyarban. A bőrkabátos valahol lennebb megtérhetett, s most lassan, a nagy hóbuckák között dülöngélve, mint egy részeg tevé közeledik feléjük. A kutyák utolsó pillanatban válnak szét, acsarogva ugranak neki a kopott zöld kocsioldalnak, de lepattannak róla, és vonítva tiltakoznak. A mikrobusz lassan melléjük ér, remegve megáll, a bőrkabátos újra hátramászik, erőlködve nyitja ki az ajtót, kockázat nélkül, lihegve másznak be a melegbe, a sofőr a helyére ül, dudálni kezd, erre ismét felharsan a kutyák kórusa.

— Honnan van itt ennyi kutya? — kérdezi a nő, és fázósan húzza össze magát az ülésen.

3. A REPÜLÉS

— Vallják csak be — kacag a bőrkabátos —, azt hitték, itt hagyom magukat. Vallják csak be!...

A sofőr vacogva szól hátra:

— A kápolnáig se tudtunk volna eljutni, széttéptek volna ezek a dögök.

— Nem, Albu — vigyorog a bőrkabátos. — A jó isten megvédte volna az ő híveit. biztosan megvédte volna.

— Tényleg, honnan a bánatból van itt ennyi kutya? — álmélkodik az újságíró is, s az aktivista felé fordul. — Na látja, Kocsis úr, most én is innék egy pohárával.

— Mit? — fordul hátra a sofőr. Már az autótúton gurulnak az előbbi nyomban, a legkitartóbb kutyák is vicsorogva maradnak le.

— Mit, mit? — kacag az aktivista, és kezét fújja, melengeti. — Na, vajon?

— Nálam egészen véletlenül van egy üveg — nyújtja hátra a sofőr degeszre tömött kopottas kék sporttáskáját.

— Mennyibe számítja?

— Magának, Kocsis elvtárs, kettőbe, magát jól ismerem.

— Van-e pénzük? — néz szét az aktivista csüggedten. A nő és a bőrkabátos egyszerre kezdenek kutatni táskájukban, aztán kiszedik az üvegből a gondosan belenyomott nylon-dugót, s a szilvapálinka összetéveszthetetlen illata betölti a fokozatosan átmelegedő autót. Egymás után isznak az üvegből, krákognak.

— No, milyen volt a kápolna? — kérdezi a bőrkabátos, kézfejével törölve meg az üveget, s leeresztve lába mellé.

— Hát mégis, milyen egy kápolna? — nevetgél a nő.

— Igaz, hogy lakik ottan egy nyanya? — szól hátra kíváncsian a sofőr. — Azt mondják, buggyant ugyan, de mégiscsak rendben tartja a kápolnát, s a népek dugnak neki eztet-aztot, hogy ne haljon éhen.

— Erről fog írni? — fordul a bőrkabátos az újságíró felé. — Biztosan nagyon fog örövendeni neki a főszerkesztő elvtárs. Végre egy pozitív hős, aki a mangáliai beszéd szellemében örködik a magyarok istenének ezen az elhagyott fészkén...

— Inkább magáról kellene írni, Pădureanu elvtárs — vigyorog az aktivista. — Maga is a korunk hőse, nem, egyenesen a hetvenegyes plenáris szellemében!... Most hol is dolgozik?!

— A központban — nevet tovább a pálinkától vagy az átélt izgalmaktól kipiruló nő. — Hát nem látja? Azokról, akik fontos elvtársak és a központban dolgoznak, messziről lerí, hogy közel vannak a tűzhöz.

— Nagy a szája, kisasszony — felhősödik el a bőrkabátos közmondásosan jóindulatú tekintete. — Hogy Kocsis elvtárs handabandázik, azt már megszoktuk. Ámbátor el kellene gondolkodnia azon is, hogy egy alkoholistának mi keresnivalója van a szocialista kultúra megyei irányítói között?

— Honnan van itt ennyi kutya? — kérdezi megint az újságíró, s a nő felé fordulva hosszan beszívja meghatározhatatlan kölniillatát. A vállá fölött látja meg újra a tavat, most egészen közelről. A szélén, a lékek körül csizmás atyafiak toporognak, s a kékes levegőben, a fenyőfák magasában néhány madár tétován köröz, bizonyára a napra várnak, de a napot — néz fel a tarajos felhőkkel csipkézett égre az újságíró — várhatják, azt mára megette egy cápa alakú felhő.

— Tényleg vadkacsák! — ámul el a sofőr, és fékez a bungaló bejáratánál. — Tényleg, igaz, hogy itthon maradtak? — Hátrafordul. — Egy teát azért meghihatnánk a nagy ijedtségre.

Egymás után szállnak ki, s lehajtott fejjel mennek be a bungalóba. A helyiséget bár-

pult osztja ketté, s a forralt cujka átható, mennyei illata égett mitité szagával és a sarokban üldögélő favágók gönceiből áradó átható szagokkal vegyül.

— Teát? — kérdezi a sofőr, a pulthoz lépve.

— Én kávét kérnék — húzza ki magát Pădureanu-Erdősi-Grünwald, szétnyitva mellén a bőrkabátot.

— Csak *nyekezol* van, kérném tisztelettel — morogja az alacsony kopasz csapos, és gőzölgő rubinpiros teát tölt a poharakba.

— Nem bánom — legyint a bőrkabátos. — Jöhet.

— Mi van, elvtikém? — böki oldalba az aktivista. — Nyeríteni akar?

— Mondja, Kocsis elvtárs — húzódik el a bőrkabátos. — Nem bír magával? Úgy kirúgatom onnét, ahol épp meghúzta magát, hogy a lába se éri a földet, gyorsabban fog repülni, mint az iménti vadkacsák, ha ugyan azok voltak!

— Én ismerem a vadkacsákat — húzza ki magát a sofőr. — Nézni is, löni is, meg készíteni is.

— Vannak ismerősei — nevet a nő ingerkedve. — Igaz, Grünwald elvtárs, ott a központban önnek jó kapcsolatai vannak?!

— És a kisasszonykát ez miért érdekli? Olyan biztosnak érzi a helyét?

— Nem válaszolt, Erdősi elvtárs — kacag tovább a nő, kezét melengetve teáscsészéjével. — Jó kapcsolatai vannak, igaz?

— S ha igen? — von vállat a bőrkabátos. — Bevallom, van egy-két barátom, de nem tudom, hogy ez miért...

— De, de érdekel — mosolyog a nő ingerkedve. — Meséljen róluk, szépen kérném, a fontos barátairól.

— Én kimegyek — áll fel az aktivista, s eltolja maga elől csészéjét. Az újságíró odahajolva érzi meg a forralt cujka összetéveszthetetlen illatát. Még időben lép a tántorgó testes alak után, s az ajtónál kapja el. Kilépnek, s a hidegben mélyeket lélegezve, egymásba karolva sétálnak a tóparton.

— Kik azok, akik ott mind? — csuklik az aktivista. — Mondjad már, *kik* ezek?

— A múlt és a jelen — röhög az újságíró. — Csakhogy ez a múlt még nem múlt el végérvényesen, tudja, tanító bácsi?! Átnyúlik a jelenbe, s ezért ez a *feltörekvő* jelen még nem érzi *teljesen* biztonságban magát. De majd lesznek neki is barátai, pártfogói, támogatói, akkor majd, talán...

— Írjál inkább verseket, írókám — csuklik megadóan az aktivista. — Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.

— S ha kirúgat, mit csinálsz?

— Visszamegyek a falumba. A gyermekek várnak.

— Menj már — engedi el az újságíró, s a testes férfi meginogva vágódik végig a havon.

— Valakinek meg kell tanítani nekik a betűket — vigyorog. — Az egyszeregyet.

Egy vadkacsa ebben a pillanatban előttük rebben fel a hóból, és furán oldalazva repül a lepusztult nádas felé. Valahonnan az erdőből, a csontvázfák közül dördül el a lövés, s a madár szabad röpte hirtelen szakad meg, átmenet nélkül. Kőként zuhan a jégre. A bokrok közül két német vizsla ront ki, és szinte repülve közelednek a jégen fekvő, vérző madár felé, amelyik mintha megsejtené az újabb veszélyt, váratlanul mozdul meg, s szárnyát maga után húzva, bukdácsolva kezd menekülni a jégen, sikertelenül kísérletezve a felszállással.

— Én csak annyit tanácsolok — ül a hóban az aktivista —, hogy ne húzz ujjat velük. S ahogy hazaértünk, jelentsd világhíres főnöködnök, az egészet, másképpen...

— De hát én — képed el az újságíró. — De hát *mit* csináltam én?

— Vagy, pupák — csuklik az aktivista, és nehézkesen áll négykézlábra, tántorogva emelkedik fel. — Ez már elég. Mert nem olyan vagy, mint ők, baszd meg!...

— És? — ragadja karon az újságíró, dühösen, nehogy megint végigvágódjon a havon.

— Inkább íráj — motyogja engesztelően a férfi. — Inkább...

— Én nem tudom, mit beszélsz, én...

— Ami magad vagy, azt nem látod — pihen meg az aktivista ködös tekintete az újságíró arcán. — Amit látsz, az csupán az árnyékod. Ki írta eztet, pupák, mondd, ki?

— De hát azokban az otthonokban — kezdi dühösen az újságíró — még tűz sem volt az idén, csak mocskok, rendetlenség, összetört székek, száradó ürülék, hát ez...

— Tudod, ki követte el. Ra... Ra... — hátratántorodik. — Hát ez most nem fog menni. Szóval Tagore, tudod?... Ők biztosan tudják — mutat a bungaló ajtajában karonfogva megjelenő bundás nőre és bőrkabátos elvtársra. Ha valaki, hát *ők* igen!... Ők aztán igen!...

A gyorsabb vizsla ebben a pillanatban éri el a kétségbeesetten menekülő, sérült szárnyú vadkacsát.

— Na, eldöntötte? — kiáltja a nő, s a tiszta levegőben szinte gőzölögnek a szavai. — Na, eldöntötte végre, *mit* fog írni, uram?

— El — bólint csüggedten az újságíró, de amikor melléje érnek, a nő félreérthetetlen mozdulattal hívja magához, szabad kezével belekarol.

— És mit fog írni? — szól át barátságosan a hölgy másik oldaláról a bőrkabátos. — Elárulná már végre, türelmetlen vagyok.

— Nem tudom, hogy ez...

— Eldöntötte vagy nem döntötte el?

— Már hogyne döntötte volna el — liheg nyomukban az aktivista. A kutya, szájában az alétan lógó madárral, akkor ér melléjük. Társa kedvetlenül caplat a nyomában. — Az lesz a címe, hogy otthon-e a kultúrotthon?

Mintegy végsőre hullni kezd a hó, fehéren, puhán, álmosan takarja el nyomaikat. Lassan, komótosan repülnek fel, mintha elirigyelték volna a vadkacsa előbbi szabad röptét. Legelől a bőrkabátos elvtárs repül, mellette lazán, már-már erőfeszítések nélkül a bundás hölgy, sejthető, hogy le fogja körözni, előbb-utóbb utoléri, és el is hagyja. Mögöttük lemaradva, oldalazó szárnycsapásokkal, a földhöz közel a valamit most is motyogó sofőr repül, s leghátul totyogva, a tó jegétől el-elválva, mégis visszaesve, az aktivista igyekszik, végül nehézkesen ő is a levegőbe emelkedik, s lomha szárnycsapásokkal igyekszik a többiek után. Az újságíró szédülten nézi őket, voltak, nincsenek! Nagy előáztsiai, ötletes nagyságú pelyhékkel havazik...

VERESS MIKLÓS

Postapalack

— ázalékok Robinson naplójából

.....

*Nincs a Földön már lakatlan sziget
mert rátaláltam a legutolsóra:
úgy hányt ki a nagy cethalvihar gyomra
amint kiválasztottakra ijeszt*

*bárhoz keresnének búvóhelyet —
Jónásként találnának Prosperóra*

*vagy fölszállnának egy részeg hajóra
hol jéghegynek rop táncot csődület*

*s így fogy a lét: örök menekülésben
ahogy nyoma üldöz egy karavánt
mit pusztába a rémület kicsap —*

*Mikor halottnak véljük már az Istent
lezárva szemét — úgy érteni csak
hogymint apánk: ránhagyta a magányt*

.....

*Fövenyírásnak hívtam azt ahogy
bevonsozoltam magamat a vadonba —
s másnapra az apály telivonta
szeméttel a halott homokpadot:*

*átkoztam sorsom hogy idedobott
hamint hatalma csupán ennyi volna:
e béke kórboncasztalos és talmi
hol magadat egyben nem tudhatod*

*Aztán már megnyugodtam estelente
mikor fülembe mekegett a kecske
s a papagáj rikoltotta ezerszer:*

*Szegény Robinson: e sziget lakatlan
majd megtudod te is ha öntudatlan
felejtéd el — mitől lélek az ember*

.....

*Hajóroncsunk a zátonyon maradt
de mert hogy békaúszást gyakoroltam
még bűnös ifjúként — hát odatoltam
a sekélyben bambusztutajomat:*

*mennyi arany volt és mennyi smaragd
ládákban mikért végső pillanatban
— míg gerincük és szívük beleroppan —
fuldoklók vájták belé karmukat*

*De mit nekem: a kapitányi fülke
asztalán találtam kalamárist
meg tollat — ezt a Gondviselő küldte*

*és áldottam ezért már fölmerülve
az ébrenlétre: hiszen akkor máris
van vigaszom — jöhet a naplóírás*

.....

*Az első nap — bár szinte is felejttem —
rájöttem: elázott minden papír
bár motoszkált valami a fejemben
de nem mindegy: az ember mire ír*

*lótuszlevélre tán — kecskét megfejtem
s mire föllángolt az alkonyi pír
s a zord sziklákon túlról önfeledten
hozzámosont az Ephir meg Zephir —*

*kicserzettem a bőrét amint illet:
gondolat nem — de kecske lesz megint
s elálmodoztam egy szirt alatt*

*de mire tüzem füstje elapadt
bőr és hús eltűnt — s ott álltam az ihlet
cserbenhagyott Robinsonjaként*

.....

*Oh költők ti: kik majdanán kilestek
hogy villan ki a lélek madara
vázából lakatlan emberi testnek
mit tudhatnátok: miért és hova*

*máglyatüzei forradalmi estnek
ha éppen kezetekben a kova
és elbámultok csupán majd a feslett
Maḅ királynén is — akinek haja*

*a viharzó nyugati szélbe szálldos
mint földből kifordult őszes gyökér
hahogy finoman végigsimogatta*

*a holtak koponyáit: szabadsághoz
nem elég e művi csindradatta:
majom — lián kötél táncos — kötél*

.....

*Kunyhóm elé a napra állítottam
egy rudat — azzal mértem az időt
mintha valaki ott lakna a napban
és ott regnálna a fejem fölött*

*aztán hideg lőn és fölaprítottam:
az idő lángja mennyekbe szökött —
re-la-ti-vi-tás: még elmormogtam
arrébb rugdosván néhány üszököt*

*Havonta most helyette járom vissza
a sziklafalakat s bevésem újra
mélyülő barázdákba a jelet:*

*kopik kövem — akár az Isten ujja
de átböki az egyetlen helyet
ahonnét belül kitárul a szikla*

.....

*Ilyen sziget lehet a mindenség is
melyet lyuggatnak meteoritok
— látszólag holt kövek melyekben mégis
(tán fölfedezik) már ott van a titok*

*míg én lyukat ások az ürüléshez
aztán boldogan belerondítok —
fejlődés ez az állatokhoz képest
akiknek hada körülacsarog*

*Ha eltakarnám szemem — fölfalálnak
hát nyitott szemmel alszom: képzelnétek
hogy szombat előtt — az ugyebár péntek —*

*érkezik fia valamely kannibálnak
hogy írni tanítson s míg én előtte
leborultam — némán leült egy kőre*

.....

*Nem harapott belém — rángott a szája
valami szókat: nem is makogott:
csak nem elébb — utánuk tett ragot
s oktatni kezdett szépen deklinálva*

*„Nem Kannibál — én Kalibán vagyok”
kinek tüze könyveit fölzáblalta
s ezért ítéltettem itt magányra —
vállat vont megfordult de otthagytott*

*valami képet: mibe ha belenéztem
úgy oldalvást — csupán az eget láttam
de szemből embermajmot ki hibátlan*

*formázza azt mi már csak felerészben
aztán ha végül magánya kivesz:
tízmilliárdos robinsonnyi lesz*

.....

*Ketten vagyunk — bár más nyelven makogtam
és hasraestem csúszós fövényen
együtt vagyunk létezni kénytelen
a kényelmetlen térben és anyagban*

*mely kisebb mint bármikor képzelem
és Isten is azt hiszi hogy lakatlan
mert önmagát álmodja szakadatlan
mint egymást tételez a négy elem*

*Kívül van minden: gyűjtöd estelente
tüzeidet — mert félsz: ne is tagadd
ellátni belül bolygó vadakig —*

*szegény szegény: fölcsóvállik a pernye
és nem is ébredünk föl — mialatt
az idő feketén behavazik*

SALLÓ ISTVÁN FAFARAGÁSA

Kutyakomédia

Egy hatalmas, a Koh-i-noornál sokkalta súlyosabb, sosem is létezett gyémánt, az angol királynő, egy cukrásznő, egy galamblelkű kutyapecér és annak bájos felesége, azután még Bernáthegyi Salamon, a trafikos úr, valamint számtalan kóbor eb — ők történetünk szereplői. És végül, el ne feledjük, Jacobus Troll, a titokzatos idegen. A morózus, magának való idegen, aki a történetben — csakúgy, mint a nevezett uralkodónő — még csak igazán fel sem tűnik, mondhatni, teljességgel véletlen, úgy lehet, mégis ő az, aki minden bonyodal-maknak okozója.

Mondhatnánk még, hogy főszerepet játszik a véletlen is, merthogy Tarhás Fekete János sorsának alakulását a véletleneknek furcsa sorozata határozta volt meg. Mondhatnánk, de minek. Ugyanis szilárd meggyőződésünk, hogy a teremtésben az ég-egy-adta-mindent a véletlen határoz meg: hogy aztán kinek mi tűnik furcsának vagy éppen sorsszerűnek...? A magunk részéről a véletlennek mondott tüneményes szövevényt, ezt a mindent behálózó, hol kegyetlennek, hol jótétnek mutatkozó rendszertelen rendszert hajlamosak vagyunk akár a legfőbb törvényszerűség hangzatos címével is felruházni.

Az ember múltját vizslató némely tudós elmék párhuzamot vonnak a véletlenszerűség és a butaság között, állítván, hogy az emberiség története nem más, mint a kedvező véletlennek örökkön csak ellenében működő butaság históriája. Nézetünk szerint a dolog nem ilyen egyszerű, hiszen a véletlen nem szelidíthető, nem fogható igába, és nem szorítható kalodába; távolságot tart, akár a macska. Nem jó és nem rossz, nem kedvez és nem akadályoz: néha belénk botlik, és az is untig elég. Az emberiség történetét pedig tekintsük inkább a folyamatos és hasonlíthatatlanul nagyobb energiát, mondjuk úgy, ráfordítást igénylő korrekciók láncolatának. Tény azonban, hogy nincs tüneményesebb a butaság kiszámíthatatlanul pattanó szikrájánál. Nincs döbbenetesebb élményünk, mint tanúja lehetni egy, a legsötétebb mélyből pillanatok alatt fölmerülő, igazán bárgyú gondolatnak. Nem tagadjuk, hogy a gyötrelmes kínban születő, hosszadalmas vajúdás után felsíró, ordító ostobaságnak is megvannak a maga szépségei. De azért a butaság villanása, az mégiscsak valami!

Nem untatjuk tovább az olvasót, a tárgyra térünk.

Szép, napsütéses decemberi nap volt az, melyen is a hóval borított felvidéki bánya-városka utcáin feldörögtek a vadászfegyverek. Még jókor hajnalon, napkelte után alig fertály órával hangzott az első durranás; végigrobajlott a szűk utcákon, megrezegtette a házak csukott ablakait, felszökött a tetők, kormos kémények fölé, majd a Paradicsom-hegy szik-láiról visszaverődve lassan elhalt a környező hegyek puha hóbundájában. Egy darabig csönd volt, aztán, ahogy újabb és újabb lövések csattantak, elnyújtott, ujjongó dalba fogtak a városka házórzó kutyái is. Tarhás Fekete János nehéz, fáradságos munkával terhes éjszakát tudhatott maga mögött, így aztán nem is ébredt föl az éktelen ricsajgásra; csak úgy tizenegy óra körül, a legutolsó dörrenésre ült fel kábán az ágyában. Addigra a példátlan mézszárlás már befejeztetett, s a dicső „keresztes hadjárat” eredményeképpen közel húsz „toportyán-féreg”-nek mondott, ártatlan, jóindulatú kóbor eb teteme hevert szerte az utcákon, a vér-csatokos hóban.

Hogy mindez miért történt? Nos, annak megértéséhez vissza kell szaladnunk kissé az időben. Mintegy esztendővel a fent leírt eseménynek előtte történt volt, hogy Jacobus Troll a városkába érkezett. Letelepődésének pillanatától kezdve különböző színes mendemondák keringtek róla: az emberek, a kisváros lakói eleintén gőzös agyú aranyvadásznak vélték, és csúfolódón össze-összekacsintottak a háta mögött. Ám ahogy telt s múlt az idő, gyanakodni kezdtek: „Miért vásárolja fel a régi tárókat? Csak tán nem, hogy a habókos idegen

tud valamit? — dugták össze fejüket a férfiak az Ezüst Macska nagylvójának asztalai fölött. — Nem merültek volna ki a tárók? Még mindig aranyat, ezüstöt rejtene a vén hegyeknek immáron összevissza furkált, keresztül-kasul szabdalt mélye?” Futótűzként terjedtek a városkában az újabb és újabb mendemondák. Diónyi aranyrögöket, mesés drágaköveket emlegettek némelyek. Valami öklömnyi gyémántról, szemkápráztató karbunkulusról is rebesgettek volt, amely miatt, vélték tudni a legszájasabbak, hamarosan a városba érkezik — no persze incognito — az angol királynő...

A jelzett napon, egy csütörtök reggelen kíváncsiskodók tömege gyűlt össze a kisváros vasútállomásán, ám az anglus uralkodónő helyett csak a kutyapecér ifjú, tagadhatatlanul királynőinek mondható alkattal bíró, gyönyörűséges felesége, valamint a Victoriáról elnevezett városi kávéház és cukrászat tulajdonosnője kászálódott le a szégyenlősen köhécselő vicinálisról. Döbbenet, ijedségtől pihegve meredtek a peron vaskorlátja mögött áhíthatos csendben tipródó, pipiskedő kandi népre — aztán tétova tekintetük össztalálkozott. Ez volt ama szent pillanat, amikor Tarhás Fekete Jánosnak sorsa megpecsételtetett. Mert ott, a vasútállomáson, egy szempillantás alatt szívdobbanásnyi közelségbe került a két ember: a hamuszürke daróc tarkálló foltjait szégyenlősen takargató fiatal nő és a vörös kamukaszoknyát, fodros ingéhez szőlőfürtökkel ékesített, mályvaszín kalapot otthonos biztonsággal viselő üzletasszony. „Látom, kedves, nehezek a csomagjai — mosolygott elszántan a megszeppent fiatalasszonyra a cukrászat tulajdonosnője. — Hadd segítek kicsit, cserébe délután meglátogat majd otthonomban.” Kecses mozdulattal lehúzta jobbjáról a hosszú szárú kesztyűt, és ellentmondást nem tűrő határozottsággal felragadta a hozzá legközelebb eső, meglehetősen méretű csomagot. És nyomában a gyönyörű kutyapecérnével, büszke, királynői fejtartással átvágott a némán szétnyíló sokadalmon.

Hogy mennyiben határozta meg ez az eset Tarhás Fekete Jánosnak sorsát? Nos, ne vágjunk a dolgoknak elébe, mindenre fény derül majd.

Tarhás Fekete János, a kutyapecér feleségének a férje — ne szemérmeskedjünk, mondjuk csak ki: a sintér! — nem volt öröktől fogva a kóbor ebeknek hajszolója. Eredetileg, tanult hivatása szerint, kórboncnok lett volna, mígnem egy éjjelen azt találta álmodni az istenadta, hogy egy szörnyűségesen kövér férfi, horribile dictu, egy pap, egy közel kétmázsás pap holttestét kell feltrancsíroznia, aki — így az álom! — szerelmi bánatában úgy kereste s lelte is meg a halált, hogy magába tömött több marék színes festékgombot, majd felhajtott rá egy üveg hígítót. És midőn a kórboncnok úr belevágott szikéjével a tetem hasfalába, a megnyíló sebből — borzadály! — festékfoltos angyalkák százai pilinkéltek elő. Csapzott szárnyaikkal verdestek, csapkodtak a sűrű boncasztal fölé lógatott bádogernyős lámpa-égők vakító, hideg fényében, és a kórboncnok úr hiába kapdosott utánuk kétségbeesetten, amint megérintette valamelyiket, az aprócska sóhajjal menten szétmállott, pacává kenődött a tenyerén... Kiizzadva riadt föl álmából, és attól kezdve bárminő holttetemnek csak a látványától is menten rosszul lett.

Mit volt mit tenni, más foglalatosság után kellett néznie. És miért, miért nem, az éppen megüresedő kutyapecéri állást az orvostudománynak eme levitézlett képviselője nemhogy megfelelőnek, de egyenesen testre szabottnak érezte a maga számára. Talán úgy vélte, hogy a szerencsétlen kóbor állatok hajszolásában teste-lelke újból megedződik? Ki tudja. Akárhogy is, a lélekedzés eme ötletes módszere bizony nem vált be. Mert fényes nappal — szó ne érje a ház elejét! — látványos hajszában ugyan befogta az utcákon kódorgó ebeket, de aztán megesett rajtuk a szíve. Száraz kenyérrel, kevéske ételmaradékkal megetetgette őket, aztán, az éj leple alatt, szabadon eresztette valamennyit.

Rendjén is ment a dolog egészen addig, míg ama bizonyos napon, mikor is a fél város ott tolongott a vasútállomáson az „Ancsára”, a csühögő gőzmozdonyra, de még inkább Anglia koronás asszonyára várva, a két asszonynak, a Victoria tulajdonosnőjének és a gyönyörű kutyapecérnének tekintete össze nem találkozott. Mert a cukrászat üzletasszonya

álta a szavát; az ominózus eset délutánján teával várta vendégét, a szép kutyapecérnét. És a két asszony úgy összebarátkozott, hogy midőn a búcsú pillanata elérkezett, a meghatatlan hálálkodó kutyapecérnét két hatalmas papirosstancliclivel és a következő szavakkal bocsátotta útjára a Victoria tulajdonosnője: „Kedvesem, maga volt a gyönyörűség! Három éve, megboldogult uram halála óta, hogy ennyit nem beszélgettem. Tudja, kedves — lelken-dezett az özevy —, hogy eztán minden délután elvárom teára, no meg egy kis tereferére!... Ne szabódjon itt, mint a pap agara! — rázta le magáról a fiatalasszony vonakodó szavait, aztán hamiskásan elmosolyodott. — Együttal megszabadít legalább a kétnapos süteménytől, miegyéb romlandó maradékoktól is. Különben a Teufel Konrád büdös disznai elé kerülnek a stefániáim, gyönyörű minyonjaim. Hát már engedtessek meg nekem...!”

És valóban. Attól kezdve a két asszony békés, kellemes délutánokat töltött együtt, illatosan pároló tea mellett trafikálván meg a világ dolgait. Hóna alatt pedig rendre két hatalmas papírzacskót szorongatva tért meg otthonába a szépasszony. Ezennel hát paradicsomi állapotok köszöntöttek az elárult kutyákra — ámdé a poklok kínjai a szerencsétlen kutyapecérre. A zacskókból ugyanis számolatlan kerültek elő a mazsolás édességek, lekváros fánkók és egyéb mesés finomságok. A napközben komoly hajsza árán befogott éhes állatokat este aztán bőséges lakoma kárpótolta az átélt ijedelmekért. A dolog idővel odáig fajult, hogy a jóllakott, álmos ebek már nem is akartak éjszakára távozni. Elnyújtóztak az otthon melegét sugárzó, biztonságot jelentő — minden gonosz behatolási kísérlet ellen durva vashálóval is megerősített — ketrecekben, és hangos hortyogással adták tudtára a világnak, hogy sorsuk illetően alakulásával maradéktalanul elégedettek. Úgy kellett az éj közepén felverni őket, és kitessékelní a sintértelep kapuján.

Nappal aztán újból nekiindult a galamblelkű kutyapecér — immáron csak azért is, hogy bizonyítsa, munkájára műhatatlan szükség vagyón —, és újabb meg újabb kiéhezett, lesóványodott állat kóstitolhatt bele a Victoria mindenkor főnséges kínálatába. De mert egy kisvárosban mégiscsak korlátozott a kóbor ebek száma, idővel csupa kövér, manduláskiflin, kuglófon kigömbölyödött állat emelgette unottan a hátsó lábát a zezzugos utcácskák villanyoszlopainak tövében. Csapatokba verődve dőcögtek a girbegurba gyalogjárókon, szánakozva pislogtak be egy-egy udvarba, melynek kerítése mögött irigyen csörgették láncikat egynémely, gazdával „megáldott” fajtársaik. Leginkább mégis naphosszat heverésztek, pékségek, cukrászatok környékén tanyáztak. Bundájuk fénylett, békés pofájukon idült, álmos vigyor ült. Szemtelenül, csaknem fitymálólág szimatolgattak bele a piacról hazafelé igyekvő háziasszonyok nehéz kosaraiba, a papot és a postást rendre megugatták, de mintha régi ismerőst, jóbarátot köszöntenének, vidáman vakkantottak a triciklijén tovakarikázó fagyaltos után.

A kutyapecér pedig lassacskán az orrát is alig merte kidugni otthonából, mert ha csak megpillantották rémisztő maskarába bújt alakját, azon nyomban szeretettől elhomályosult tekintetű, asztmásan lihegő állatok csapatai vetették utána magukat. És a szerencsétlen ember — akinek fegyverzetét látva még a legelvetemültebb gladiátorok szívében is megmoccant volna a félsz — hiába próbált menekülni. Szörnyű harapások ellen alaposan bélelt nadrágjában, pufajkjában szinte mozdulni sem tudott, sűrű szövésű hálója folyvást lábára, nyakára tekeredett, az övére akasztott nehéz bunkó a térdét verte, s ráadásul, hogy minden menekülési kísérletet lehetetlenné tegyen, a hosszú póznára erősített acélhurok, amit baljában szorongatott, hol a járdát szegélyező fák ágaiba, a kerítések lécebe, hol pediglen az esőcsatornák cirádás vasrácsaiba akaszzkodott. Így aztán nem csoda, ha ama kóbornak mondott ebek, akik elérzékenyülten nyüszögve, nyihogva, csahogva üldözték, szeretetük tárgyát előbb-utóbb rendre utol is érték. A kicsik gáncsolták, a nagyobb testű ebek pajkosan taszigálták, játékosan fellökdösték a szamurájt formázó embert, aztán a mellére hágtak, orcáját nyalogatták, egészségről árulkodó nedves orrukat kedveskedőn a fülébe, hónaljába dőfölték. „Istenem — nyögdécselte ilyenkor a földön kiterült, galamblelkű férfiú —, édes

jó istenem, miért, hogy nem engedsz egy kicsinykét, csak egy egészen kicsinykét erősebbnek, kegyetlenebbnek lennem?” Aztán föltápázkodott a nekikeseredett, búval bélelt ember, összeszedegette utált mesterségének szerteszóródott kellékeit, gyöngéden megveregette a körülötte nyüzsgő boldog ebek egyikének-másikának oldalát, hátát, s a kutyák szoros gyűrűjében megadóan hazafelé indult.

Úgy lehet, kutyáknak és sintérjüknek sorsa tán az idők végezetéig ilyen mederben csordogál, ha nem avatkozik ismét közbe ama sokat szidott, esetenként dicsőített véletlen. A véletlen, mi is most Bernáthegyi Salamon úron, a trafikoson keresztül nyilatkozott volt meg.

Az egyik téli este ugyanis úgy döntött a dohánytőzsdei elárusító úr, hogy immáron tizedik éve megözevgyülvén, tán bocsánatos bűnt követ el, ha engedve barátai csipkelődő unszolásának — no meg a vágyának! — ellátogat a város alsó szegletébe, a kötőgyár melletti sötét utcácskába, ott is a Liza asszony nevezetes házába. Amint azt mondani szokás: az elhatározást tett követte. Tetőtől talpig alaposan megpucolkodott, illatos vizekkel bőven locsolta testének számos hajlatit, orrlyukából és füléből kigyomlált némely csintalan szőrszálakat, bajuszát megpödrötte, bekenegette, végül — mert december volt már és erősen fagyott — vette a kabátját, kalapját, s elindult a kuplerájba. A Victoria kirakatai előtt lépdelt éppen, amikor valamiféle karácsonyi hangulat, boldog adakozó kedv szállta meg a lelkét, s az jutott eszébe, hogy bizonytalán örvidenének a Liza asszony leánykái, hahogy néhány illatozó krémessel kedveskednék nekik. Így hát a trafikos úr már egy hatalmas, gusztusosan csomagolt süteményestálcát egyensúlyozva tenyerén, fordult be az Alsó-Rózsa utcába. Még lépett néhányat a gyöngén megvilágított, félhomályos utcán, majd gyanakodva megállt. Kicsit hallgatózott, aztán megindult, majd ismét megtorpant. Csönd volt, bántóan üres csönd. A fák mozdulatlan ágain, a házak oldalában, az árok sötétlő mélyén fehéren lapított, távolabb, egy gázlámpa kékes fényében finoman sziporkázott a hó. Lélek sem mutatkozott, a trafikos úr mégis esküdni mert volna, szinte belebizseregtek a csontjai, hogy minden mozdulatát figyelik. Háta mögöl halk neszezést hallott, karcos kis zörejt, mint ahogy könnyű szellő libbent odébb száraz falevelet: roppant a hó. A trafikos úr megpördült, aztán halkan, csak egészen halkan, felnyűszített...

„Iszonyat volt, uraim. Iszonyat! — hörögte órákkal később az Ezüst Macskában, még mindig az átélt borzalmak hatása alatt. — Kíéhezett szörnyek, vérszomjas ordasok egész falkája. Még a vér is meghűlt ereimben. Sátáni, kaján vigyor ült a pribékes pofájukon, véres nyelvük majd’ a földig lógott, szikrázott a szemük, és hatalmas agyaraik mögöl, torkuk vöröslő odvából a dögzagú leheletnek párája úgy gomolygott elő, akárha poklos bendőjükben kénköves tűz emésztene...”

Így látta hát az esetet a dohánytőzsdei elárusító úr, de vajh, mi lehetett a valóság?

Az bizony mindössze annyi, hogy a városka kóbor ebei gyorsan szagot fogtak — ami, tekintve a trafikos úr alakját körülhangzó pacsulifelleget, nem kis teljesítmény —, s az ismerős süteményeknek illatát megorrontva, mintegy ha dróton húzták volna őket, a felajzott vénember nyomába szegődtek.

(Az pediglen, hogy mi mostan beszámolunk arról, ami az elkövetkezendő órában történt, s aminek némely részletéről az esetet később oly szemléletesen elbeszélő Bernáthegyi Salamon megfedekezni látszott, az pediglen nem pletykálkodó kedvűnknek, de krónikás elkötelezettségünknek tudható be.)

Egyszóval: a trafikos úr megpördült, aztán halkan felnyűszített, majd pediglen — s ez bizony kevésbé koros embertől is mutatványszámba menne! — farolva, s tenyerén a süteményestálcával, sebes galoppozásba kezdett. Nem kellett biztatás a kutyáknak se; játékosan viháncolva, vidáman csahitolva vetették magukat a se holt, se eleven embernek utána.

Bernáthegyi Salamon menekült, vitte az irháját futva, aztán — még mindig tolatva — ügyesen vágta be csapott, végül pediglen, mikor az ebek már-már utolérték volna, éppen a Liza asszony házával szemközt, egy pillanat alatt felkapaszkodott egy fára. Lihegve kupor-

gott az ágak közt, és rémülten figyelte az alant csoportosuló, egyre gyarapodó falkát. És minő teljesítményre képes az ember, ha éltét érzi fenyegetve: tenyerén még ott billegett, a fák sötét ágai közt halványan világlott az ép süteményestálca.

A trafikos úr, miután kissé kifújta magát és elfélszkelődött a jeges ágak közt, törni kezdte a fejét, hogy mihez is foghatna. Odalenn, szemközt hívogatóan világítottak a Liza asszony házának gondosan elfüggönyözött ablakai, és a dohánytőzsdei elárúsító úr még a zongora hangját is kiszüremkedni vélte. „Csak nem, hogy világ csúfjára reggelig fogok itt gubbasztani, ráadásul épp a bordéllal szemközti fán?” — füstölgött magában, ám amint lepislantott, és látta a minden mozdulatát árgus szemekkel leső roppant kutyahadat, mégis inkább kicsit magasabbra hágott. „Szégyen ide, szégyen oda — gondolta —, egyebet nem tehetek, segítségért kiáltok.” Kiáltott volna is, de a hidegtől, s talán az ijedtségtől úgy berekedt, hogy csak valaminő végóráját élő, kehes lóéhoz hasonlítható hörrenés szakadt fel a torkán. Ezen aztán végképp nekikeseredett a szerencsétlen flótás, és kinjában gyűrogetni kezdte a süteményt borító papírost... És akkor, mintegy villámcsapásszerűen, megvilágosodott az elméje. Olyan hirtelenséggel tépte fel a csomagot, hogy az ismerős papírizzésre erősen megbolyduló kutyák közé majd' csak alá nem vitorlázott. Darab ideig hideglelősen figyelte a nyüzsgő, fel-felágaskodó, láthatóan az ő rágós húsára, öreg csontjaira ácsingózó vérebekeket, majd hátát keményen a fa törzsének vetette, és szemügyre vette a kibontott csomagot. Kiválasztotta a leggyönyörűbb krémet, tenyerén kicsit latolgatta, majd minden erejét összeszedve a kupleráj legközelebb eső ablakába vágta.

Tompa puttyanással freccsent szét, csúszott alá az üvegen, majd hullott a kerítés mögött fehérlő hóba a Victoria habos költeményeinek eme jobb sorsra érdemes, szép példánya. A kutyák megrándultak, ám látva, hogy az inyes falat a kerítésen túl, elérhetetlen régiókban ér földet, nagyot sóhajtottak, s nem mozdultak.

Bernáthegyi Salamon meregette a szemét, hegyezte a fülét, ám mindhiába: nem lebbent a függöny, és a belülről halkan csorduló klímapirozás sem maradt abba. De meg ráadásul hirtelen felerősödött a zongora hangja, csilingelő női kacaj röppent, aztán egy mélyen zengő férfihang rákezdt a dalra: „Kecskebéka felmászott a fűzfára, annakisa, annakisa...!”

Bernáthegyi Salamon előtt elsötétült a világ, bugyborékoló sivitást hallatott, akár egy túlhevített szamovárr, aztán egy iszonyatos hörrenéssel — ismét majdnem lezuhan a fáról — tálcástud odavágta mind a maradék süteményt, ahol az ablakot sejtette...

És akkor, csodák csodája, van isten az égben, abbamaradt a klímapirozás, majd kisvártatva megnyílt a bejárati ajtó. Keskeny fénysugár szökkent az összetapodott hóra, a nedvesen sötétlő kerítésre, és az ajtó résében megjelent egy asszony. Tollal prémezett köntösét fázósan összefogva, vaksin meredt a sötétbe. Bernáthegyi Salamon, akibe egyszerűen visszatért a remény, minden szégyenérzetét feledve, boldogan kiáltotta neki: „Árgnmrrrgnnn-brrrrr!!!” — mi is annyit teszen, hogy „Édes, drága, egyetlen, mostantól fogva örökkéig imádott gyermekem, kérem, segítsen!” De mert az „ártatlan gyermek” ijedten visszahőkölt, meg aztán a trafikos úr maga is úgy érezte, hogy talán nem volt eléggé meggyőző, sietve hozzátette még azt is, hogy — „Grrrmrrrrrrmufff!!!!” — ami pediglen nem egyebet jelentett, miszerint az esetben, ha a gyönyörűséges hajadon hajlandó lenne telefon útján értesíteni a mentőket, a tűzoltókat és a katonaságot (a sorrend nem kötött, szabadon változtatható), akkor biztos számíthatna rá, hogy a trafikos úr semmiképp nem felejténé el megemlíteni imádott Dulcineájának nevét a végrendeletében.

Nos, az ifjú hölgy bizonynyal dúskálhatott a földi javakban, mert szemét a fán hörgő Bernáthegyi felé meregetve előbb idegesen összerázkódott, majd rezignáltan így kiáltott: „Pfujj! Kuss, te bűdös! Sicc innét!”

„Mi történt, Tereza?! Valami baj van?”

„Semmi! Csak egy rusnya bagzó macskát hajtanak a kutyák!” — fordította arcát a fény felé a Terezának nevezett hölgyemény, majd köntösét összebb rántva, a kilincs után nyúlt.

Bernáthegyi Salamon, akár a ketrecének rácsait tépő gorilla, vad tombolásba kezdett.

Mint egy tébolyult, rázza a fát, aztán az öklét is, tépte, cibálta az ágakat — a hidegen csörgő gallyakról sűrűn szitált a fagyos hó —, majd újból kiáltani próbált, de most már végképp nem jött ki épkézláb hang a torkán, csak valami elfajzott sziszegés; kahicsolt is még párat, végül két hatalmasat tüszentett.

„Megveszett ez, vagy mi a szosz? — bámult elborzadva a nő a sötétbe, majd ingerülten köntösének zsebébe nyúlt. — Pfujj! Nesze, te rühös! Még neked áll följebb?!” — és ijedtségének minden dühét beleadva, a fák ágai közül feléje világló szempár közepébe vágott egy szép, kövér narancsot. Elsőbbben a lédús gyümölcs, aztán az ajtó (s így reményeiben hő-sünk) is — becsapódott.

A trafikos úr, aki a legkevesbé hasonlított valamiféle felhevült kandúrhoz, fájdalmasan káromgott még egyet, aztán felzokogott. Ám abban a pillanatban az egyik távoli gázlámpa fényében feltűnt egy túlvilági árny. A dohánytőzsdei elárusító úr, amint észrevette, egy hatalmas, rémült csuklással nyomban elhallgatott. Mit elhallgatott! Előbb majd' elájult, aztán szinte köddé vált, összetöpörödött, a fakéreg réseibe gyömoszólódott. „Édes jó istenem, mit tartogatsz még nekem? — szorította könnyben ázó orcáját a durva kéreghez. — Miért sújtasz ilyen kiméletlenül engem? Kegyelmezz, uram! Irgalmazz ősz fejemnek! Hát akkora nagy bűn az, amit még el sem követtem?”

A rémisztő, túlvilági alak pedig csak jött, oszloplábait nehézkesen rakva, de mindegyre jött. Ahogy a gázlámpa fényköréből kilépett, gólemi alakja eltűnt, s az utca sötétjében csak a súlyos, lomha medveléptek ropogása hallatszott. Bernáthegyi Salamonnak már az is átviharzott elméjén, hogy akkor már inkább a toportyánok közé veti magát, aztán mégsem tette, mert a következő lámpához közeledve fokozatosan ismét kibontakozott a homályból, testet öltött a szörnyeteg. És akkor a dohánytőzsdei elárusító úr örömeiben felsikoltott. Örömeiben, mert az apokalipszis eme gyalogharcosában felismerte Tarhás Fekete Jánost, a kutyapecért.

Ha a sinter képében érkező felmentőereg egyszerűen csak megszabadítja szorultnak vélt helyzetéből a trafikos urat, akkor történetünk is bizonyára kevésbé tragikusan végződik. Ám a sors könyvében másképpen íratott meg az eset.

Mert midőn a kutyák, akiket a dohánytőzsdei elárusító úrnak — immáron minden sűteményektől ment — figurája már csak igen kevésbé érdekelt, s akik inkább csak kíváncsiságból ácsingóztak továbbra is a fa tövében, midőn a kutyák is észrevették a távolban közeledő kutyapecért, azon nyomban feladták vártájukat, s a szokott lelkes rohammal, éktelen csahogással szeretett mentorukra rontottak. Így pediglen a hűdötten bámuló trafikos szemtanújává lett — ahogy azt később maga mondotta — egy „villámgyorsan kibontakozó, véres ütközetnek”. A kutyapecér — „Láthatta, akinek szeme van!” — szívósan védekezett. Aztán, csak nem bírván legyűrni az újabb és újabb hullámban támadó „ordas ebeket”, térdre esett. Bernáthegyi Salamonnak, ha már eddig is el nem kékült volna a hidegtől, most elkékiült volna a keze a szorítástól, olyan erővel markolta a fagyos ágat. Szinte együtt mozdult a lába, együtt vert a szíve az alatt küzdő eposzi hőssel... És lám — „micsoda veszett, remek egy férfiú!” —, a kutyapecér valahogy ismét talpra keveredett, hőroszi alakja, az „acsargó véredek” gyűrűjében, lassan távolodni kezdett, mignem teljesen eltűnt az utca sötétjében.

Bernáthegyi, biztos, ami biztos, kicsit még gunnyasztott az ágon, halkan sírdogált is egy sort, aztán óvatosan körülmélegetve a földre ereszkedett. Mint az árnyék, némán loholt a sötét, néptelen utcákon; meg-megugorva, ha egy-egy kerítés mögül rávakkantott némely, bizvást becsületesnek mondható, egyszerű házörző kutya. Csak a jól megvilágított főutcán, az Ezüst Macskához érve lassította meg kicsinykét lépteit. Ki sem is fújta magát, azonmód feldúltan, csatakosan, átfagyottan berontott a fogadóba, és a nagyívó hatalmas asztalát körülülő baráti kompániának rendre elbeszélte a történeteket. Azaz eleintén inkább csak hápogott, egészen addig, míg langyos, mézes sörökkel alaposan meg nem olajoztatott a torka.

Becsületére legyen mondva, némely apróbb részletet ugyan elhagyott belőle, de hozzá nem toldott egy jottányit sem; úgy mesélte el a históriát, miképpen azt ő látta. A történetet bevégezvén hallgatott kicsinyég, aztán tekintetét szemrehányón végighordozva az asztaltársaság tagjainak komor ábrázatán, így szólt: „Uraim, ez hát a tényállás. Amíg mi itten apró-cseprő ügyeken rágódtunk, addig acsargó vész, veszett toportyánok hada támadott városunkra, s csak egy, egyetlenegy férfi volt talpon, hogy testével felfogja a csapásokat. Ez a hős férfiú, ez a spártai jellem zokszó nélkül, magányosan küzdött mostanáig a gonosszal. Nem kímélte vérét az éjszakai harcokban, a thermopülai harcosokat megszágyenítő szilárdsággal űzte az ellent.”

A trafikos úr most lehunyta a szemét, s a fogadó repedezett mennyezetének fordította arcát: „És lehet — suttogta —, lehet, hogy ez a hős mostanra már elvérzett a harc mezején... Uraim! — emelte fel vészjóslón a hangját, s hogy szavának nagyobb nyomatékot adjon, öklével a melléte ülő Podhorszky Miklósnak bablevesébe sújtott. — Uraim, esküdjünk!” — kiáltotta, s jobbját heves mozdulattal az asztal fölé lökte.

A férfiak megilletődötten nézték, amint kinyújtott, rezzenetlen ujjairól csöpörészik a sűrű lé, aztán megmozdultak a kezek. „Esküdjünk, mint Dobó mindenre elszánt vitézei, hogy nem adjuk könnyen az életünket, nem adjuk a várost. Esküdjünk keresztes hadjáratra, irgalmat nem ismerő, nehéz, kegyetlen harcra!”

És esküdtek...

Azt mi már nem követjük figyelemmel, hogy az ügyvéd úr, a patikárius, a városi levéltárnok urak hogyan egyeztetik zsebóráikat, s hazaérkezvén miként tisztogatják meg a vadászpuskák csövét: a történet ezennel bevégeztetett.

Talán még annyit, hogy Tarhás Fekete János három nap múlva összecsomagolt, s gyönyörűséges feleségével együtt elhagyta a várost. Az egykori kutyapecérnek ugyanis a szomszéd településen éppen megüresedő kórboncnoki állás nemhogy elfogadhatónak, de egyenesen testre szabottnak tűnt.

SALLÓ ISTVÁN FAFARAGÁSA

Áprilisi akvarell

csend, élet

*Ahogy az áprilisi eget nézed
— jobbról még bezárt szobák,
a hóhullás emlékképe, szemedben a hóhullás
illyési rácsa,
a bal kezéd felől már gyümölcskosár,
balról már a termő, gyümölcsöző nyár.
Ahogy az áprilisi eget nézed,
lábad előtt apró virágok:
— nevük sincs talán?
ahogy lépsz, nézed: virágzó
gyermekláncfű, te drága, s pásztori táska,
aggódó aggófű s állván magában az árva,
az árvacsalán.
Áprilisi virágaid ahogy nézed,
ki ültél előbb a hallgatás, a némaság,
a Csönd
atlanti-óceáni partjainál, most
virágaid látván
anyanyelvedhez is
hazatalálsz,
s ismétled:
gyermekláncfű, pásztortáska, aggófű, árvacsalán.*

Ti drága áprilisi virágcsalád.

*Nézed
a kerted előtti tengernyi rétet,
s múltad és jövőd is
megéled.
Hányszor levágták, letapodták,
és hányszor
megéledt:
a gyermekláncfű, pásztortáska, az aggófű s az árvacsalán.*

*Őket óvod, őket becézed, ha nem leszel,
ők még akkor is lesznek.
Gyermekeid majd ők vigyázzák
— ha járnak a jövőendő
kertben,
virágzó rengetegben s rettenetben —:*

a gyermekláncfű, a pásztortáska, az aggófű s az árvacsalán.

Szküllák és Kharübdiszek közt...

BESZÉLGETÉS DR. GÁLL ERNŐ
NYUGALMAZOTT EGYETEMI TANÁRRAL,
A KORUNK VOLT FŐSZERKESZTŐJÉVEL

— Messzebről indulok, a hatvanas évek elején kezdem, amikor Kolozsváron a Babes-Bolyai Tudományegyetem történelem—filozófia karán hallgathattam „szabálytalan” előadásaidat. A szokatlan hangot, a merész gondolatokat előbb az előadások „kamara” jellegének, annak tulajdonítottam, hogy a magyar csoportban mindössze ketten voltunk, tehát „egymás közt”, és nyilván másképp beszél az ember, ha ketten hallgatják, mint ha népes hallgatósághoz szól.

Később rájöttem, hogy tévedtem, egészen másról volt szó. Tudatosan plántáltad belénk az „alkotó” marxizmussal sem harmonizáló legújabb polgári filozófiai és etikai eszméket, melyeket mi, a tiltott gondolatok fölött érzett enyhe borzongással, abszolút nóvumként szívtunk magunkba, ébredvezgetve.

De talán még ennél is fontosabb volt az, hogy nemcsak eszméket ismertek közöltél velünk, hanem erkölcsi-emberi tartást is tanultunk tőled. Nem lehet véletlen, hogy azokban az években elég népes nonkonformista társaság került ki néhányatok keze alól. (A hatóságok ezt rosszalották is!) Az egykori tanítványok közül ma többen igen fontos szerepet töltenek be az erdélyi magyar művelődési és szellemi élet őrhelyein.

Visszagondolva a történetekre, a közeli múlt eseményeire, úgy érzem, hogy az akkor és a későbbiek folyamán itt is, amott is elhintett gondolatmagok is kovása, amolyan premisszái lehettek annak a nagy társadalmi átalakulásnak, ami Közép-Kelet-Európa országaiban és más térségekben végbement, zajlik vagy készülöben van.

Mintha a nagy felismerések kora köszöntött volna ránk. Az emberek a szociális igazságságot keresik, és a humánus jegyében akarják rendezni végre a közös dolgokat, országhatáron belül és kívül egyaránt.

Valóban történelmi idöket élünk?

— Egy évvel ezelőtt indult el az a társadalmi földcsuszamlás, amelynek következtében — Atlantiszhoz hasonlóan — az úgynevezett reális szocializmus nagyjából elsüllyedt. Egy földrésznyi világ, az emberiség szebb és jobb jövőjét délibábként elénk vetítő rendszer omlott össze néhány hónap alatt. Amennyire a társadalmi berendezések históriáját ismerem, ez a kataklizma egyedi fejleménynek tekinthető. Ha elgondolom, hogy például a feudalizmus hanyatlása, bomlása több mint két évszázaddal ezelőtt kezdődött, s még ma sem minősíthető teljesen lezártnak, a „szocializmus” bukását valóban páratlan történelmi eseményként kell elkönyvelnünk. Ma már közhelyszámba megy, de én is megismétlem: erre senki sem számított.

Évekkel ezelőtt Elvin Toffler a „jövő sokkjá”-ról írt könyvet, s ebben azokról a veszélyekről, károsodásokról értekezett, amelyek a rendkívül gyorsan és váratlanul bekövetkező, jövőt hozó mozgások következtében érhetik és érik is az embereket. Nos, a mostani százmilliókat megrázó sokk — hatását és következményeit tekintve — nem hasonlítható a Toffler könyvében taglaltakhoz. Egyébként — akárcsak a Richter-skála felső fokaiival jelzett földrengések után — újabb és újabb, kisebb-nagyobb tektonikus lökések követik egymást. Az utórezgések még távolról sem szűntek meg. Az egész folyamat — a század- és az ezredfordulóhoz kapcsolódó korszakváltással egybefonódva — tovább tart. Kimenetele, több vonatkozásban is, egyelőre előreláthatatlan.

Gáll Ernő professzor hetvenöt éves. Szeretettel köszöntjük!

— *A történelem után mi vár a jövőkutatásra?*

— Az amúgy is sok tekintetben hitelét veszített jövőkutatásra újabb kudarc várna, ha valamilyen „pontos” előrejelzéssel rukkolna elő. Én sem vállalkozom arra, hogy a jelenlegi távlatvesztés, a tudatokban eluralkodott zavar körülményei között ilyesmivel kísérletezzem. Ehelyett néhány történelembölcseleti velleitású megjegyzést és szubjektív vallomást kockáztatnék meg.

Bibó István több zsákutcába jutott közép-európai államalakulat között a zsákutcsa magyar történelmet boncolgatta. Már elég régen tudjuk, hogy a sztálini fogantatású államszocializmus újabb zsákutcába sodorta régióink egyébként is elmaradottsággal, a kiútatlanság rémével küszködő népeit, országait. A mostani evidencia sokak számára a csapdába esés élményével társult, s ehhez még az a demoralizáló felismerés járult, hogy nem a történelem cselekvő alanyai, mint szentül hitték, hanem csupán a történések tárgyai voltak. Az illúzióvesztés, a kiábrándultság és a keserű csalódás egymást felerősítő módon traumatizálja azokat, akik — sokáig utópiaiák, hamis tudatok vonzásában — ama meggyőződésben éltek, hogy a „jó oldalon” kötelezték el magukat. Súlyos tudati-lelki megrázkódtatásukat ama körülmény is fokozza, hogy az általuk szolgálni vélt, egyértelműnek, szükségszerűnek ítélt társadalmi haladásról kiderült, hogy útjai gyakran inkább valaminő labirintushoz hasonlítanak. Ilyen esetekben a sokk, a trauma életutak, életstratégiák értelmét és erkölcsi megalapozottságát kérdőjelezi, semmisíti meg.

— *A Rosszat megtestesítő III. Richárd pusztulása Shakespeare-nél katartikus, megtisztító élményt vált ki a nézőből. Gondolom, hasonlóképp éltek meg az emberek Ceaușescu lélektipró diktatúrájának a bukását is, nem is beszélve a házaspár csúfos végétől?*

— Én az önkényuralom megdöntését egyértelmű felszabadulásként éltem meg. Bekövetkezését csak a reményen túli remény jegyében tudtam elképzelni, s ezért a gyűlölt zsarnokpár bukása határtalan örömmel töltött el. Ugyanakkor nem állíthatom, hogy az emlegetett tudat- és lelki állapot idegen maradt volna tőlem. Sőt!

— *Az ember tudvalevően jövőt lény, távlatok, merész célok nélkül valahogy értelmetlenné válik az élete. Most viszont kiderült, hogy a jövő tudományos tervezése lehetetlen, a holnapokat nem láthatjuk előre, a jövőkutatás inkább képzelgés, semmint tudomány. Ilyen helyzetben mitévők legyünk: törődjünk bele, hogy a szemhatár nem a végtelenbe fut, hanem csak odább, a palánknál húzódik?*

— Spinoza annak idején azt bizonygatta, hogy mind a remény, mind a félelem elvetendő, mert egyik sem az észlelyként felfogott emberhez méltó. Ebben sok igazság van. A megalapozatlan remény és a bénító rettegés tényleg lealacsonyító. Éppen ezért, sok hamisnak bizonyult várakozás és személyiségtorzító szorongások tapasztalatának birtokában ma inkább valaminő korszerűsített sztoicizmus felé hajlanék.

Már pusztán életrajzi meghatározottságból kifolyólag sem melengethetek vérmes távlati reményeket, de ugyanezen okból félnem sem nagyon kell. Így igazán megtehetem, hogy racionalizálni próbáljam azt, ami társadalmi láncreakcióként ment végbe, hogy aztán kifejeletében irracionális következményekhez, az ugyancsak Bibó diagnosztizálta közösségi neurózisokhoz és heveny hisztériákhoz is vezessen.

Ami a történelemfilozófiai kicsengésű értelmezést illeti, engem főként a reménytől elválaszthatatlan utópia csódjé, a vele kapcsolatos dilemma foglalkoztat.

— *Könyvet is írtál erről...*

— A hatvanas években — blochi ihletésű — könyvet írtam a reményről és az utópiáról. A szívós utóvédharcait folytató dogmatizmussal hadakozva, elemezgettem őket. A reményben az erőt adó és a jövő tendenciákat kifejező „affektust”, az utópiában pedig egyrészt a fennálló viszonyokkal szembehelyezkedő bírálatot, másrészt az adott körülmények meghaladására, jövőépítésre ösztönző fantáziaszüleményeket méltattam. Közben az utópiák erdélyi hagyományait is becserkésztem.

A jelzett sokk hatása alatt azonban manapság elsősorban az utópiák kergetésében rejlő nagy veszélyekre helyezném a súlyt. Noha — mint ismeretes — Marx elhatárolta az utópiától az általa tudományosnak minősített szocializmust, az elméletében kimutatható számos utópikus elem azonban kétségtelenül meghatározó volt a nagy csőd előidézésében. Vitathatatlanná vált számomra, hogy az a prófétikus látomás, amely a „daloló holnapok”, a kommunizmus eljövételét törvényszerűnek hirdette, s eme bizonyosság bűvöletében a megjósolt, s egyben szükségszerűnek ítélt végkifejlet meggyorsításához bármilyen eszköz alkalmazását elfogadta, sőt igazolta, a maga délibábos rajongásában súlyos hibák és bűnök forrásává vált. Magam is tapasztaltam, hogy az utópia nemcsak elfedi, hanem fel is falja a valóságot. Kizárólagosságot, intoleranciát szül. Arra buzdít, hogy mindenki, aki immunis maradt mákonyával szemben, a haladás kerékkötőjének bélyegeztessék.

Már régóta kétségtelen az is, hogy az „egyetemes osztály”-ként felfogott proletariátus — Marx által felvázolt — világtörténelmi missziója, az önmaga felszabadításának előfeltételeként tételezett általános emancipálás a nemes és szép ábrándok közé tartozik, s amikor Lenin, de még inkább Sztálin ezt a vágyalmot egy elmaradt, fél-ázsiai birodalomban próbálta életre hívni, az egy országban felépíthető szocializmus utópiája, a megvalósulás menetében egyre kiméletlenebb terrorhoz folyamodott. Ennek a kimérának, amelyben oly sokan *akarunk hinni*, szinte elkerülhetetlenül totalitarizmusba kellett torkollnia.

— *Ezek szerint az ilyen utópiák halálát az élet követelményeként fogadhatjuk el?*

— Igen, de tisztában kell lenni azzal is, hogy a helyükön keletkezett légüres térben, a perspektívátlanság, a különböző kudarcok, sérelmek, a megoldásra váró égető problémák nyomán ordas indulatok, félelmetes elfogultságok, vendetták és szélsőségek uralkodhatnak el. Ez — sajnos — immár nem pusztá feltevés, hanem valóban véres valóság. Ebben a helyzetben a józan pragmatizmus viszonylag hosszabb távon is elfogadható alternatívának mutatkozik. Segíthet a kiutat jelentő jogállamiság, a többszólamúságot garantáló demokratikus rendszer, s a hatékonynak bizonyult piacgazdálkodás megteremtésében. Talán segíthet annak a tudatosításában is, hogy a kapitalizmusba való (vissza)rohanás (J. K. Galbraith) lendületét manapság már nem is az őseredeti, a hagyományos értelemben vett, *A tőkében* leírt berendezkedés, hanem egy olyan modell előnyei (az élet minőségét is javító szociális intézmények, jövedelemkiegészítések, bizonyos társadalmi ellenőrzés stb.) sarkallják, amelyek nem utolsósorban éppen az októberi forradalom, a munkásmozgalom, a különféle szocialista törekvések nyomására/hatására jöttek létre. Ezért is aggaszt a baloldal nálunk tapasztalt kollapszusa, ezért is keresem — nemzetközi kitekintésben is — egy ismét önmagára, korszerű funkciójára találó baloldal új szerepét — az eszmei igazolással együtt.

— *A totalitáriánus hatalom természetében rejlik, hogy képtelen elviselni, megtűrni a más-
ságot, a sokféleséget. Ha — tegyük fel — a kommunizmus utópiája valóra vált volna — ami
persze nonszensz —, akkor a földgolyó jelentős részén csupa egyarcú, arcnélkülivé foncsorozott
emberek, tömegek nyomasztó látványával kellene számolni. És nemcsak egyéneket, hanem
kisebb-nagyobb közösségeket is feláldozott volna az egyneműsítés oltárán. A szovjet hatalom
esetében — és nyilván nem csupán ott — egész népek, nemzetek, etnikai közösségek veszítették
volna el arcukat, minőségüket, ami nyilvánvaló ellentétben áll az ember alaptermészetével.
Ezek szerint ez a hatalmas szociális konfliktus történelmileg szükségszerű, elkerülhetetlen volt,
csupán az volt kérdés, hol és mikor robban ki, hogy futótűzként terjedve, végleg a történelem
süllyesztőjébe seperje a „nagy kísérletet”?*

— A sztálini és a poszt-sztálini totalitarizmus — lényegénél fogva — egyneműsítő volt. Semmilyen vonatkozásban nem tűrte a másságot, a keretein, eszmevilágán kívül vagy velük szembehelyezkedő entitásokat. A tőle elválaszthatatlan parancsuralom, a végletes központosítás csak a teljes uniformizálódás feltételei között működhetett némi eredményességgel, s az egyedül üdvözítő igazság letéteményeseként, a kizárólagosságot, a türelmetlenséget árasztotta magából. Mindebből természetesen következett, hogy az államszocialista diktatúr-

rák összeomlásával, illetve fatális meggyengülésével szinte mindenütt a különböző, eddig elnyomott vagy a vegetatív lét szintjére leszorított, gyakran rejtőzködésre, sajátosságaik álcázására kényszerített identitások újjászületésének, önérvényesítésének vagyunk a tanúi, részesei.

— *Hol a legerőteljesebb ez a folyamat?*

— Legerőteljesebben a nemzetiségek, az etnikai, faji, vallási stb. kisebbségek — most már Kelet-Európában is kibontakozó — reneszánszában nyilvánul meg. A cári Oroszországot joggal a „népek börtönének” nevezték, s a forradalom sikerét — többek között — az önálló, szabad létre áhítozó nemzetek, nemzetiségek és népcsoportok aspirációinak, a régi gyarmati gépezet elsöprő küzdelmének köszönhetette. Lenin az évszázados egyenlőtlenség, az elmaradottság felszámolását, s noha a centralizmus híve volt, végül egy új típusú államszövetség kiépítését szorgalmazta. Szándéka szerint figyelembe kívánta venni a cári hódítások következtében függetlenségüktől megfosztott, hátrányos helyzetbe került népek érzékenységét és igényeit. Számolt a nagy orosz nacionalizmus továbbra is riasztó veszélyével, a részben átvett birodalmi bürokrácia közömbösséget, értetlenséget kifejező, s főként beolvasztó politikájával. A gyakorlati alkalmazás során nem lekicsinyelhető eredmények is születtek, ám az annexiók káros következményeit, a később önkényes határmegállapítások, a helyi hagyományok és érdekek mellőzésével hozott döntések stb. súlyosbították. A Lenin megalapozta pártállam és állampárt a maga végzetes központosító politikájával megfosztotta tartalmuktól az autonómiákat, az úgynevezett nemzeti formák pusztá díszítőelemekké silányultak. A sztálini rezsim terrorja egész népeket sújtott, a Molotov—Ribbentrop paktum alapján a balti államokat, majd Besszarábiát kebelezték be, a kollektív bűnösség jegyében pedig a Volga menti németeket, a krimi tatárokat és több kaukázusi kis népet deportálták. Sztálin utolsó éveiben az antiszemitizmus ismét vészjóslóan, állampolitikaként jelentkezett, s az internacionalizmus a szovjet állam nagyhatalmi politikáját volt hivatva álcázni.

— *Ezt az ideológiát hatalmas energiával sugározták szerte.*

— Ez a politika egész Kelet-Európában az „élenjáró példa” uralmát biztosította, s ennek égisze alatt az egyes országok nemzeti tradíciói, jellegzetességei számára nem sok hely, nem sok szerep jutott. Az egyneműsítés tehát ebben a viszonylatban is szinte akadálytalanul garázdálkodhatott. A különböző országok közötti érdeköszeütközéseket, a történelmi gyökerekből táplálkozó, ám új tényezőktől is meghatározott lappangó konfliktusokat a testvéri államok közötti baráti együttműködés, a világgá kürtölt egység takarta el.

Tekintettel arra, hogy — mint ismeretes — régiókban az etnikai s a politikai államhatárok nem esnek egybe, a legtöbb országban található kisebbségek helyzetét és sorsát az illető nómenklatúrák érdekei, pillanatnyi vagy távlati számításai szabták meg. Az egyenjogúság gyakorlatában hullámvölgyek és viszonylagos magaslatok váltották egymást, ám ahol az élet minden vonatkozásában a monopóliumot élvező központot illette meg a döntés, ott a kisebbségek többnyire beolvasásra ítéltettek. Persze a nemzetköziség legitimáló elvére való hivatkozások ideig-óráig némi védelmet is nyújtottak, de az uralkodó tendencia egyre nyomasztóbban a többségi nacionalizmusnak kedvezett. Ez viszont mindinkább az állandósult hiánygazdálkodás, a meghirdetett eszmények és a valóság között keletkezett szakadék mélyülése folytán támadt legitimációs válságból való kiútnak, új legitimációt előállító ideológiának kínálkozott. A nacionalizmus térhódítása a kommunista pártok politikájában a legtöbb ország esetében nyomon követhető volt, s ezt a Ceaușescu-féle Romániában élő ketős kisebbségként egyre elviselhetetlenebb formákban kellett tapasztalnom. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy — még bizonyos problémaérzékenységnek is köszönhetően — elég korán felismertem a nemzetiségi kérdés növekvő jelentőségét, a benne jelentkező feszültségek potenciális robbanóerejét.

— *Ezt egyetemi előadásaidból is kiérettük. És ez lehetett az egyik oka annak is, hogy a filozófiai karról jó néhány hallgató elég korán a Korunk köré csoportosult, amelynek főszerkesztője és szellemi irányítója voltál.*

— Néhány, ezzel összefüggő illúziótól megszabadulva, azt is megláttam, hogy a romániai magyar művelődés túléléséért folyó erőfeszítéseket támogatva, a magam módján a homogenizáló zsarnokság elleni harc frontjába állhatok be. Elméleti beállítottságomnál fogva — az előbb említett — kettős kisebbségi helyzetből származó megpróbáltatások elméleti értelmezésére is törekedtem. Egy korszerű önismeret, egy, a mai követelményeknek megfelelő nemzetiségtudomány kidolgozását kezdeményeztem. E vállalkozásban világszerte kibontakozott „etnikai reneszánsz” ösztönözte szakirodalomból is merítettem, és azokat a kapcsolataimat is hasznosíthattam, amelyeket a nemzetközi szociológiai társaság etnikumközi kapcsolatokat kutató csoportjának tagjaként alakítottam ki. Mindezekkel szerves egységben feladatomnak tekintettem és tekintem, hogy az egykori román nemzeti mozgalom tanulságait a magyar közvélemény számára közvetítem. Évekkel ezelőtt „peremjelenségként” határoztam meg magam, s ezzel azt kívántam jelezni, hogy a kultúrák közötti érintkezést, a termékenyítő kölcsönhatásokat akarom elősegíteni. Ebben a szellemben több kötetet is összeállítottam, s ezekben a román művelődés és közelet néhány kiemelkedő személyiségét (C. Dobrogeanu-Gherea, Vasile Goldiș, C. Radulescu-Motru) mutattam be.

— *Az általuk hirdetett eszmék és a jelen romániai valósága között észlelhetők-e megfelelések, esetleg...*

— Be kell vallanom, hogy keserű tapasztalataim és a szakosodás folyamán szerzett ismereteim sem vértettek fel annak az előre látására, ami a nagy változások után, illetve azok menetében az etnikumközi viszonyok (konkrétan: nálunk a román—magyar viszony) területén történt és történik. A valóság alaposan rácăfolt a várakozásokra és a reményekre. A testvériesülés eufóriája átmenetinek bizonyult, s a totalitarizmus romjai között a nacionalizmus démona kezdett mind gátlástalanabban garázdálkodni. Igaz, a demokratizálódás folyamata szabad utat nyitott a jogos nemzetiségi igények hangoztatásának, ám ugyanakkor több országban is olyan centrifugális erők, olyan konfliktusok törtek felszínre, amelyek — véres pogromokig menően, s a polgárháború rémét is felidézve — éppen a jogállamiság, a pluralista, tehát a mindenfajta másságot elfogadó demokrácia felé irányuló fejlődést veszélyeztetik. Az etnokrácia s a fasisztoid mozgólódások újra kísértének tájainkon, a sztálinizmus idején a hibernálás állapotában tartott idegengyűlölet és antiszemitizmus ma szinte akadálytalanul mérgezik a tudatokat és a lelkeket. A diktatúrák — a nemzetköziség leple alatt — tolerálták, időnként bátorították a sovínisza áramlatokat, de — manipulálhatóságuk végett is — ellenőrzésük alatt tartották őket. Ma ez a kontroll megszűnt, ám a — legkülönbözőbb érdekeket szolgáló — manipuláció fékevesztetten működik. Ezt ama körülmény is elősegíti, hogy több, az előző korszakban tabu alá került „kényes” kérdés manapság artikulálhatóvá vált. Romániában például agitálni, tüntetni lehet az észak-bukovinai, a besszarábiai románok mellett.

A tömegszenvedélyek felkorbácsolásával — a régi recept szerint — bűnbakokra lehet áthárítani a súlyos gazdasági bajok miatt felgyűlt elégedetlenséget. A nacionalista diverzió tehát figyelemelterelő fogásként változatlanul bevált, s arra is alkalmasnak bizonyult, hogy segítségével régi előjogokat és hatalmi pozíciókat lehessen védeni. Tény továbbá, hogy az etnikai-nemzeti ellentétekben gyakran évszázados sérelmek, traumák emlékei, utóhatásai sűrűsödnek. Félelmetes, hogy a kelet-európai térséget elborító gyűlölethullámban egyrészt régi/új szociális igazságtalanságok is feszülnek, másrészt olyan elfogultságok, ellenségeképek, fanatizmusok és bosszúvágyak törnek felszínre, amelyekről már azt hittük, hogy földré-szünkről réges-rég eltűntek.

— *Manapság ismét sok szó esik — különösen a magyar—román együttélés vonatkozásában — a humanizmusról. A hetvenes években megjelent méltán népszerű könyvedben (A humanizmus viszontagságai, Kriterion) elméleti igényvel és a rád jellemző alapossággal fejtetted ki nézeteidet erről az alapvető erkölcsi-emberi értékről. Az évek múltával azonban egyre fontosabb helyet kapott ezikai vétetésű írásaidban a „kisebbségi humanizmus” gondolata. Bizonyára nem véletlenül...*

— A „kisebbségi humanizmus” viszontagságai a fentebb vázolt körülmények között bizony nem egyszer tragikus jelleget öltöttek. Ezekkel azután nem csupán szerzőként, hanem — a belőlük adódó megpróbáltatások révén — szenvedő alanyként kellett szembesülnöm. Egyébként, említett könyvem magyar nyelvű változata egy előbb románul megjelent munkának, amelynek címe *A prométheuszi eszmény* (1970). Oldalain a tudomány s az értelem jegyében fellépő, új értelmű humanizmust szorgalmaztam, s az embert legfelső értéknek tekintő irányzatok közötti párbeszédet sürgettem. Mifelénk ez abban az időben még elég nóvumnak számított, és feltétlenül a sztálinizmus embertelen üzelmei, az öntelt, kizárólagos doktrinerség ellen irányult. A könyv azonban nem volt bizonyos kritikátlan derűlátástól mentes, s ezt a felhőtlen optimizmust a tűzlopó emberbarát titán legendája, a technikai fejlődést elindító Prométheusz-mitosz jelképezte. A hozzánk is begyűrűző tudományos-műszaki forradalom hatása alatt a többszólamú humanizmus távlatait felette bizakodóan vázoltam fel, de nem jeleztem kellő nyomatókkal, hogy a technikai haladás számos veszélyt rejt magában. Nem ismertem még fel, hogy a közelgő századvég humanizmusa — többek között — a természet, az emberi környezet határozott védelmét is igényli.

A magyar változat címe már gyarapodó kételyeimet, sokasodó kritikai fenntartásaimat jelezte, s ezek a társadalmi perspektívákra is vonatkoztak. Tartalmilag azonban még nem tudtam a szükséges fordulatot megvalósítani. Ezt csak *Az ezredforduló kihívása* című könyvemben (1986) közelítettem meg. Szemléletváltást fejezett ki viszont, hogy új fejezetet iktattam be, s ebben a „kisebbségi humánumot” elemeztem.

— *Mi indokolta, mi tette ezt időszzerűvé, hisz a két világháború közt Kós Károly, Makkai Sándor, Kacsó Sándor és mások a transzvilvanizmus eszmekörébe ágyazva kifejtették a kisebbségi etika akkori lényegi összefüggéseit?*

— A váltás kettős vonatkozású. Egyrészt a humanizmus általános értelmezését a kelet-európai térség, illetve Erdély dimenzióira terjesztettem ki, másrészt a két világháború közötti kisebbségi eszmevilágot — régebbi szűkkeblű megítélésekkel szakítva — árnyaltabban és több empátiával értékeltem. Rá kellett ugyanis döbbernem arra, hogy a nemzetiségi státus nem küszöbölte ki a kisebbségi helyzettel összefüggő, mind súlyosbodó hátrányokat, hisz napról napra egyre erősebben jelentkezett a román nacionalista politika, amely új és új, illetve régről ismert diszkriminációs intézkedéseket hozott.

Ez a felismerés viszont számomra is új megvilágításba helyezte az 1918–1940 között megfogalmazást nyert — transzilván ihletésű — eszméket és irányzatokat. A „lelki impérium”, a népszolgálat, az önismeret, a kisebbségi etika örökségére, arra a hagyatékra gondolok, amelyet Kós Károly, Kuncz Aladár, Makkai Sándor, Kacsó Sándor, Tavasz Sándor, Jancsó Béla, Mikó Imre és Venczel József neve fémjeleznék. Ez a tradíció valamikor elsüllyedt földrészként emelkedett ki a mesterségesen is előidézett feledés mélységeiből, hogy a romániai magyar identitás és művelődés önvédelmét eszmeileg és morálisan aládúcolja. Örülök, hogy e hagyomány feltámasztásához, újraértékeléséhez az elsők között hozzájárulhattam.

Ma már szabadon vallhatjuk, hogy a nemzetiség, a kisebbség a nemzet részét alkotja. Ez azonban nem jelentheti a — különben is évszázados előzményekre támaszkodó — erdélyi művelődés sajátos arculatának a feladását. Bizonyos korszerű transzvilvanizmus vagy poszt-transzvilvanizmus továbbra is funkcionálisnak, tehát értékörzőnek és értékalkotónak bizonyulhat. A régi/új kisebbségi humánum — érzésem szerint — nem veszítette el az érvényét. Újabb viszontagságaihoz tartozik azonban, hogy manapság — valaminő szenvtelen modernséggel és elvont szabadságeszménnyel ellentétezve — ismét elutasító kritikával kell megbirkóznia.

— *Humánumról, etikáról beszélve, kénytelen vagyok ismét felidézni egykori egyetemi előadásaidat. Emlékszem, etika kurzuson nem győzted eléggé hangsúlyozni, belénk sulykolni az igazság/igazságosság melletti okos kiállás, identitásunk megőrzésének és a közösség vállalásának a fontosságát emberi-értelmiségi habitusunk kialakításában. Különösen a felelősségről*

beszéltél nekünk sokat, a felelősség áthárításának századvégi mechanizmusait taglaltad élményszerűen, nagy hozzáértéssel. Engem különösen megragadott az a gondolat, hogy voltaképpen nincs mód kibújni a felelősség alól, mert a hallgatás, az elhallgatás, a lapulás sem üdvözítő, hisz — Babitscsal szólva — „vétkesek közt cinkos aki néma”.

— Hosszú időn át inkább fölényesen és — tegyem hozzá — felületesen kezeltem azokat az irányzatokat, amelyek az erkölcsi tökéletesedéstől, valaminő morális megújulástól várták a társadalmi viszonyok jobbulását. Bíztam abban, hogy a termelési-társadalmi viszonyok átalakítása életre hívja majd azt az „új embert”, akinek arculatát a szolidaritás, a becsületesség, az igazságosság, általában a humánus jellemzi. A dogmatikus szendergésből való ébredés során, a sztálinizmus szörnyű bűnei kiváltotta erkölcsi felháborodásom tudatosította bennem, hogy a marxizmus — többek között — az erkölcsstannal is adósunk maradt. Ezt a felismerést aztán a Lukács-iskola nyomatékos etikai érdeklődése serkentő tényezővé alakította át. Magam is az erkölcsi problematika felé fordultam. Sokat foglalkoztatott és foglalkoztat a felelősség, a szabadság morális vetülete, és mindezekről a gondokról, törekvésekről már *A filozófia műhelyében* című interjúkötetemben (1978) található szövegem is beszámol. Most csak azt szeretném — visszapillantva — hangsúlyozni, hogy az etikával való intenzívebb foglalkozásomat (ebbe több éven át előadott egyetemi kurzusom is beletartozik) ugyanaz a dogmatikusellenesség fűtötte, mint amely nemzetiségtudományi kezdeményezésemet is áthatotta.

A nekivadult beolvasztó politika, majd a tömeges kivándorlás idején valaminő erkölcsi „no pasaran” jegyében igyekeztem helytállásra készíteni. Ebből a szempontból értékeltem nagyra a fiatal csikszeredai etnológusok magatartásában jelentkező éthosz is. Vitatkoztam és vitatkozom az időközben „kommunikációs antropológiai munkacsoport”-ként porondra lépett kutatókkal (éppen az értelmiségi szerep kérdésében), de erkölcsileg mintaszerűnek éreztem, hogy itthon maradtak, tanultak, dolgoztak, és igyekeztek lépést tartani a világgal.

— *Én változatlanul hiszem, hogy a kultúrának, a művelődésnek erkölcsnemesítő ereje (is) van, és hogy minél műveltebb egy társadalom, annál nagyobb az esélye annak, hogy az emberek társadalmi-közösségi életük megszervezésében nagyobb figyelmet szentelnek arra, hogy tisztelőben tartsák egymás méltóságát.*

— Életérzésemet ma felette negatívan befolyásolja, hogy körkörösén egy mély erkölcsi válságtól megromlott környezetben vagyok kénytelen létezni. A sztálinizmus, s annak egyik legocsmányabb változata, a Ceaușescu-féle zsarnokság legnagyobb bűnei közé tartozik az a morális fertő, amelyet maga mögött hagyott. Ez a diktatúra a megalkuvás, a szolgálékúság, a nyereszkesedés, a korrupció, a végletes gyávaság és önzés visszataszító tényezete volt. Amíg szinte az egész társadalom szembefordult vele, jellemromboló hatása nem volt olyan mértékben érzékelhető, mint bukása után, amikor a nagy szolidaritás felbomlott. Helyét a bosszú, kölcsönös gyűlölködés, a fojtogató bizalmatlanság, a farkasindulatok tobzódása foglalta el. Baljós ördögi kör alakult ki. Az általános erkölcsi válság nagymértékben akadályozza a gazdasági talpraállást, mérgezi a légkört, feszültséget halmaz fel a különböző rétegek, csoportok, etnikumok viszonyában, s ez az egész komplexum tovább mélyíti az említett krízist. Rettenetes nehéz, szinte lehetetlen is ebből a circulus vitiosusból kitörni, de abban biztos vagyok, hogy valamilyen erkölcsi fordulat nélkül az ország, sőt az egész régió katasztrófa felé tart. Ebben a fenyegető perspektívában az egyházakra kivételes szerep vár.

— *Vagyis mindenekelőtt önmagunkkal kéne megküzdeni, erkölcsileg megtisztulni? Új értékrend kialakításának a szükségét érzem, melyben — egyebek közt — a másik embernek előkelő hely biztosíthatnánk. Kölcsönös tisztelet nélkül nemigen fog menni.*

— Az említett erkölcsi válság előzményei és következményei jelentős mértékben lelki természetűek. Az egyszerűsítő redukcionista értelmezések jórészt figyelmen kívül hagyták a lelki, a tömegeket mozgató érzelmi mozzanatokot. Megelégedtek a gazdasági determinizmus kínálta magyarázatokkal. Ezek nyilván nem kielégítőek. Képtelenek az embereket sarkalló

indítékokat a maguk összetettségében megragadni. Innen az erkölcsstani megközelítésekkel összefonódó pszichológiai elemzések nélkülözhetetlensége. Már elég régen szükségét éreztem az ilyenfajta analíziseknek. Az első ösztönzést talán az antifasiszta népfront egykori német sajtómenedzserétől, Willi Münzenberg-től kaptam, aki — részben szakítva a Komin-tern hivatalos téziseivel — a tömeglélektan segítségével vizsgálta a hitlerista propaganda óriási hatékonyságának a titkát. Akár hiszed, akár nem, amikor 1944 novemberében Pestről a buchenwaldi koncentrációs táborba deportáltak, indulás előtt a vagonban kiselőadást tartottam a pánik pszichológiájáról, hogy magamat és sorstársaimat legalább ettől az önpusztító veszélytől megóvjam.

— *Tömeglélektani, mélylélektani kérdésekkel is behatóan foglalkoztál. Milyen következtetésre jutottál?*

— Amikor évtizedekkel később a térségünkben endémikusan jelen levő, majd konfliktusokban, véres incidensekben kirobbanó nacionalizmusokat kezdtem tanulmányozni, olyan irracionális jelenségekbe, szenvedélyekbe, már-már atavisztikus előítéletekbe, ellenségekbe ütköztem, amelyeket csak a (mély)lélektan, a társadalompszichológia bevonásával lehetett valamiképp fogalmak alá vonni. Például a zsidók nélküli antiszemitizmus fellépése is csak a pszichiátria közreműködésével közelíthető meg némiképp.

Ezért találtam eszmei támaszra Bibó István munkáiban, hisz ő a szünni nem akaró etnikai torzalkodások kiváltó okainak boncolgatásában a kollektív neurózisokat, alacsonyabbrendűségi komplexusokat messzemenően tekintetbe vette. Nagy jelentőséget tulajdonított az egész nemzeteket hatalmába kerítő félelemnek, és számolt a jellemeket torzító hatásával. A térségünk országait meghatározó nyomorúságról készített látóleletében a közösségi hisztériák alapvető szerepét is kimutatja. Ebben a vonatkozásban sokat tanultam még Maxime Rodinsontól és Joseph Gabeltől, akik az antiszemitizmus és a sztalinizmus pszichopatológiájában megbízható kalauzaimnak bizonyultak.

— *Az erdélyi román—magyar viszony mostani megromlását — hogy e térség más etnikai közösségei közötti elmérgesedett viszonyról most ne beszéljünk — hogyan magyarázhatnánk meg?*

— Ha az elmélet síkjáról a gyakorlat rögzös, csapdákkal teli mezejére lépünk, kétségtelen számomra, hogy például a román—magyar viszony — fájdalom — most nem kifejezetten jó irányba mutató alakulását, a tömegszenvédélyek fellángolását, a makacs és hamis ellenségek mérgező hatását csak az etnopszichológiai, a nemzetkarakterológiai és az imagológiai kutatások eredményeinek a megvilágításában érthetnénk meg. Persze, a megértés sohasem azonos az illető jelenség elfogadásával. Evidencia továbbá számomra, hogy a politikai döntésekben, az etnikumközi viszonyok jobbítását célzó stratégiák kialakításában súlyos hibákra vezethet, mint ahogy vezetett is, ha a másik fél lelkiállapotával nem számolunk eléggé, és toleranciájának adott fokát nem vesszük — a realizmus jegyében — tekintetbe. A jó politizáláshoz megfelelő adag empátiára is szükség van.

— *A „szocializmus” éveiben, évtizedeiben az értelmiségről ajánlatos volt visszafogottan és nem éppen elismerően írni, beszélni. Könyveidből, előadásaidból tudom, hogy te merőben másképp vélekedtél erről, ami természetes is, ha arra gondolunk, hogy minden korban az értelmiség volt a legproblémaérzékenyebb, a fennálló rendhez a legobjektívebben, tehát egyszerűsmind kritikusan viszonyuló társadalmi kategória. Véleményed szerint milyen szerepe volt az értelmiségnek a térségünkben bekövetkezett tektonikus mozgások előkészítésében, és a későbbiek folyamán?*

— A romániai forradalom után közölt egyik első írásomban a cselekvő írástudók tegnapi és mai feladatait feszegettem. Régebbi értelmiségyszociológiai vizsgálódásaimhoz is kapcsolódva, mindenekelőtt kritikai funkciójukat emeltem ki. Azokat méltattam, akik — Vaclav Havelhez hasonlóan — nem tudtak, de nem is akartak tovább „hazugságban élni”. A magyarországi *Demokratikus Ellenzék*, a csehszlovák *Charta '77*, a lengyelországi *KOR*

soraiban az „igazságban való élés” minden kockázatát vállaló és megszenvedő írástudók érdemeit hangsúlyoztam. Nem feledkezhettem meg azonban a törvényesség határain belül bíráló, reformokat szorgalmazó, a hatalmi struktúrákat lazító értelmiségiekről sem, hisz ők alkották a többséget, és erőfeszítéseik a nagy változást előkészítő tényezők közé számíthatók. Noha sorsukat manapság gyakran és sok helyütt „a mór megtette kötelességét, a mór mehet” alapján jellemezhetnénk, teljesítményüket — meggyőződésem szerint — a krónikák megfelelő módon fogják számon tartani.

Ez a visszapillantás arra is alkalmat nyújt, hogy a romániai magyar értelmiségi ellenállás néhány fegyvertényét immár a nagy nyilvánosság előtt értékeljem. Az *Ellenpontok* című szamizdat kiadványról és a *Limes* elnevezésű vitaköréről van szó. Tagjai — minden hatalmi és ideológiai mezőn kívülhelyezkedve, s a legalitás kereteit áttörve — vették fel a harcot az egyneműsítő politikával. Befolyásuk viszonylag szűk körre korlátozódott, ám akciójuk eszmei-erkölcsi szempontból példaerejű volt.

A mi körülményeink között sem tagadható, nem lekicsinyellhető a romániai magyarság kultúráját és önazonosságát — a meglevő nemzetiségi intézményhálózatban — védelmezők, ösztönzők szerepe. Állami alkalmazottak lévén, nekik is dacolniuk kellett a totalitárius gépezet roppant nyomásával, a szekuritátéval, a besúgókkal, a lakájlelkű behódolókkal, akik az anyanyelvű kultúra megfojtására fogtak össze. Erkölcsi kiállásukat gyakran a távlatvesztés, a demoralizálódás gyengítette, a tömeges kivándorlás pedig soraikat apasztotta és harci készségüket csökkentette. E handicapek ellenére szerkesztők, írók, lelkészek, kutatók, tanárok és kultúrmunkások kitartó, gyakran néma, de többnyire áldozattal járó munkásságának köszönhetően, az erdélyi magyarságnak sikerült önmagát, nyelvét és művelődését megőriznie.

— *Az 1989-es decemberi események után milyen változások észlelhetők az értelmiség társadalmi szerepében?*

— A forradalom első évfordulóján folytatva ezt a retrospektívát, számomra is nyilvánvaló, hogy régióink viszonylatában az értelmiség vezető pozíciókba került. Könyveimben többnyire sok fenntartással kommentáltam az értelmiség vezető szerepéről szóló felfogásokat. Egyrészt tudtam, hogy a hatalom tényleges birtokosai nem e rétegben keresendők, másrészt — Platon óta — az államvezetőkke átminősült filozófusok utópiájában sem nagyon bíztam. Most azonban a pártállami rendszer, a nőmenklatúrák eltűnésével több országban tényleg kiemelkedő írástudók kerültek az élre. Gondoljunk ismét Vaclav Havelre, de Göncz Árpád példája is ugyanezt a tendenciát fejezi ki. Ilyeténképp nem tartom túlzásnak, ha egyes szerzők kifejezetten az értelmiség jelenlegi dominanciájáról értekeznek. Kétségbevonhatatlan, hogy az új politikai elit nagyjából e kategóriából származik.

— *Az értelmiség dominanciáját, élre kerülését elkerülhetetlennek látod, vagy pusztán véletlennek érzed?*

— Ez a fejlemény szükségszerűen következik abból, hogy rendszerint az értelmiség fogalmazta meg a nép sérelmeit és aspirációit, s tehette ezt azért, mert főként tagjai voltak a szavak, szövegek és jelképek hatékony közvetítéséhez szükséges tapasztalatok és technikák birtokában. Többnyire ők rendelkeztek ama képességgel is, hogy mások helyzetével azonosulva, vágyaiknak és céljaiknak meggyőző módon hangot adjanak. Ezek nem könyvszagú tételek, hanem a romániai magyar közéletben is megfigyelt jelenségek. Hivatkozhatok e tekintetben Sütő András, Tőkés László, Domokos Géza, Szőcs Géza és mások példájára.

Persze nálunk is kérdés, hogy valójában milyen feladatokat lát majd el ez az elit? Magára veszi-e a „kapitalizmus (újra)építése élcsapatának” a hivatását? Mikor adja majd át helyét egyrészt az új birtokos polgárságnak, középosztálynak, másrészt a profi politikusoknak? Kénytelen lesz-e, avagy önszántából alakítja át magát szakértelmiséggé? És végül: meddig lesznek hajlandók az alkotók idejüket és energiájukat szinte kizárólag gyűlésekre, szervezésre, politikai csatározásokra fordítani?

— *Nem próbálsz megjósolni?*

— Nem kívánok, de nem is tudnék jóslatokba bocsátkozni. Bizonytalan prognózisok helyett elégedjünk meg most néhány tendencia jelzésével. Évek óta érvényesül egy olyan kritikai, sőt-elutasítást hordozó vélemény, hogy lejárt az „egyetemes értelmiség” ideje, vége már annak a szakasznak, amelyben az értelmiségi kaszt és felkent papjai öntelten értékeket proklamálnak, s irántuk feltétlen engedelmisséget követelnek. Jean-François Lyotard és posztmodern követői már nem elégednek meg a régebbi, például Pierre Bourdieu vagy Helmuth Schelsky-féle bírálatokkal, amelyek az írástudói küldetések, szerepjátásuk gyakran önszorgatott motivációit fedték fel, hanem azt az értelmiségit temetik, aki valamely „egyetemes alannal” azonosulva, annak képviselőjeként lépett fel. A nagy víziók és utópiák csődje után térségünkben különösképp a csalódás, a kiábrándultság másnapos közérzete uralkodott el, s ez a hangulat természetesen Erdélybe is begyűrűzött. Terjesztői nem élszenek meg a szakértői státusz kizárólagos igazolásával, hanem visszamenő hatállyal is — a nemzetiségi elkötelezettséget, a népszolgálatot teszik kérdésessé. Persze mindenféle utólagos bírálatnak, szemléletváltásnak megvan a maga létjogosultsága, főleg, ha új nemzedékek változó életérzését tükrözi egy olyan kataklizma után, mint amilyent részben mi hagyunk magunk mögött. Biztos, hogy az eszmények és magatartásmoделlek ki vannak téve az erkölcsi kopásnak, az elrutinosodásnak. Egy még mindig létküzdelmet folytató kisebbség esetében viszont nagyon kockázatosnak, önleszerelőnek érzem azt az irányzatot, amely éppen a továbbra is hátrányos helyzetben levő anyanyelvi művelődés hordozóit korszerűtlen, vidékies csoportnak, krédójukat pedig avítottak minősíti.

— *Lehet, hogy befejezésül túl sokat kérek, de csak neked fogalmazhatok meg egy ilyen elméleti-szociológiai jellegű kérdést. Leírnád röviden a romániai magyarság (kisebbség) szellemi önéletrajzát a többségi románsággal való egymásmellettségben?*

— Már előző válaszom utolsó része némi bepillantást enged az erdélyi magyarság tudat- és lelkiállapotának viszontagságos metamorfózisába. Kérdésed túl igényes. Igen nehéz volna ezt a „szellemi önéletrajzot” felvázolni. Gondoljuk csak meg, több mint hét évtizedes curriculum vitae-ről lenne szó. Vegyük számításba, hogy csak viszonylagos egységben megnyilvánuló szellemiségről lehetne beszámolni. A romániai magyarság — a közös nevezőt biztosító kisebbségi sors ellenére — belsőleg, több ismérv alapján is differenciálódó népcsoport volt, s az is maradt. Nyilván másképpen gondolkodik és érez például a Partiumban, a Székelyföldön, vagy valamelyik szórványvidéken élő ember. A szellemi portré egyébként is főként annak az értelmiségnek a nézeteiről, eszményeiről tudósíthat, amely — lyotardi kifejezéssel élve — a kisebbségi nemzetrészben vélte a szószólói funkciójához nélkülözhetetlen „egyetemes alanyt” megtalálni. Ez az eszmei-politikai képviselő viszont sosem volt, nem is lehetett homogén természetű.

Ezek előrebocsátásával emlékeztetnék arra, hogy a trianoni határokon kívül rekedt magyarság tudata 1918 után — túlzás nélkül — sokkolt állapotba került, hisz a főhatalom változása következtében anyanemzetétől elszakadt. A kisebbségi lét kényszerűségével szembeesülve, sokáig nem tudta, nem is akarta a tényeket tudomásul venni. Traumatizáltan, megkésve, de sohasem végleges jelleggel tudott csak új helyzetébe belenyugodni. Hosszú időn át ábrándozott, a régi időket idézte fel, s azok visszatérésében reménykedett.

A drámai módon megváltozott valóság tudomásulvételét, s egy új identitás keresését fejezte ki a transzilvanizmus megjelenése. Megfogalmazói természetesen értelmiségiek voltak (Kós Károly, Kuncz Aladár és társaik), akik nemcsak elfogadták a kisebbségi sorsot, hanem szellemi hivatássá, erkölcsi küldetéssé igyekeztek azt átminősíteni. Az erdélyi gondolat s a tőle elválaszthatatlan humánus az itteni hagyományos toleranciára, három nép több évszázados együttélésére és művelődéseik termékenyítő kölcsönhatásaira hivatkozott. Az új önazonosságot e tényezőkből ötvözve egybe. Nyilvánvaló, hogy a vállalkozás sok tekintet-

ben egy megszépített múlt mítoszából vagy álmokból táplálkozott. Jellemző, hogy a magyarságon kívül nemigen kapott visszhangot.

— *Engedd meg, hogy közbevetőleg — a fentebbieket mintegy igazolandó — idézzek Kós Károly Erdélyéből: „...Ezer esztendő nagy idő még népek és kultúrák életében is, de ezer esztendő alatt Erdély földjén egyik nép és egyik kultúra sem tudta és nem is akarta a másikat a maga képére átformálni. Külső erők néha megpróbálták ezt nagy áldozattal, de kicsi eredménnyel és végső siker nélkül. Ellenben, a három együttélő kultúra tudattalanul állandó és soha egészen meg nem szűnő törekvése volt, hogy faji természetének megtartásával olyan közösségeket vegyen magára, melyek különvalóságaik ellenére is típusosan erdélyivé tegyék. Más nép az erdélyi magyar, mint a magyarországi. Más a királyföldi szász, mint a németországi német, és más az erdélyi román, mint az ókirályságbeli, fizikumban is más, de mentalitásában éppen az. És ha megmaradt a román románnak, a szász németnek, és a magyar és székely magyarnak, egymástól való különbözőségük mellett jellemzi őket és minden kulturális megnyilatkozásukat az a közösség is, melyet a megmásíthatatlan és örök természeti adottságokon kívül a közös sors, az élettel való közös küzdelem közös formái determináltak. Ez a megnyilvánuló közösség éppen az a speciális erdélyi psziché, amit egyik erdélyi népnek Erdély határain kívül való nemzettestvére sem értett és érthetett meg soha.”*

Hanem ez a kissé romantikus kép sajnos már jó ideje a múlté...

— A két világháború között kialakult kisebbségi tudat jórészt sérelmi tudat volt, de legjobb képviselői révén mindig a román demokratikus erőkkel való együttműködést kereste. Az együttélés etikáját gyöngyözte ki magából. Az is előfordult, hogy egyik legelhivatottabb ideológusa (Makkai Sándor) cserbenhagyta. A tragikum — színre lépésének pillanatától kezdve — kísérőjévé szegődött, és gyakran megtörtént, hogy sokan elfordultak tőle, mert úgy érezték, a kisebbségi lét már nem emberhez méltó. 1940–1944 között csak a dél-erdélyi magyarságnak kellett kisebbségi tudattal élnie. Ezzel egyidejűleg az észak-erdélyi románság találta magát ismét a kisebbségi helyzettel járó megpróbáltatásoknak kiszolgáltatva. Ily módon a történelem különös tapasztalatcserét tett lehetővé, ám az események — sajnos — azt tanúsítják, hogy azok, akik egymást felváltva kisebbségekké váltak, keserű tapasztalataikból nem sokat tanultak.

Külön kell említenem a zsidóság tragédiáját, hisz hol a magyarsággal, hol a románsággal kellett a diszkriminációban, az elnyomásban osztoznia. A kettős kisebbség terhe aztán elviselhetetlenné vált, s a holocaust végül is pusztulásba sodorta a magyar anyanyelvéhez és kultúrájához többségében ragaszkodó népcsoportot.

A második világháború után — a nemzettudat négyéves intermezzójának lezárulásával — új távlatok és várakozások vonzásában, a romániai magyarság a *nemzetiségi tudatban* vélt új identitást igazoló fogalmi fogódzót találni. A teljes egyenjogúság megvalósítását, a nemzeti elnyomás megszüntetését, s a népek testvériségét hirdető új rend kezdetben ígértesnek mutatkozott, de az iránta való bizalom — bizonyos idő elteltével — ismét illúziónak bizonyult. A derús perspektívák hatására úgy tűnt, a kisebbségi múlt és a hozzá tartozó eszméiség végérvényesen a tegnapiaké lett. A transzilvanista örökség is méltánytalan verdiktumok áldozatává vált.

A román államszocializmus és a beolvasztó ármány kendőzetlen megnyilvánulása véget vetett az egyenjogú nemzetiségi léthez fűzött reményeknek. Az egyneműsítő önkényuralom szörnyű nyomása alatt a romániai magyarság több vonatkozásban is rendkívül hátrányos helyzetbe került. Léte veszélyeztetettebb volt, mint 1940 előtt. A művelődését fenntartó értelmiség egy része visszanyúlt az erdélyi gondolathoz, s a múlt többi, ugyancsak a túlélést elősegítő hagyományához. A népszolgálat, az önösszeszedés és a szociográfiai-szociológiai fogantatású önismeret hagyatéka feltámadt, hogy korszerűsített változatokban az elnemzetlenítéssel szembeni küzdelmet táplálja, újraalapozza. Elégtétel számomra, hogy ezt az új önrevíziót, s ezt a reneszánszt az elsők között támogathattam.

Bármilyen ösztönző volt is a belső önösszeszedés, a homogenizálás gőzhengerét nem lett volna képes megállítani. A szinte kilátástalannak mutakozó helyzetben a nemzethez való tartozás új megfogalmazást nyert evidenciája hatékony segítséget nyújtott. Az anyanemzet kormányzatai részéről megnyilvánuló fokozódó figyelem, támogatás és felelősségvállalás, valamint az a felismerés, hogy a kisebbség, a nemzetiség a (kultúr)nemzet részét alkotja, a kettős, illetve a hármas kötődés tudatát erősítette. Ez azt jelenti, hogy 1. a romániai magyarság ragaszkodik önazonosságához; 2. meg akarja szilárdítani kapcsolatait az egyetemes magyarsággal; 3. e törekvésekkel szerves egységben, a román állam lojális polgáraként kívánja kivenni részét az egész ország közös problémáinak a megoldásából.

A forradalom után az egyneműsítés politikája lekerült a napirendről, ami természetesen nem jelenti azt, hogy erre törő erők már nem működnek. A kisebbségi-nemzetiségi tudat válsága, amely a tömeges kivándorlásban is megnyilvánult és tetemes károkat okozott, ugyancsak nem szűnt meg. A tömegszennvedélyként, tömegmozgalomként is jelentkező román nacionalizmus, egyes magyar szélsőséges megnyilvánulások, a balkanizálódás során deg-radáló helyzet, az újabb incidensek lappangó veszélye stb. állandó traumatizáltságot okoz.

A romániai magyarságnak körkörös anómiás közegben kibontakozó küzdelme — a demokratizálódás és az európai integrálódás távlatában — hatalmas alkotó energiákat is felszabadított. A közélet, a művelődés különböző területein fiatal tehetségek emelkedtek ki. Reményteljes kezdeményezések születtek, ígéretes önszervezkedés folyik, s így a sok gond és baj közepette, ezek ellenére — a jövő biztatónak mutatkozik.

ANISZI KÁLMÁN

SALLÓ ISTVÁN FAFARAGÁSA

Koppintások

ILLYÉS GYULA

Nagy költő is tévedhet egyszer. „Nem lehet tisztességes ember, / ki a versírást abbahagyja. / Az igazmondást hagyja abba” — írta. Már hogyan lehetne, ha ő maga is egész kötetnyi verset hagyott abba! A kötet címe: *Abbahagyott versek*. Ez is ilyen abbahagyott vers. *Kihagyott versszak* lehetne a másik.

Csősz a dombon

*Sanyarú ez a föld sarjürendjeivel,
megtépzott-sarcolt szőlősoraival:
seregély serege fölötte kavarog,
mint füstcsik, kanyarog templomtorony iránt,*

*gombja körül röpül a seregély-csapat,
domboldalra zúdul, hol ostort durrogtat
gyér- s hóhajú csősze teltszemű szőlőnek
s kongat egy kivénhedt öles öblü hordót.*

*Engem ki vándora viharzó világnak
s voltam kivetettje hazahívó tájnak,
ostorom köt ide...*

Egy sóhaj a zsarnokságról

(Lábjegyzet a Konok kikelet tartalomjegyzékéhez)

*Hol zsarnokság van,
ott zsarnokság van
az asztalfüában,
a versválogatásban*

Egy holtomban-gyalázómra

(PÓTLÁS A TÁVIRATOKHOZ)

*Tompán buffog a hant, amidőn rögeit hajigálja
vakxi dühében a hős, pálca-csinálta ítész.
— Verd csak a sirt, mint pórfi botoz botoran: „nesze aptya!”
Szórd a sarat s döngöld: így lesz a hant — obeliszk.*

WEÖRES SÁNDOR

Szeretett játszani a falunevekkel, ahogy azt A legfurcsább magyar falunevek című kései verse is mutatja. Szerette szavakkal utánozni a hangszereket. „Szeretnék játszani”, „Én játszani akarok” — írták elődei, Szép Ernő, Kosztolányi. Ő csak játszott. Sokszor igénytelen volt a tematikában. Nem akart nagy költő lenni, mert az volt. Bár élete nagy részében azért marasztalták el, mert nem politizált — egy öt éves kisfiúhoz illően dacos természetével rögtön nyíltan politizálni kezdett, mihelyt az új hatalom irodalmi hangadói nagy kegyesen levették a költő válláról a kötelező politizálás terhét.

Kínai agyagkatonák

A MENNYEI BÉKE TERÉNEK ÖLDÖKLŐ ZSOLDOSAIRA

*Ó, ti dicsőek a harcban, a hőben, a hóban, rettenetes agyagok,
nem féltetek ellenetektől, tőletek félték — nincs szívetek, agyatok,
hős szolgái Halálnak, a Mennyei Béke terén ont vért hadatok!*

*Lelket az Isten fűjt-e belétek? Értetek ejthet-e könnyet anya?
Vár-e arátok? Tűz az atyátok, orv uratoknak néma hada,
nagy baba-gyár és áruda ontott, bamba gólemek áradata!*

*Fenyegetések sokszorosára növelte a had sikeres rohamát,
harciasan, szigorún a tekintetek évezredekén hatol át,
vagytok a „férfias élet” ígérete: holtak örökre, agyagkatonák!*

HATÁR GYŐZŐ

Beszélő neve van. 1950-ben tiltott HATÁRátlépés kísérlete miatt két és fél évre ítélték — önnön HATÁRait mégis naponta átlépi HATÁRtalanul eredeti és érdekes verseiben, prózáiban. Ennek ellenére, szinte még sosem volt magán kívül, noha 1956 óta a HATÁRon kívül, Angliában él. Egyszer volt csak magán kívül: amikor egy divatos rossz költő került kezébe a toaletten. Alábbi költeménye ebből az élményből táplálkozik.

Latrikánus ének

*Hascsikarós bélkinomban nyögve dörögős-vidám
latrikánus dalt szerzék az angol klón a latrinán.*

*Ejh mormogtam diarézunk mint egy buta álmodern
orra hegyét nekem csak a farkam-barkam hordja fenn.*

*Ebugatta henye-konya csőstül nyomja a dumát
bolond ki meg nem szemléli amit maga produkált.*

*Megrágtatlan emésztetlen szava durcos trágyalé
reteráton a bélrenyhe rimelteti rá: ganyé.*

*Szétkeni a fostos képet költeménye lekonyul
lógót miként budi falán rajzol egy mocskos nagyujj.*

*Ámbraszagnak nem vélhető illatokkal durrogat
vadonat-vad indulatja szól neki ily nagyokat.*

*Újdondikám erőlködjél — kólikás a latrinán
tükröződj a műben akár klotyómban a popsikám.*

*Kukori-kí primitívukém neked nő a ganédomb
szidd az öreg nagytarajút ki a retyón poént ont.*

*Egyetmást elorronthatnál a dérütött pasitól
Jékelytől Kálnokytól jó Latortól Kasitól.*

*Bot füledet köszörülgesd Wé Sanyin Vason Dsidán
báronyos légy mézes liktár midőn olvasód kihány.*

*Párizsból egy kis lettrizmus groteszkéknál pop'nyalás —
teszek még rád lírikusnak csúfolt újundok bagázs!*

TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY

Verseit olvasva úgy érezzük, az avantgárd költészet nem egyéb, mint komoly szándékkal üzemeltetett humorérzék. Ámde humor ide, humor oda, egyetlen költőtársa sem vette magát olyan komolyan, mint ő. „Ezen a rozzant Duna-tájon / a kor kiben zendült meg úgy mint bennem? / Párizs piramisán csúcs voltam!” — írta 1945-ben, nem is egészen alaptalanul. A magyar avantgárd líra háromszemélyes — Kassák az Atya, ő a Fiú, Weöres a Szentlélek; azután Istennek nevében ámen — utánuk az özönvíz, egészen Tolnai Ottóig, a feltámadásig.

A tűzöntő kor hajnalán

*Még füstölögtek a lánctalpra kelt vályogházak
még a nagy BUMM végakkordját ekhózta a Fudzsiájama
amikor felkukorékkoltak a tudathajnalhasadásos költők
de a Kassák-gerinc is csak egy pillanatig lehetett
a villanykorszaki kultúra erekcója*

*a Kreml szálkatornya torkomon akadt
nekem ki az Eiffel-tornyot keresztben lenyeltem
a dimenzionizmus Dadája véreset köhögött
s a zsoldosokkal cinikusan összevihogtak a nehézvíz-molekulák*

*Afrikai génbankot kellene megütni pókerarccal
lábunk közén ég-föld közt jojózó bantu férfigolyók
fekete kézzel tisztára törölni az asszonyi mellek
germán muszka ujjlenyomatgyűjteményét
kiröppenteni Szibéria felnyitott kalickáiból
a hadifogolyserégléyeket
okosan csettenő patkányfogókká szelídíteni
a hasmenéses bombagyárakat*

*Pénn te ötödik dimenziós gonoszság
 melyet az infláció papírrongyverdéje ont
 bőségszaruból mint Lehel kürtje a végriadót
 Pénn az aranyeres bankfőkok csiki-csuki széfjeiben
 Pénn dugig a koldustarisznyában
 Pénn a gyerekek szétpukkadt malacperselyében
 Pénn a sültgalambra tátott halottak szájában
 Pénn a bűn s baj bacilusgazdája
 Pénn te lángoló lepratelep
 Téged halnak a hőmezőkön
 télbábot káprázó toprongykatonák
 téged hizlalnak a kibelezett lódögök hekatombái
 téged szivaroznak Varsó Budapest füstölgő romjai
 Pénn inflátorok nepperek uzsorások dzsemborija
 Pénn prostitúcióra bujtogató röpcédulaförgeteg
 Pénn nálad többet ér Queneau százezer milliárd
 inflációs indigóklapanciája
 s az Oktogonon villany-Magyarország csonkaszonettje
 Pénn nélküled Picasso Picabia
 sem tud bikavia-
 dalra fakadni!*

✱

*Most pedig ötperces kacagósztrájkot!
 Ötperces kacagósztrájkot
 Sancho Panza-pocakrengetőt és pléhpopfát
 a bádögba bújt impotencia kereszteslovagjai ellen
 a világmegváltó tömeggyilkosok ajakszörzete ellen
 a mosdatlan szájú báva bálványok ellen
 a mákonyos koponyák ellen
 a magányos Koppányok ellen
 a kacagányos mokányok ellen
 a makagányos kocányok ellen
 a csattogó tenyerű csasztuskások ellen
 Tamkó Sirató Károly
 elnémitői ellen!*

JÉKELY ZOLTÁN

Akik látták magas, elegáns alakját, amint az ötvenes-hatvanas években délelőttönként a gondolataiba mélyedve, hátratett kézzel sétál az Irgalmasok kórháza előtt a Margit hid felé, úgy sejtették, valahol a meredek Gül Baba utcai, romos kastély toronyszobájában írja ritkásan megjelenő remekait. Lényében ironikus humorával együtt is volt valami romantikus, szomorú titokzatosság, akárcsak műveiben. Igaz, nem sokan gondolhattak erre, mert akkori banszoktatták le az embereket a jó művek olvasásáról. A három ujjon megszámlálható legkiválóbb költők egyike volt. Novellistaként alighanem azért is ismerik még kevesebben, mert ebben a műfajban végképp nem volt versenytársa.

Tündérlányok a Lukács uszodában

Gyöngyházy akkor is megtartotta régi szokásait, amikor a gyárigazgatók és banktisztviselők is melósnak igyekeztek látszani. Kissé már kopottas, de finom tiroli lódenkabátjának választékos zöldje, gallérján és kézelőjén a bőrből való koptatószegélyek s az özágancsból esztergált gombok első pillantásra megkülönböztették őt az az idő tájt divatos lódenviselet követőitől. Barna svájcisapkája is másképpen állt a fején, mint a kötelező viselet villámhárító, kobakhoz idomuló tucatsatykái a sokaságon: párizsi, provance-i és flandriai festőművészek buggyos baszkcsapkái módján konyult a bal fülére. Messinai eredetű félcipőjét ráncosra járatták az esztendő, de vasalása új volt, s a gondos kefélestől fényesbarnán csillogott, mint a budai utcák macskaköveire koppanó, burkaikból szerteguruló vadgesztenyék.

Csípős októberi délelőtt volt, amikor belépett a Lukács fürdőbe. Az uszoda meggyérült közönsége békésen rőta a hosszokat a medencében, melynek korlátaira a minap szerelhették fel a téliesített kertészeti melegházakhoz hasonlatos üvegfalakat, s a kőpadlót is fűtötték már a korán jött hidegben.

— Bon dzsornó, szinyóre kaballéro! — kiáltotta tele szájjal Kovács úr, a kabinos, miközben őrhelyén ülvé paprikáskrumplit villásreggelizett az ölében tartott alumíniumlábas-kából. Csinos jávorbajuszkát viselt, fehér pantallót és atlétatrikót; nyalkán hátrafésült haja enyhén deresedett a halántékán, mint a Zugliget ormain a feketefenyők. Csak a törzsvendégeket köszöntötte így — a jöttmenteknek vissza sem köszönt. Már nyitotta is szolgáltat-készen a bejáráthoz közeli kabinok egyikét. Ezt a sort színészeknek, íróknak, dzsesszdobosoknak s néhány csillagásznak tartotta fenn, valamint az ántivilágból ittmaradt magánzóknak, akik élhettek kötszövésből, loápolásból vagy hólapátolásból, az leritt róluk messziről, hogy tetőtől talpig úriemberek.

Gyöngyházy még nem zárkózott be a kabinjába, mert észrevette, hogy író ismerőse fönt, a bejáráttal átellenben húzódó, nyitott emeleti folyosón végzi mindennapos erőnléti gyakorlatait. Előrenyújtott karral kuporodott le guggoló állásba, majd fölegyenesedett, s karját széttárva, teleszívta mellkasát a csípős levegővel. Ezt sokszor megismételte.

— Emilió úr megint emhákázik — mondta bizalmasan Kovács úr, az úszómester, de fegyelmezetten visszafogta mosolyát, mint egy fizetőpincér, elegánsabb helyen. Igaz, hol voltak már ekkoriban elegánsabb helyek? Gyöngyházy eltűnődött: hiába maradtunk meg néhányan jobb emberek, a szokásainkat előbb-utóbb átkeresztelik. Emicit csak az írószövetségi kongresszusokon elvtársazzák le — a vak is látja rajta, hogy úr —, de az antik világ fennállása óta minden rendes helyen úzótt gimnasztikát már Kovács úr is emhákának mondja, miután az imént lovag úrnak szólított a maga külső-öbúdei olaszosságával.

Mialatt ez átszaladt agyán, felfigyelt rá, hogy barátja torna közben oldalvást lefelé tekintet, a medence szélső bejáratára, s amúgy is jó karban levő, fiúsan lapos hasával még jobban homorít. Gyöngyházy követte a tekintetét. Megnyílt az üvegajtó, s a medence lépcsőjéről két hölgy lépett a folyosóra csuromvizesen. Kell-e csodálkozni, ha egy író, ki még ma is a Hölgyfutár gáláns szellemében rója szépveretű sorait erre érdemtelen lapokba, honunk szebb keblű hajadonain legelteti szemét? Melinda szép, mint egy malom-tói lilium, jerke-arcélebe, nyúlánk, vénuszi alakjába a fél Víziváros szerelmes, halvány, a nyárutói napozástól éppen csak elefántcsontszín bőrén vízcseppek hancúroznak, fürdősapkáját lekapja fejről, haját hátravetve igazít mézszőke frizuráján. Csilla valóságos abesszin királynő, bőrének sötétje a visszajáról sugározza azt a rengeteg napfényt és derűt, melyet egész nyáron szívott magába, mosolya igazgyöngysort villogtat, éjsötét szeme fölött holsarlós szemöldök ível. Vidáman kiáltozva integetnek fölfelé az írónak, aki bókoló barokk lovaggá inkarnálódik egy célját váltó tornamutatványa közben.

Gyöngyházy kissé zavartan lépett a hölgyekhez. *Amennyire fesztelenül érzi magát az ember egy szál fürdőnadrágban hasonló lenge öltözkéüek sokasága közt, annyira zavart és*

*félszeg lesz, mihelyt tetőtől talpig felöltözöttek közé kerül. Olyan ez, mintha valami rossz álomban szaladgálnánk hálóingben hetivásárkor a város piacán, vagy állnánk lenge magyarban úrvacsorakor az úrasztala elé.** Ámde vagy ő tett szert ama képességre, hogy képzeletben pillanatok alatt anyaszült meztelenre vetközzék a pucér nők társaságában, vagy a két vizitünder viselte úgy önnön ruhátlanságát a vízcseppek flittereivel, mint királyi udvarhölgyek a báli ruhát — feszélyezettsége rögtön elillant, amikor kétoldalról egyszerre apolták arcát a szívmenengetően jéghideg ajkak. Futólag megállapította, hogy a piktorok tévesen ábrázolják az Égi Szerelmet következetesen szőke, a Földi Szerelmet pedig barna minőségűnek. A gyakorlati életben ez bármikor fordítva is lehet. S mindkét fajta nőneműség egyaránt lehet egyszerre kacér és megközelíthetetlen.

A két hölgy kacarászva, tocsogó talppal szaladt a női zuhanyozó irányába. Gyöngyházy sajgó szívvel nézett utánuk. Szépek voltak, mint a nappal és a holdas éjszaka.

— Én a szőkét választanám, színyőre kaballéro — mondta csettintve Kovács úr, mintha kileste volna a gondolatát.

— Irigylem ezért, Kovács úr. Maga tud feltételes módban választani — felelte. Kabinjába húzódott, látván, hogy a hölgyek szálás, atlétatermetű fiatal férfiak szélesre tárt karjába futnak.

KÁLNOKY LÁSZLÓ

„Van bennem valami veszélyes” — szokta volt mondani félig tréfásan, félig komolyan kedvenc világirodalmi hősére, Hamletra utalva, ha sikerült csipős epigramma-sonettet, satírárt írnia valamelyik irodalmi ellenfeléről. Hetvenedik születésnapján egy magas beosztású politikus olcsó cserépvázával ajándékozta meg a kulturális kormány nevében. „A hetven, ugyebár, nem igazán magas kor” — mentegetődzött a politikus. „Azt is meg kell érni” — válaszolta ő, választott nevén Homálynoky Szaniszló. S a politikus — bár ezt senki sem kívánta neki — nem érte meg a hetvenet. Szaniszló önmagát is gyakran kigúnyolta. Utolsó évében az avantgárd védelmében forgatta a költői satíra fegyverét. „Akármit mondasz, ellentmondok” — üzenté a hatalom mindenkori birtokosainak.

Rémtettek a slamasztikában**

Mottó: Untatnak a sültrealisták?
Kajj elő egy szürrealistát!

*Panyókára vetett stopperórával a mélytengerbe merülni
egy bűvárharangvirágban,
samponos hajmosást rendelni tökkopaszon
a Viktória vizesés alatt,
rettenthetetlenül mekegni pucéran
az oroszlancketrec elfűrészelt rácsa előtt,
zászlóra tűzni a felbonthatatlan konzervdobozt
s a bármikor felbontható baráti szerződést,
majolika Maillol-szobrocskákkal rakni tele
a futuristák hátizsákjait,
elfecskélni a létfontosságú herdát*

* A dőlt betűs rész vendégszöveg a Boszorkányok a Szőlő utcában című novellából.

** Ebben a költeményben mágikus jelentősége van a semminek, viszont semmi jelentősége sincsen a mágának. Hogy ez miként lehetséges, arra maga a költemény adja meg a választ.

*és elherdálni a fölbecsülhetetlen értékű fecsért,
 miszliket rázni a garmadafáról,
 hulahoppozni egy frászkarikával,
 írmagból rekordtermést learatni a fikarcmezőn,
 vígan kerekezni végig a Stefánián
 egy rombuszkerekű biciklivel,
 esti tanfolyamot hallgatni a slamasztikában,
 a kerítés tövébe pisilve
 átfütyyenteni a szomszéd bolygóra,
 elektronmikroszkópon keresztül kacérkodni
 az AIDS vírusával,
 gyászmisét celebrálni
 egy levizelt hangyaboly fölött,
 márványszarkofágot emelni
 egy vakondtúrásra,
 esernyővel lovaggá ütni egy varrógépet a boncasztalon,
 és addig nevetni,
 míg meg nem pukkan a haragosunk.*

BELLA ISTVÁN

A költészet az örök érvényű pillanat műfaja. Ezt a régi tételt fényesen igazolja Bella István itt következő verse. A költő ugyanis tíz éve napjában többször végleg leszokik a dohányzásról, s így óráról órára, napról napra és évről évre folyamatosan érvényesíti fogadalmát. Híres ritmusváltásait, melyekkel már annyiszor megváltotta a világot, nem minden esztéta ismeri el, de így is a legjobbak közt tarthatjuk számon. Nagy nyelvújító. A magyar névszók igésítésében ő tartja a rekordot: a tavaszodom, telededem, hajnalodom, esteledem fordulatokon kívül sikerrel vonta be a magyar igeragozás rendszerébe — hogy csak néhány példát mondjunk a sokból — a méz, a must, a murci, a malaga, az aszú és a macska szavakat; az utóbbi több változatban is előfordul verseiben — pl. macskásodom, macskajajosodom, cicázok, cirmolok, cirókamarókázok — és így tovább, a vasmacskásodomtól a cicababázomig és a miapicázomig.

Hevem hava

*Havasodom, hamvazkodom.
 Havannázik Hamvazószerda.
 A szivarról még ma leszokom.
 A halálnál van a szerva.*

*Leveledzem, laskásodom,
 lepereg a vakolatom.
 Kertem alatt mándruc oson,
 bevakolom vakablakom.*

*Csipőd égő csipkebokra
 feledés dögkútjába dobva.
 Néha mégis fölsistereg,
 s bóbiskomból fölrévedek.*

*Váltok búról szomorra,
szomjról tikkadt pokolra.
Itt versem is ritmust vált:
az egyhangú rim s rigmus bánt.*

*Göncölödöm hétágra,
nem napozok: csillagzok.
Ki velem hál, hétárva
eget hoz a világra.*

*Bőszül az ősz, telik a tél,
nyaram falom, fogy tavaszom.
De az ellenfél is alél.
Halálom el-marasztalom.*

A hatodik napon

*Az Isten egy nagy alkimista,
ámde ma nem megy az alkímia:
embert nem sikerül csinálnia.
Motyogja: „Ó, én alkimisten!”*

VERESS MIKLÓS

Verseiben boszorkányos ügyességgel képes többször is témát váltani; a kompozíciós egységet rímekkel teremti meg. Aki egy mondatban össze tudja foglalni, miről szól a költeménye, az soron kívül diplomát kap az ELTE bölcsészkarának líraesztétikai tanszakán.

Na kongsz-e mán Nakonxipán?

A TAUTOLÓGOKBÓL

*Szerelmem mint a Popocatepetl
a szívem nyílt mint terített rebettl
születtem mikor őrvőngve dúlt Mars
mindent ütő rim: terített redurchmarsch*

*Hallgattam egy éj egy nap Bernsteint
olvasgattam Verseghy verseit
nem szeretem kik hangot váltanak
amikor mások rendszert váltanak*

*Jobb ma egy nő-faló ha trójai
mint némely bolsevista Prónay
és jobb a versbe néhány kósza kinrím
mint keresztemre írva majd az INRI-m*

*Bocsássátok meg ezt a tautológot
szabadúszó vagyok de sose lógok
a játékban sem tűröm a va banque-ot
fel is robbantom én még ma a bankot!*

SZŐCS GÉZA

Amikor a kolozsvári házi őrizetes előtt váratlanul megnyílt a nagyvilág, egycsapásra felhagyott a bátorsággal. „Minek legyek bátor, amikor itt engedik?” — kérdezte az új-mexikói, a chicagói s a genfi kilátóra és környékére mutatva. Ámde midőn hazalátogatott szülőföldjére, s egy népgyűlésen a Vatra hangadói beléfojtották a szót, azonnal visszatért a bátorsága. Politikai és filozofikus líráján kívül még szerelmi és infantilis költészete jelentős.

Kristallizáció

Három nap néztem volna csak szemed
Illyés Gyula

*Szerelmem folyton-folyvást hízik és dagad
akár Stendhal lelombozott faága
a salzkammerguti sóstóba belemártva*

*Gyűlik jó sok Delphoiban megjósolt sókristály
sok kicsi áttetsző érzésoktaéder
egymás hegyén-hátán erotikarombuszok*

*Belémpereg minden kis eidolod monászkod
szemembe áramlik ahogy epedve nézlek
szemedbe pereg minden magam-másom eidolom*

*Nézzük csak egymást három napon át
lassanként kicserélődünk egészen
kézenfogva sóbálvánnyá kárhozunk*

édes kettesben sós könnyeket hullatunk

**Kis, törékeny nemzetsziget
nagy népek viharzó tengerében**

— *Hogyha jön a Nagymogul,
mit tehet a kis vogul?*

— *Azt, mit a sors oszt rátok?
(Értitek-e, osztrákok?)*

— *Számíthat-e oszt' rátok
testvéretek: osztjások?!*

TANDORI DEZSŐ

A legigénytelenebb témából csinál nagy költészetet: francia impresszionista festmények, Szép Ernő esernyője, verebek, koalák, játékmackók, álkrimi, gombfoci... De ez csak látszat. Mindez csak ürügy, hogy a legnagyobbbról beszéljen: mi az, hogy írni, az egyszeri elnémulás — az elmúlás tudatában.

A felügyelő otthona

*Itt ülnek sorban, verebeimmel szőrmentében sem veszekedve
a szőrmentébe öltöztetett koalák; a verebekkel
régóta koalícióban állnak — ülnek — e koaliceumban.
Méltányos lények ők, nem s nem adnák alább;
a verébtolerancia úgy működik itt,
mint a visszakeresztelt Sugár-út platánjain,
e verébkatedrálisokon, verébdómokon és verébgótikán,
melyek alatt sétálni verebekkel esernyőtlenül:
megpecsételt verébbarátság és verebkitüntetés.
Hogy éhes macskák felkússzanak? Nem ajánlanám,
Tradoni* felügyelő El Cap bármely neves banditát,
Al Capót, Al Capónét s más díszpintyeket;
elkap? ó, ne! — kiáltja Al Capóne, ám Agatha néni
mára már a poharába teheti a fogsorát.*

* Hangsúly az ón (vö.: Stannum).

SALLÓ ISTVÁN FAFARAGÁSA

Bekezdések Vas Istvánról

Ha az emlékezetünkben hozzátapadt jelzőket próbáljuk a gyász fájdalma ellen küszködve úgy-ahogy elrendezni, részletek helyett először az oszthatatlanság, a *sokféleségben az egység*, az ellentétek kereszteződési pontján táborot ütő szellem képlete rajzolódik elénk. Elutasítja a személyiséget szétszabdáló, választásra kényszerítő redukciókat. Egész mivoltában akar önmaga lenni, és teljességében vállalni azt, ami hozzá tartozik, ami az övé. Nem dönt élet és mű, politika és szerelem, idefenn és oldalenn, misztika és racionalizmus között. Kora minden fontosabb szellemi mozgalmához köze van: a polgári eszmékhez és a szocializmushoz, az avantgárdhoz, a Nyugathoz, az új klasszicizmushoz, a népi írókhoz.

*Az egyik hűség ide ránt, a másik húz oda.
Feszít a kín: „Vagy ezt, vagy azt!” — De nem és nem! Soha
Nem, amíg én vagyok én, amíg érzem, hogy egy vagyok,
Egy hűségemet sem nyelik el ezek a „vagy-vagy”-ok.*

Ha Vas *individualizmusáról* beszélünk (márpedig a *Summa fidei* eszméiben is, hangvételeiben is a *Te meg a Világ* Szabó Lőrincéhez kapcsolódik), a teljes ember és a teljes élet bemutatásának, vállalásának igényére gondolunk, s aki az önéletrajzi személyességet múlt századi maradványnak tartja, valóban fölfedezhet valamit ravasz modernségének sokat emlegetett „ómódiságából”. Szabó Lőrincétől eltérően viszont „az Egy álmait” nem a bensőség tengerében keresi, hanem az itt és egyszer élt esendő életben akarja megvalósítani.

Az Egy önérzetes védelme visszajáról a *divatoktól való idegenkedést* jelenti, mindig a saját út keresését. Ideológiai vitái, szakításai, irodalmi polémiai rendre a függetlenség, a megújuló önmagából való merités elvére vallanak. Kassákkal való szembefordulását némi íróniával a freudikus apagyilkossághoz hasonlítja egy helyütt, valójában a függetlenedés manifestációja volt, béklyók levetése. Ettől fogva büntudat nélkül írhat rimes verset, befogadhatja a népi dalforma hatását, és keresheti az utat ahhoz a „maradi modernséghez”, amelynek apját később Eliotban fedezi föl. Ehhez viszont a látomásos költészet évadja idején is ragaszkodik, legyen bár a képhalmozás poétikája szürrealista vagy folklorisztikus eredetű. Prózaibb, puritánabb nyelvet keres, amelyhez a mintákat főleg a latinoknál, az angol költészet egyik vonulatában és az újjörög líra mestereinél találja meg. A metaforák ragyogásánál jobban vonzza a nyelvi anyag mondattani kidolgozása, rafinált többletjelentést biz a töltelék-szavak, a másodlagos mondatrészek kifejező erejére, a „határozók és kötőszavak” habarcsára. Pontosítani! — tanácsolja a *Nyelvtani kérdésekben*, mert

*Az igével sokat ki lehet mondani,
De imbolyognak viszonylatai.
Teszti. Megteszi. De ki? Az alany
Legtöbbnyire bizony bizonytalan.
De az igekötők bezzeg határozottak:
Jól válogatva cselekedni tudnak.
Az sem mindegy nekünk, hogy — teszem azt —
Az Alany meghalaszt vagy elhalaszt.*

Csinján bánik a *mitoszokkal* is. Egyszerűsítés lenne mitologizmusellenesnek nevezni szemléletét, hiszen például az Argonauták köréhez személyesen és szellemileg egyaránt közel állt.

Viszont félreérthetetlenül elhatárolja magát a mítoszértelmezés olyan változataitól, amelyekben ködösséget, önmagát mélységnek feltüntető zavarosságot vél fölfedezni. A maga részéről a ráció és a humanitás titánjával azonosul, *A tűzlopóval*, aki szembeszegül a vak isteni hatalommal, a különbségeit erejével fölbontja a homályt, az álnaiv egységet.

Ehhez képest elméletben és költői gyakorlatában szívósan küzd az ún. *intellektuális*, a gondolatot és a gondolkodást költői élménnyé avató líra rangemeléséért. Természetesen e törekvésében nincsen egyedül, közvetlenül előtte jár Babits, Szabó Lőrinc, József Attila, a távolabbi előzmények között föltűnik Csokonai, Vörösmarty, Arany, Ady. Vas mégis úgy érzékeli, hogy az irodalmi és kritikai köztudat megengedhetetlen különbséget tesz élet-élmény és kulturális élmény között, az előbbi javára. Az ő számára a műfordítói munka, az irodalmi, filozófiai, történelmi olvasmány, a műalkotások élvezete az egész embert megragadó és fogva tartó léttény, a költő felhasználja a tanulmányíró erudícióját, de ez csak a kifutópálya, ahonnan a költészet fölszárnyalhat. *Velazquez Vénusza* nemcsak vizuális érzé-
kiségeivel megragadó esszé, hanem egyben elemi erővel feltörő vallomás a test szépségéről és az igazi hús-vér szerelemről. Az *Etruszk szarkofág* meg az itáliai, hellászi nagy versek és „futamok” a művelődéstörténeti élmény egyénivé sajátítása és egyetemes jelentésűvé emelése révén válnak műalkotásokká. Legszebb és -szenvedélyesebb ars poeticáit egy misztikus szent „intelmeit” parafrázálva és fejtegetve adja elő, vagy *Radnóti naplót olvasva* fogalmazza meg: „Milyen kevés élet, mennyi irodalom! / És hogy átsap az élet a meddő szavakon!”

Nem feledkezhetünk meg *urbanitásának* sajátos összetett természetéről sem. Bár a Szép Szó és a Válasz közötti döntéskényszerében a népiek mellé állt, izzig-vérig városi költő (persze a terminológiát, a „lefokozó jelzőket” mindig fölényesen visszautasítva). Budapest, annak is sokszor elmarasztalt pesti oldala volt az igazi világa. A lebombázott főváros látványa az egyik legszokrázóbban indulatos kifakadást és vallomást fakasztja föl benne. Életébe beleivódtak a szürke ködök, a „Telepek, házak, gyér fű, farakás” sivár képei; mindennapjaihoz hozzátartoztak a kávéházak, a munkahely ipari szennye, a följelentgető kollégák, házmes-
terek. Mégis, az ország színe-java, értéke is ide gyűlt össze nyugati kultúrát teremteni, és ez, az ifjúság, az irodalom, a szerelem, a boldogság emlékeivel együtt, megszépíti a csúnyát: a bűvölő és a riasztó élmények együtt válnak egy élet foglalatává. Külföldi utazásairól szóló verseiben is — beleértve az Örök Város élményét — mintha a kopottas, diszítetlen, káprázat nélküli pesti környezet toposza élné tovább a maga életét: „Milyen szép tud lenni a szürkeség!” „Mert kevés itt a kép. És néha csak.” „Őshazámban vagyok.” A természeti élmény ugyancsak városias színezetet kap Vas költészetében: mindenekelőtt a kert és a virágok kultuszában jelenik meg, gyakran megint egy város, Szentendre panorámájával a háttérben, bensőségesen összefonódva a szerelem, később a halálra készülődés „filozófiájával”.

Kivált önéletrajzi regényciklusában sok szó esik a magyar—zsidó kettősségről, *származás és hovatartozás* kérdéséről. Akárcsak Radnóti, ő is magyar költőnek tartja magát, az asszimiláció dolgában azonban végtelenül kényes arra, mihez, milyen minőséghez, melyik magyarsághoz kíván hasonlítani. „Nem jelen arcod az, mely szívem élő vágya, / Szerelmem Magyarország, a képzeletbeli, / Arany, Balassi, kurucok szebb világa.” Arany dekadens unokájának vallja magát, Rákóczi a kedvenc politikusa. A *Nagyszombat, 1704*-ben a nemzeti önkritika jogos szavai elválaszthatatlanok a vállalás, az összekötöttség kitephetetlen érzésétől. Rákóczi értetlensége a vezetése alatt harcoló magyarok irracionális viselkedése láttán analóg lehet a honfitársait ugyancsak kívülről is látó költő megütközésével, aki a legmagyarabb magyar, Bartók idegenségét is észreveszi „édes testvérei között”; az ügy mellett itt-hon kitaró hadvezért éppen úgy megérti, mint az emigrációt választó zeneszerzőt, s ebben a kétsarkú tipológiában rejtjelezve a saját magyarságélményének összetettségéről is tudósít.

Az érzés változásai és a változatok megformálása iránti érzéken kívül *leplezetlen őszintesége* egyéníti szerelmi költészetét. A szókimondás természetesen nem korlátozódik a testről, a közös boldogságról szóló versekre, a *Csak azt nem* és a hozzá hasonló versek trágár-

ságot fölényes művészettel elkerülő célzásaira vagy az *In flagrantibus* kipróbált módszerre, ahol (a titkot a nádasnak kifecsező Midászként) Vas a halandzsanyelv által üzeni meg a másképp elmondhatatlant. Irritálja a prudéria; mohó szenzualizmusa tabuk, tilalmak ellen tör: gátolatlanul, de nem izléstelenül akar kimondani mindent, ami emberi. Kavafisz „borzongatóan szép” homoszexuális verseit is megvédi, tanulmányt szentel a „szemérmes Arany” erotikájának, önéletrajzában feszengés nélkül ad számot saját és nemzedéke szerelmi életéről. Ugyanakkor spiritualizálja a testiséget, a naturalisztikus részletekre középkorias, trubadúros nótisztelet fénye vetül, és az abszurd hité, hogy a szerelem személytelenül vagy inkább személyfölöttien túléli a földi életet, mint egy platóni eszme vagy mint „egy rajz”:

*Ilyen buják csak azok tudnak lenni, akik már
Nincsenek, csak ezekben a vonalakban vannak,
Elrejtve ebben az ölelésben. Ebben az áttetsző,
Szípközön szilárd szerkezetben. És ennek a zártkörű
Sokadalomnak minden életjelében ők, csak ők
A névadók, ugyanők ketten. Te meg én, te meg én.*

Önmagának mindenestül vállalása Vasnál nem gátlástalanság, hanem részint törekvés, hogy a legőszintebben azonosuljon a bensejéből, fiatal kora pszichoanalitikus szóhasználatával a tudatalattiból érkező késztetésekkel, részint az alázatnak egy sajátos megnyilatkozása, amelyet jobb szó híján *ráhagyatkozásnak* nevezhetnénk. Lesz, ami lesz; akár van, akár nincs, döntsön helyettem az Isten; „És vagyunk, amik vagyunk.” Versben, prózában nem ritkák nála az efféle szentenciák. Ez a szemlélet különös, *sugárzó eleganciát* ad emberi magatartásának és írói világának. Lehet egyszerre szerény és önérzetes: azt az anyagot formálja, azt a színt variálja, amely éppen neki jutott, adatott (eddig a szenvedő igemód), de a feldolgozás módja, a „termék” kvalitása, a cselekvő modalitás oldala az övé. Áthúzhatja, mint Weöres Sándor, a NAGYSÁG szót és célképzetet, mégsem kell elvonnia a tekintetét a példaképszerű „nagyoktól”. Hirdetheti, hogy az emberi szellem terepe az ész, az értelem, a természet világa, Avilai Terézt követve nem zárja ki azonban, hogy a kegyelemben Isten „föl-függeszti” az ésszerű empiria érvényességét — csak ne az emberi önhiúság függessze föl. Már Arany remek szatirát írt *A sárkányról*, mely „Szárnyaira emelkedék, / Hogy elhagyná a földi port, / Melyet a szél szemébe hord.” Ezzel és Horatiuséval rokon Vas „kispolgári”, „tisztviselei” ironiája. Nem áll lábujjhegyre, nem igyekszik följebb kapaszkodni, nem ágál, ha úgyszincs értelem. Az alázat révén éri el, szerzi meg az izlésség, a finom mértéktartás, a választékosság kiváltságait.

Észjárás- és alkattörténetileg ez a magyar művelődésben meglehetősen ritka szellemi attitűd két, látszólag egymástól távol fakadó forrásból táplálkozik. Az egyik a magyar népismeret: „Mondják, a karóba húzott, hajdani magyarok / Között nem egy akadt, aki a karón pipázgatott” — a nemzetkarakterológiai hagyomány arra tanít, hogy kintpadra feszítve is őrizzük meg fölényünket, önbecsülésünket. A másik minta a sztoikus filozófiáé. Epiktétosz a szabadság legnagyobb akadályának azt tartja, ha olyat akarsz, ami „nem rajtad múlik, nem áll hatalmadban”, és „olyasmire vágysz, ami másoktól függ, és mulandó”. Az okos nem tesz saját véleménye ellen, nem téríthető el alapeszméjétől: „ha istenhez csatlakozik, biztonságban teszi meg útját”. Vas István már a *Keselyű idő* fenyegette kora ifjúságában fölismerte ennek az önmeztartó gondolati és lelki stratégiának korszerűvé tehető, önvédelemmé fejleszthető tanulságait, és erre építette a tisztességes túlélés esélyét példázó, termékeny öregkorában betetőzött életművét:

*A világban, e kotyvasztó fazékban,
A történelem gőzölögve fő,
Fölöttünk, egyre keskenyebb karéjban,
Keringve száll a keselyű idő.*

*Mi vár reánk ezen túl, ne keresd,
Ne gondold már, csupán a jelen évre,
A többit pedig bízzuk egyenest
A szenvedések árva istenére.*

LEVENDEL JÚLIA

Mintha mindegy volna

JÓZSEF ATTILÁRÓL

A nyolcvanesztendő Tolsztoj lelkiismeretesen rögzíti naplójában életrendjét, hogy reggel felkel, kiviszi az éjjeliedényt, sétára indul... „Séta közben a postát várom — írja —, amelyre nincs szükségem, csak régi megszokásból. Gyakran találós kérdést adok fel magamnak: hány lépés lesz valamilyen helyiség, számolom, s minden egyes lélegzetvételemet lépésekre osztom: egy, h, h, h; kettő, h, h, h... Régi megszokásból olykor kedvem támad feltenni olyasmit, hogy ha annyi lépés lesz, mint ahogy feltételezem, akkor... minden jóra fordul. De nyomban megkérdem magamtól: mi lesz jó? hiszen tudom, így is minden nagyon jó, mit kívánhatnék? Aztán, ha találkozom valakivel, eszembe jut — bár gyakran elfelejtem —, hogy ő és én egyek vagyunk. Különösen nehéz beszélgetés közben emlékezni erre. Azután utat a Belka kutya, zavar a gondolkodásban, mérges vagyok rá, és szemrehányást teszek magamnak ezért. Azért teszek magamnak szemrehányást, mert haragszom a botra, amelyre támaszkodva sántikálok. Igaz is: elfelejtettem elmondani, hogy mosakodás, öltözködés közben a falusi szegény népre gondolok, és fáj, hogy elegáns a ruhám, de hát megszoktam a rendes öltözködést. Sétáról visszatérve, nekilátok a leveleknek. A kunyerálások idegesítenek. Gondolok ugyan rá, hogy ezek fivéreim, nővéreim, de mindig későn jut eszembe. A dicséret terhes. Csak az egyetértés tolmácsolása szerez örömet. A *Rusz* című újságot olvasom. Megrettenek a kivégzésektől, és szégyen-nyalazat, szemem a T. és az L. N. nevet keresi, amikor pedig rábukkanok: inkább kellemetlen.”

Sokszor látom őt viaskodása közben: a világhírű író-proféta, aki íróságában, próféta-ságában is kételkedik, szeretne nagyon egyszerűen beszámolni gyarlóságairól — legfeljebb ironikusra sikerül —, kíméletlenül végrehajtani az élve boncolást — de rejtőzködőbb, mint valaha —; szóval, látom ebben az 1908-as évben, s kerek évfordulója lévén sokat ír róla a sajtó; látom és hallom, amint fogadást köt magával, és a lélegzetével számolja a távolságokat. Értem a szégyenkezését, hogy a saját nevét keresi, hirt, elismerést, népszerűséget — akarata ellenére, hiszen tudatosan-elszántan csakis a „belső munká”-val törődik, ezért is írja csodálkozva: „mi lesz jó? hiszen tudom, így is minden nagyon jó.” S persze azt is tudja, mi minden nem jó, sőt, elviselhetetlen, szörnyű; párhuzamosan „titkos naplót” vezet, amelyben megvallja, hogy kinzóan nehéz a lelke, s hogy Jasznaja Poljanában „az élet teljesen mérgezett”. Érti, öregre türelmetlenebbül érzékeli a vágyat, hogy változtasson a maga életkörülményein és a világ állapotán. Miért akkor ez a „minden nagyon jó” odavetése? Csalás? Álinaivitás? Kitérés? Megadás? Mi ez?

A kérdések közben is érzem azért: a nyolcvanéves Tolsztojtól ez valahogy várható, szinte jól áll neki. Nem elteltség, nem elégedettség, még csak nem is bölcs beletörődés az adottba. Mi hát?

A fiatalkori művekre, feljegyzésekre gondolok: a gesztus ott éppígy fellelhető. Együtt van a változtatás sürgetése, a tökéletesedési hajsza és a szemlélődő-tűnődő gyönyörűség

meg a hála. Úgy tűnik hát, nem az évek, évtizedek prése alatt fejlesztette magában a *fogékonyságot* — hetykén azt mondhatnám: ilyen volt, így létezett a világban, így érzett, gondolkodott.

„Fogékonyság”-ot írtam, s valóban alkati, persze formálható, fejleszthető készségnek gondolom. *Érzékenységnak a létezéssel való kapcsolatban*, mondhatni: a kommunikálásban. Fogékonyság, amely látszólag bölcsességgént jelenik meg, holott nem egészen az. Bölcsességnek nevezhetjük a pátriárka megjegyzését, és mosolyogva bölcsességet emlegethetünk egy gyerek „nagyos” kiszólását hallva, de bizarr egy ifjú bölcsességéről beszélni, márpedig ez a fogékonyság-érzékenység nem életkorhoz kötött. A József Attila-i életművet is keresztül-kasul átszövi. Huszonegy éves a *Hangya* írásakor.

*A bábok között elaludt a hangya.
Szél, a bábokat most el ne fúdd!
Különben jó az is.*

József Attila ekkor Bécsben kószál, elhagyatottan, kisemmizetten — de mégis Bécsben van! Ki mindenkivel találkozik, mi minden megtörténik vele! Állítólag „a Rathaus park fái alatt” „ül a padon, társtalanul”, egy „hangya-egyed” ő is — más vélemény szerint éppenhogy nem társtalanul, a többes számú ige is jelzi ezt („jobb, ha már indulunk haza”), s a vers rejtett szerelmi vallomás: a hangyához hajló gyöngédség, a szelet szólító bensőségeség, az egész világ-szerelem voltaképpen egy embert udvarol körül. Lehet. Nekem a rendkívüli, mindeketeket átfogó *empátia* és a *látszólagos rezignátság* egyidejűsége, az egész versben megőrzött, fenntartott — s ebből az egyidejűségből fakadó — feszültség a legizgalmasabb. A hangyabábok sorsáért *teljes* odaadással fohászkodik, s mégis mintha nyomban megvonná a vállát: „Különben jó az is.” Majd újra a féltő-gyönyörködő szeretet (nem-emberről ugyancsak ritkán írtak így a világirodalomban):

*Kis, fáradt fejét csillámokra hajtja
és alszik véle csöpp árnyéka is.*

De megint hagyja, és a tárgyilagosság meg a táncolás, de majdnem közönyösnek tetsző játékoság kettősével zárja le a jelenetet, amely mintegy életképpé zsugorodik, éppen a lezárás megformáló-eltoló mozdulatától. A későbbi versekben, az *Elégiától* az *Ódáig* és a *Kirakják a fártól a Könnyű, fehér ruhában* „egyremegy”-éig mindenütt, mindvégig őrzi a formai fegyelmet, a „verscsinálás” szükségszerű távolságtartása megvan, de a szorongó tudat áradóban, kétségbeesettebben tör át.

Az érzelmek, indulatok átlag fölötti ereje, mondhatni: kirobbanása „okozza” a mű létrejöttét, de a mű alakításának folyamatában — éppen ellenkezőleg — tárgyilagosság, rálátás, a formáláshoz nélkülözhetetlen hűtés kell. Ez a művészetteremtési paradoxon, mint minden paradoxon, gyötörte József Attilát, önnön hitelességére, a vers hitelességére kérdezett — de a *Hangyában* többről, általánosabbról van szó, noha úgy látom, ez a művész számára ismerős lelkiállapot, készség itt a főszereplő.

Hogyan is van hát? Ha ilyen mértékben azonosul az alvó hangyával, az elsöpörhető bábokkal, ha úgy hajol a csöpp árnyék fölé, mint szülő a gyereke, szerelmes a párja fölé — ezzel a szeretettel hogyan fér meg a „Különben jó az is” lemondása? Fáradtság volna? A szeretetet, ezt a nagyon intenzív lelki munkát, szünet nélküli figyelmet, törődést, ápolási akaratot megtörő csüggedés? A szomorúság nyilvánvaló. A rövid, furcsa sor elharapottságából lehetetlen is nem érezni. Mégsem fáradtság, hanem *ontológiai tudás*, a lelkesültséget nem megtörő, de megpörgető ismeret kifejezése: hogy bár szakadatlanul küzd a világ minden parányáért — hisz a szeretet maga küzdelem —, tudja, mily esendő, csekélyke az emberi léptékkel hatalmasnak tűnő buzgalom is. Tudja a saját parányi voltát. Ez a látszólagos hangyamozdulat, látszólagos fintor és vállvonás talán — most így érzem — *biccentés a terem-*

tés előtt. A nagy lélegzetű, jellegzetes József Attila-kompozíciókban, majd az *Elégiában* és az *Eszméletben*, a *Téli éjszakában* és az *Ős patkányban*, az *Alkalmi versben*, a *Faluban* és a *Kései siratóban*, ahol a verskezdet, a világföltérképezés visszatérő kiindulópontja a szubjektum megfelelő pozíciójának kiválasztása (sokszor önmagát láttatja a költő az eszméléshez alkalmas környezetben) — a versbefejezés — váltakozva a könyörgéssel —: szomorú tudomásulvétel — igen, biccenés a teremtés előtt:

Óh lélek! Ez a hazám.

Vagy:

én könnyöklök és hallgatok.

Vagy:

*Világosodik lassacskán az elmém,
a legenda oda.*

*Ha küzd, hát abba, ha pedig kibékül,
ebbe fog belehalni.*

Vagy:

*Dombocskán, mint szívükön a bú,
ülök. Virrasztok.*

Vagy:

*S mi várjuk, hogy mikor lesz
látható reszketésű
bennünk az első csillag.*

A *Hangjánál* éppen tíz esztendővel későbbi *A Dunánál* első részében az eső elkezd cseperészni, aztán „mintha mindegy volna”, el is áll. Ez a rész, a négy strofa egyetlen mitikus képbe sűríti a mindenség és az ember, a történelem és az ember viszonyát. Először is az ember részese a történéseknek, benne van a tájban, ugyanakkor megfigyelő is. Ott ül a rakodópart alsó kövén, nézi az elfolyó Dunát, amely a tér jelképe is, és nézi a megeredő esőt, a múltként, időként hulló vizet. Az egyik vízszintesen, a másik függőlegesen — és a síkok metszésében, az origóban van az ember helye: szemlél és értelmez, *együtt él a térbeli és az időbeli környezettel*. A mitikus tömörséget fokozza a férfi-nő párosság, hiszen az az ember, aki „reszel, kalapál, vályogot vet, ás”, csakis férfi lehet — *mellette* rajzolódik ki a nő, méghozzá az anyakéja:

*S mint édesanyám, ringatott, mesélt
s mosta a város minden szennyesét.*

Az első részben még egyszer látható a *termékeny* anya, a játszadozó kisgyerekekkel, s így a Duna, a földrajzi-történelmi térség mozgásába épül az élet folyása-folytatása — de nyomban ott a halál, a pusztulás a dülöngő temetőkkel. Ebben a tiszta vonalakkal rajzolt és összefogott, elrendezett, ám rendkívül árnyalatos világban, ahogy az eső cseperészik és eláll, esetleges is. Emberi nézőpontból itt sűrűsödik minden, a múltként hulló eső létmeghatározó, a jelen és a jövő alakítója, de éppen az ember tudja azt is, hogy az egész *törvényszerű* működésében mennyi az esetlegesség: *mintha mindegy volna*. Egyszerre mondja hát József Attila, hogy az ember makacsul törekszik a világ összetartására és átlátására, s ezzel mintegy a mindenség középpontjában érezheti magát — de tudja önnön korlátozottságát. Az eső is független tőle. Az ember tudja ezt, érti — *és mégis* nézi a határt. Ezzel párhuzamosan — szinte tükörijátékként — a nem emberiről így szól József Attila: az eső ugyan az emberen kívüli felül, de emberhez hajlóan emberies, az erkölcs, a tudat körében mozog, például úgy áll el, *mintha mindegy volna*.

Az eső *mindegyében* persze éppúgy nem tétovaság, nem bizonytalanság munkál, ahogy a hangyát figyelő emberben sem. Nagyon is *erős* érzet ez, az *eszmélet* talán legteljesebb pillanata, a *viszonylatok* felfedezése. Innen a bölcsesség benyomása, s ebből fakad az egyidejű szomorúság és felülemelkedés, vagy József Attila szavaival: *Derű, de bú a foglalatja*.

A tétovaság, az önnön helyét, feladatát nem találó ember és dolog mindig szájalommal ábrázolt, a faldarab, amelyik „azon tűnődik, hulljon-e”, a mocorgó papír, amelyik „indulni erőltlen”, a „motyogó munkás” és „a többi nyomorult, / kikbe e nagy kor beleszorult / s arcukon eltorzul minden vonás” — nem, a rendetlen társadalomban vergődők, akik ezért soha semmiféle kozmikus rend megsejtői sem lehetnek, megfosztottak legszűkebb és legtagább kapcsolataikban is az értés, a rádöbbenés örömétől vagy katartikus fájdalmától; az ilyesféle kiszolgáltatottak egészen másként, más ikonográfia szerint tűnnek fel a József Attila-i költészetben. Nem képesek például higgadtan szembesülni a pusztulás tényével, ahogyan az *Óda*, az *Eszmélet* vagy a *Téli éjszaka* lírai hőse.

Itt ülök csillámló sziklafalon.

Az ifjú nyár

*könnyű szellője, mint egy kedves
vacsora melege, száll.*

Szoktatom szívemet a csendhez.

Nem oly nehéz —

Az ember, aki vendéglét-tudattal jár a földön, s próbálja tudomásul venni, hogy az életet a halálra ráadásul kapta, hogy a létből, az életből haza kell majd ballagnia, aki már itt szoktatja szívét a csendhez, egyszerre bólint az ideiglenességre (olykor egyszerre látja ezt tragikusnak és nevetségesnek) és a kitüntető feladatra. Ebben az ideiglenes létben csakis az ő szellemi ereje képes *kapcsolatba hívni* a szelet és az esőt, a hangyát és a fűszálat. Évtizedekkel ezelőtt is azt éreztem, hogy József Attilánál, amikor a jázminok tapsikolnak és a fűszál fél, a súrolókefe tűnődik és a telkek álmodoznak, nem a költészetben gyakori, szokásos antropomorfizálásról van szó. A dolgok, a lények, a fogalmak nem egyszerűen emberiesen viselkednek — ennél lényegesebb, hogy az ember ereje, koncentrálóképesége, ha úgy tetszik, a szuggesztivitása „mozdítja meg” valamennyit, s amit tesznek, gondolnak, éreznek, azt a kapcsolat, az *áramló működés varázsában* teszik, gondolják, érzik. Az eszmélés, ez az intellektuális szenvedély voltaképpen világszerelem-készség: eszmélkedve az ember szóra bírja akár „a szív legmélyebb üregeiben / cseleit szövő, fondor magányt / s a mindenséget” is. Tehát az ember — és úgy tűnik, egyedül az ember — lehetősége a *szóra bírás* (talán, mert ő is teremtménynek és kiválasztott megszólítottnak tudja magát), s ezzel megemeli, egészen más minőségűvé formálhatja — egyébként áttörhetetlenül ideiglenes, s így nyomasztóan, kisserűen korlátozott — életét.

A mitológiai történetekben — például az Orpheusz- vagy a Sziszüphosz-mesében — meg-megjelenik az áttörés csillapíthatatlan vágya, s persze a törvény szigorú koppintása is: nem lehet. És újból ott vagyunk a kiindulópontnál: az ember megérti, hogy nem lehet, de elragadja a kísértés. Talán nem is gondol ilyenkor praktikus lehetőségre, Sziszüphosz talán nem azért indul újból és újból felfelé a sziklával, mert reméli, hogy nem gurul vissza, Orpheusz nem azért játszik az alvilágban, mert szabadulást remél Eurüdikével, hanem azért, mert *ilyen*. Ilyen az ember. Ez a céltalanságnak látszó, komikus erőlködés a legnagyobb lehetőség. Hogy azt mondja:

Szeretlek, mint élni szeretnek

halandók, amíg meg nem halnak.

Meg azt, hogy:

*... a mindenség ráadás csak,
az élet mint az áradás csap
a halál partszegélyein
túl...*

Ahhoz, hogy az ember *egyszerre* biccentsen a teremtésre és lázadjon-törekedjen, hogy tudomásul vegye a törvényeket, s *ugyanakkor* felfedezze, hogy „a törvény szövedéke / mindig fölfeslik valahol”, hogy szoktassa szívét a csendhez, *miközben* szerelmesen csügg az evilági léten — nos, ehhez valóban „kemény lélek” és „lágý képzelet” kell, persze megint csak egyszerre.

A *kristályos rend* (vagy az átláthatóság, a törvényszerűség *vágya*) és az esetlegesség, az étellel, a *szervességgel együttjáró kiszámíthatatlanság*, a működést kísérő változatosság, voltaképpen a mindig nyugtalan elevenség is együtt érzékelhető a József Attila-i világban. S nem úgy, hogy az embernek különféle hangulata, lelkiállapota, s így különféle véleménye, érzete van — nem. A rend és szabadság, törvényszerűség és véletlen, hit és hitetlenség, a nagy kettősök paradox mivoltukban, a költő mindenre kiterjedő ambivalenciájával jelennek meg. A *Téli éjszaka* elején, a kiürülő, de még evilági-földi táj ábrázolásában is ott ez a feszültség: a kontúros vonalakkal idézett környezetben, a „szép embertelenség”-gel pontosan jellemzett vidéken mégiscsak *remeg* „egy kevés könnyű hamu”, s a bokor oldalán is csüng „egy kis darab / vékony ezüstrongy” — igaz: *keményen* csüng. És a kozmikus tájhoz hasonulni igyekvő földi tájban minden emberi: a vén hegyek bütykösek, s „mint elnehezült kezek” tartogatják — méghozzá „meg-megrebbenve” — „a párolgó tanyát, / völgy kerek csöndjét, pihegő mohát” —, hogy aztán az embertelen, vagyis ember nélküli kozmikus terepen is emberi mozgásokra leljünk: a sötétség némasága holdat *lakatol*, az ág *tört emel*, „a pusztaság fekete sóhaja *lebben*”, és így tovább. De az emberi cselekvést kifejező igéknél számomra beszédeesebb a *hallható* mozgások, történések kottázása, ahogy azok a bütykös kezek meg-megrebbennek, ahogy a táj *lélegzik*, *piheg*. Ahogy a harang kondul, szaporáz és megáll, a molekulák összekoccannak, a varjúcsapat „ing-leng a ködben”, a fekete sóhaj lebben — mint majd az *Elégiában* a lélek leng, nem suhan.

A keménység és a lágyság, a törvényszerűség és az esetlegesség egyidejűségére (a nagyon is eltérő mozgások összehozásával) példa a *Reménytelenül* egyik szakasza:

*Bennem a múlt hull, mint a kő
az űrön által hangtalan.
Elleng a néma, kék idő.
Kard éle csillan: a hajam —*

A múlt egyszer, mint a kő *hullik*, kérlelhetetlenül zuhan, függőlegesen, s ugyanakkor a néma, kék idő *elleng*, vízszintesen inkább. De *a teret betöltő idő* minden dimenzióban az eszmélő emberhez kötött: a múlt benne hullik, a néma, kék idő az ő egyéni ideje, s a pusztulás őrajta jelenik meg, vele történik: „Kard éle csillan: a hajam”.

A paradoxonnal együtt élő, viaskodó ember semmi másban nem találhat támasztékot, erőforrást, csak a másik emberben. Ahol József Attila számot vet az életével, legfeljebb a rezignáltságot színleli, a hanyag vállrándítást próbálja — mintha mindegy volna —, ahogy az 1928-as *József Attila* című versben, ebben a sírfelirat-költeményben vagy a *Kész a lettárban*. Igyekszik *meglett* embernek látszani, „akinek / szívében nincs se anyja, apja”, „ki nem istene és nem papja / se magának, sem senkinek”. Igyekszik. Azért mondja magáról, hogy „országos volt a pusztulásban, / no de hát ne búsuljatok” vagy hogy „Éltem — és ebbe más is belehalt már”. Az igyekezeten-szellemességen azonban átüt a nyers fájdalom, a gyerek kapaszkodási vágya. Éppen a megkísérelt, és halálosan komolyan vett „felnőtti” viselkedés kudarca teszi szívszorítóvá ezeket a verseket. Van, ahol az önfegyelmzés ennyire sem sikerül; az összetartási erő, a konstruktivitási képesség nagy művet teremt, amely egyúttal az életkudarca testes bevallása. Számomra talán a *Nagyon fáj* háromsoros szakaszaiban érzékelhető legközvetlenebbül a kiszolgáltatottság, a fuldoklás. A meg-meghosszabbodó sorok hullámcsapásként mozognak, s a vers zenéje a kapkodó, el-elmerülő ember zihálását, tehetetlen dobálódását is megjeleníti:

*de az hol áll,
hogyan nézze, mint dobál halál
s még egyedül kelljen szenvednem?*

— — — — —
*Hallja, míg él.
Azt tagadta meg, amit ér.
Elvonta pusztá kénye végett*

*kívül-belől
menekülő élő elől
a legutolsó menedéket.*

A „Magamban bíztam eleitől fogva”-féle önérzetesség, dacos tartás roppant sérülékeny, a mérhetetlen munkával összerakott magabiztosság illékony — a szerelmes versek követeléseiben-könyörgéseiben (az egész életmű folyamán) nem nehéz meghallani a létezés-fohászt: támaszt, kapaszkodót keres, mint minden normális ember, a halál felé sodródásban — kétségbeesetten és makacsul próbálja a másik megragadását:

*Tedd, hogy ne legyek ily kérlelhetetlen;
hogyan tudjak élni, halni egymagam!*

Vagy:

*Tudnál-e engem új világra hozni,
iparkodván szerelmes türelemmel,
hogyan legyen erőm ismét adakozni
s eltölteni a gonosz félelemmel?*

Hogy a szerelem mekkora és miféle védelmet adhat az egyedül idegennek és félelmetesnek érzékelt világban, azt örök sóvárgásában — meglehet — irreálisra növeli, már-már a mindenséget ellensúlyozó erőnek képzelet. De hiszen „irreális” élmények elviseléséhez, egyáltalán: éléséhez szükséges a szerelmes társ, akivel bejárható a lét és nemlét vidéke akár, mint a *Flórának* című versben, ahol a képzelt halál után *látottak* (mennyi feltételezés után kitaruló kép!) annyira hasonlítanak a létező világra, s a Tatár vontatóról egykor megfigyelt tájra is:

*...Kiülnék
a fehérhabú zöld egek,
fecsegő csillagfellegek*

*mellé a nyugalom partjára,
a nem üres űr egy martjára,
szemlélni a világokat,
mint bokron a virágokat.*

És ebből a létezésen túli szépségből átkötés nélkül vált a kamaszkori élményre. A valamikor érzékelt dunai kép a maga színességével, gazdagságával és légiességével együttbarangolásra hív, az együttlátástól lesz igazán létező, *hihető*, csodáltnivaló:

*bámultam a Dundát, megáradt,
libegtetett leveles ágat,
úgy kanyarított sok fodort,
deszkát harapdált és sodort*

*olyan sok szép villogó dinnyét
a sárga ár, hogy el se hinném
és én se hinném el talán,
ha nem tenéked mondanám.*

Egy lélek keresi magát

KASSÁK LAJOS HÁBORÚS ÉVEI

A háborús évek kassáki pozíciójából nem csak egy szerényebb igényű, a kivonulás tétova gesztusaiban oldódó versbeszéd alaphangjai következtek, az alkotó körül támadt légüres teret a felerősödött képzőművészeti érdeklődés mellett az írói pálya erővonalaianak átrendeződése is feledtetni igyekezett. Míg a harmincas évek társadalmi aktivitása, a konstruktív szellemiség egyfajta bénultságot is jelentettek a prózáíró számára, a szűkülő horizonton e műfaj ismét kitüntetett terepévé válhatott az alkotói megújulásnak és az erősödő meditációnak. A saját fórumok elvesztésével, a politikai ambíciók feladásával ugyanis épp az a tárcaírói és publicisztikai lendület csappant meg Kassákban, amelyik sokáig kispőzójának ihletét helyettesítette, epikus történeteit a napi aktualitások felé terelte. Eltekintve most az életműben sok szempontból autonóm módon viselkedő önéletrajzi regénysorozatától, a kassáki próza áthangolódása a közéleti szerep változásainak összefüggésében is értelmezhető — az irányregényektől a milióregényeken keresztül a lélektani indíttatásokig. Az ideológus — mozgalmának fokozatos szétesésével — szintén a próza felől lett bekerítve, manifesztumai és elméletei lírai-bölcseleti attitűdökké szelidültek. A folyamat szembevető állomása az *Anyám címére* levélregénye, mely a későbbiekben hódító útjára indult prózaesszé egyik sajátos, korai változataként is felfogható.

Noha a harmincas években az életműben alapvető változások zajlanak, érdekes módon, a novellista Kassák előtt nem túlságosan mutatkoznak alternatív lehetőségek. Egyik oka ennek az, hogy a Munka-kör folyamatos szerepvállalásai következtében szemléletének reprezentálásához a kisepika érvelő-dokumentáló hatásfokát viszonylagosnak érezhette, s folyóirat-publikációiban többnyire megelégedett regényrészletek és kikerekített írói jegyzetek közreadásával. Így aztán a novellista munkásságában meglehetősen nagy pauzák támadtak, s csöppet sem véletlen, hogy a korszak megcsappant termésében művészileg a kisregények poétikai világa felé közelítő hosszúelbeszélésekben jutott legtovább. Ezekben a művekben már jelezhetett egyfajta befelé fordulást, s a történetek lassúbb ütemű kibontása alkalmassabbá tette a szövegeket az öregedő író lélektani érdeklődésének kibontakoztatására. Mikor viszont az évtized végén a személyes tragédiák, valamint életének ritmusváltása újra előcsalták belőle a szubjektivebb kisformákat is, a kassáki novella legfeljebb ott folytathatta, ahol a tizes évek nagy vonulata megszakadt. Jobban mondva, az avantgárd irányzatok levonulásával ekkor már épp a futurista-expresszionista formanyelv tűnhetett anakronizmusnak, s a századforduló naturalista-szimbolista hangütése követhetőnek. A stíláriis megmondolásoknál viszont meghatározóbbak az író élménycörei és életkörülményei. Az elmagányosodás filozofikus döbbenete, a rátörő vallásosság transzcendens érzései, a börtönvilág már-már egzisztencialista szintű földolgozása — hogy csak a legmarkánsabb jellegzetességeket említsük — megövták írásait attól, hogy a pusztá elbeszélés szintjén mozogjanak, s — miként ekkori lírájának több darabja — végletesen leegyszerűsödjének. Kibontakozó témái, még a kevésbé sikeresek is, az érlelődés periódusában óhatatlanul szembesültek fontosabb élményeinek bölcseleti aspektusaival, s olyasmi rövid történetekké formálódtak, melyekben — Szegedy-Maszák Mihály poétikai megjegyzését hasznosítva — „a cselekmény, a szereplők és a környezet a metaforikus szinten — allegóriaként vagy szimbólumként — funkcionálnak, s a leírás is allegorikus vagy szimbolikus jellegű”. A mű jelentése egyértelműen „kontextuális, nehezen parafrázálható, formája pedig a legszerveesebb szimbolikus

forma". Ebben a megközelítésben válik többszólamúvá a korszak mintegy kétkötetnyi elbeszélésének erőszak- és halálmotívuma, a csavargás és a raboskodás élménye, távlatossá férfi és nő viszonya, értelmezhetővé néhány, a történet sodrában meglódult mesei elem vagy neoprimítívnek tűnő írói megoldás.

Mivel a kassáki kisepika ennyiféle szálból és élményből szerveződik, szükségszerűen egymástól messzire szóródnak műfajai és értékei. A sor könnyebbik felén lírai hangulatok diktálta, alig stilizált tárcanovellák találhatók, többnyire az író személye köré vont apró eseményekkel, közhelyes meditatív futamokkal. Ezek a — jóval csak az író halála után a *Nehéz esztendők* kötetbe gyűjtött — írások rendre megtorpannak egy-egy emelkedett vagy megrázó képnél, a konfliktusok elmélyítése és drámai sűrítése helyett szerzőjük az érzések és tanulságok kibeszélésének verbálisabb lehetőségét választja. Máskor lendületes stílusán üt át valami sajátos körülményeskedés, az autodidakta indulásból megőrzött nehézkes cselekménybonyolítás bántó mozdulata. Különösen nehezen talál formát a gyermekvilágot közelítő ihletének, holott ez a motívum a magány csöndjében és a lelki válságban szembe-tűnően fölértékelődött. Mert ha az elembertelenedő, háborús világban egyfajta morális mértéket jelez is az ártatlan gyermekarcok szapora felbukkanása, s a gyermek—felnőtt viszonylatok a kiszolgáltatottság és zsarnokság egyetemesebb képzei mentén is végigfuttathatók — a publicisztikai elemek ezeket a témákat sem kerülik. Érzelmesség és kommentár szorításából ritkán emelkedhet olyan éterivé a hétköznapi történet, mint az *Egy kisfiú* esetében, ahol egy brutális tréfát követően a gyermek elindul végzete felé: horgászni a veszélyes hegyekbe. De említsük még meg e körben a kamaszszerelem ügyetlen, suta báját is, néhány felemás állattörténetet, valamint a kassáki életműben alig tapasztalható szatirikus próbálkozást (*Harc a város jó hírnevéért*) mint műfaji átmeneteket a rangos elbeszélések felé.

Áttekintve a korszak novelláit, sokadjára megállapíthatjuk, hogy Kassák szigorú, biztos kezű rostálója volt műveinek. Az *Emberék, sorsok* 1943-as kötetébe szinte csak olyan írásokat válogatott, melyek metaforikus jelentésükkel túlnőttek a szimpla narratív síkon, s melyekben az író a realizisztikus elbeszélés látszatát keltve — az Esti Kis Újság recenzióit idézve — tulajdonképpen „a szabadon alkalmazott »Tér« és a modern értelemben vett »Idő« traverzeire építi fel a »sorsot«". Egyfelől az emlékezés megnyújtott pillanataiban és a lepergett életút arányokat igazító tükrében rajzolja metafizikussá alakjait (*Cinege halála, Kód, Lohengrin nászindulójá*), máskor a párkapcsolatok és a családjelenetek kapnak valamiféle strindbergi feszültséget, melytől alakjai megnyúlnak, s az általában kisszerű szituációkból kilépve morális felismerések közvetítésére válnak alkalmassá (*Lovaglás a reggelben, Az út végén, Tengerség, Szegény barátom, A boldogság árnyéka*). Ha hiányolhatunk valamit ezekből a novellákból, az a cselekménytelenségben olykor kifulladás lendület és a lélektani játékhöz szűkösre kijelölt élményterületek. Talán éppen ezért a korszak legsikeresebb — immár a köteten kívüli — kisprouzi azok a csavargó- és rablótörténetek, melyek a sötét indulatok dinamikájával megtoldva nemcsak az ember sátáni természetéről szólnak jelképesen, hanem minden didaktikus vonást mellőzve a háborús kor antihumánus lényegéből is érzékeltenek valamit. A puhább, líraibb változatban mintegy a beteges kor végterméke a céltalan országúti vándorlásban lelkét kilehelő vagy a műszak végén a farakás mögött halva talált öreg csavargó figurája (*Egy felejthetetlen cimpora, Ha egy kihull a sorból*). A kor gyilkos indulatával telítődött, erkölcsi tájékozódásukat elveszítve gátlástalanná váló alakok viszont már szimbolikus erői a pusztításnak. Mert ha valamikor a *Halott a Dunán* rejtelmes történetének tutajosai jelképes, új vizek felé hajózhattak az öreg hullájával, *A komp elindul* révész megkötöző csavargói szintén ismeretlen vizekre szállnak — csak most a csábító bűnözés felé. Külön figyelemre méltó, hogy az említett motívumsornak a novellákban markánsan kirajzolódnak a fokozatai. A csavargólét motivációi a külső körülményektől a belső készletek irányába húzódnak, s a hibátlanabb művekben már csak a hősök reflexei érzékel-tetik a robbanásszerű cselekedetek társadalmi mozgatórugóit. Akár úgy, hogy a rablótársak

közül a bűnei súlyára eszmélő bosszúból leüti erőszakosabb társát (*Elferdült világok*), akár a teljes gátlástalanságba sodródva, miként az 1944-ben született *A fekete ég alatt* című elbeszélés partizánnak állt, gyilkos parasztjai.

A kassági próza újabb műfaji változata a korban — poétikai jellegzetességeiben jól elkülönülve a novellától és a regénytől — a hosszúelbeszélés, a kisregény néhány formai jegyét is magán viselő alkotás. Ezekre a művekre, tekintettel talán a háborús időszakra is, a negyvenes években kevesebb szakmai figyelem esett, átsiklottak rajtuk az elbeszéléskötetet méltató recenziók. Kivételt csak a Magyar Nemzet kritikusa jelent, aki a regények világa felől közelítve látja úgy: „Kassák elbeszélései közül kétségtelenül azok a legjobbak, amelyek közelebb állnak a kisregényhez”. No és egy aligha csak praktikus megfontolás, a Singer és Wolfner Kiadóé, mely önálló kis füzetekben adta ki ezeket az írásokat. Együtt a *Három történet* elbeszéléseivel, akár ötletszerűen is bizonyítva, hogy az író milyen irányból építkezik. Mivel az említett történetekben formálódnak ki azok az „állapotnovellák... s még inkább alkatnovellák, jellemportrék” (Bárdos László), melyekről a megkülönböztetés igényével szólhatunk. Annyiban szorítva meg Bárdos műfaji találékonyágát, amennyiben ezek a művek konfliktuskezelésükben, lírai hangsúlyaikkal, térből és időből kivett lélektani motíváltságukkal már eloldódtak a novellától — másfelől, épp az epikus elemek általa is említett visszaszorításával, a belső cselekvés befagyasztásával, a történetek szűkre fogott keresztmetszetével nem tekinthetők hagyományos értelemben vett kisregényeknek. Ezek epikus erővonalait leginkább még a *Közelgő viharok* és az *Utazás oda és vissza* rajzolja meg. Előbbi műben az intézeti kisfiú, Sándorka lelki hullámmását motiválja részben egy elmosódott cselekménysor a szigorú intézettől az alig várt hazai szünidőig, majd a rettenetes tanyai élményektől a visszavágyódásig. Hasonló érzelmi ívre feszül az utóbbi elbeszélés főhőse, az öreg legény Kántor is: elvágódva a kitartottak megalázó helyzetéből, egy távoli fatelepen keres munkát, hogy aztán újabb magánéletbeli kudarcai után sebtében visszaszökhesse reménytelen kiindulási helyzetébe. A teljes írói kiábrándultság, a relativitás csekélyke nyugalmat sugalló, mesterien szerkesztett önkörei — ha lehet még fokozni — tovább zsugorodnak egy-két elbeszélésben. A *Virág Balázs* főhőisének már csak rezignált emlékeiben léteznek nehéz életéről szóló keserű és elviselhetőbb villanások, a figura exponált állapota a dermesztő magány és az apátia. Az *Egy emlék hálójában* Tardos Menyhértje egy levél keretei között vall elrontott, nyomorult életéről, lírai víziójában meghatározó motívumként kerülnek előtérbe a pszichikum szexuális zavarai. Nem nehéz belátni, ezen a szálon a kassági kedély önmagát pusztította, s az alkotókedv már nemigen mozdulhatott tovább. Ha van rá logikus magyarázat, talán a kialakult patthelyzet az, hogy ilyen előzmények után miért íródtak sorozatban a korszak regényei.

Kassák ugyanis, kisebb igényű jegyzetei és tárcanovellái mellett, tartósan az önéletrajzi ihletettségű regény keretei között találta meg azt az írói biztonságot, mellyel epikus hőseit és műveinek szegényes cselekményét mozgathatta. Ez az autodidakta vonás az irányregényektől a lélektani irányba forduló érdeklődésben is megőrződött, a fikcionális elemek mögött folyamatosan tetten érhető az a közvetlen élményszerűség, mely az alakítást inspirálta. Természetesen, a sorban kulcsszerepe van az önéletrírásnak, hisz a műfajból következően itt redukálódik legszembetűnőbben az írói stilizáltság. Ha viszont jobban szemügyre vesszük az *Egy ember életét* követő regényeket, azt tapasztaljuk, Kassák még sokáig nem lépett ki az életút teremtette közvetlen ihletkörökből. Amikor a történetben saját jelenéhez érkezett, levélformába bújta az epikai megformálásra alkalmatlan hétköznapi élményeit és a művészetéről vallott nézeteit (*Anyám címére*), s ha kerekített is valami kis jelképes cselekményt olykor mondandói köré, ezeken is jórészt az életrajz már megszokott nemes egyszerűsége dominált. Az *Egy kosár gyümölcsben* a pálya emlékei és a korabeli publicisztikájából visszhangzó elméleti tételek, az *Azon a nyáron* soraiban szinte a naplóírás hitelességével éledt

újjá egy nyári emlék, valamint az író faluról alkotott képe, és egyfajta meneküléssel felérő bukolikus hangoltság.

Ha nincs is teljes rálátásunk a korszak regényirodalmára, a kassáki próza szisztematikus belső mozgása, az alakítások szuverén értékei és a korabeli kritikai visszhang alapján meggyőzően állíthatjuk, a negyvenes évek elején ez a sajátos epikai fejlődés újra eredeti műveket produkált. Az 1941-ben írt, de csak 1948-ban megjelent *Egy lélek keresi magát*, és a szomszédságában keletkezett *Hidépítők* a szemléletváltással küszködő életműben a szintézis lehetőségeit villantották föl, vagyis az önéletrajzi élmények bevilágították az író teljes szellemi horizontját. Ehhez természetesen az kellett, hogy Kassák ráérezzen a művészregény számára kézenfekvő lélektani motivációira, másfelől az egyszer már kikísérletezett esszéisztikus levélregény cselekményesített erővonalaiba vonja konstruktivista szellemiségét. Távoli rátekintésben a kassáki szituáció kétféle epikai megközelítése ki is egészíti egymást — a lélektani mélységekben is megmerülő önpotrúra számos ponton rimel a levélregény gondolati konstrukciója. S noha a már-már kordokumentum jellegű festősors és az utópisztikus irányba mozdított, társadalmi cselekvésre megépített András alakja között szükségszerű a hangsúlyok eltolódása, a két mű szinte azonos regénypoétikai elemekre épül, némileg módosított változatban a teljes írói világképet sugározza. Függetlenül attól, hogy az *Egy lélek keresi magát* nyitóképében — jöllehet, a kritika formai jegyek alapján Kernstok Károly alteregójának is leképezi — már előttünk áll a festő-író hiteles figurája: „Dorogi Károly ötvenéves elmúlt, háta mögött le nem becsülhető sikerekkel, még mindig ígéretekkel a jövőre s most hirtelen úgy látszik, betelt a mérték, a terhek megsokasodtak fölötte s az utak összeszűkültek.” Míg a *Hidépítők* főhőséről csak fejlődése közben, nézetei gazdag illusztrálásával derül ki, hogy benne Kassák „származásának szociológiai áttolásával... saját törekvésének lényegét teszi esztétikailag szemléletessé” (Vajda Gábor). Mint ahogy egy töről fakad a két főhős legnagyobb ellentéte: a társadalomból kiszakadt művész kudarc és a szerkesztőként politikailag aktivizálódott hídépítő közösségi magatartása is. Szimbiozisztikus mesteri tükörképe a korabeli Kassák vívódásainak, a visszavonultságban is cselekvési esélyt kereső író látens törekvéseinek. Ha ezt a cselekvőkészséget a meg hasonlítás romjai alatt folyamatosan nem érzékelnénk, meglehetősen tanácstalanul állhatnánk a háború utáni fordulat lendületes Kassákja előtt.

De ugyanennek a szimbiozizsnek a formateremtő változata a realista-lélektani vonalvezetésű regény, valamint a térből és időből kivetett, fiktív levelekbe utalt utópisztikus cselekménysor. Az *Egy lélek keresi magát* olyannyira őrzi a kor, a szűkebben vett művészvilág lenyomatait, hogy több értelmezője dokumentum- és forrásértékeit hangsúlyozza. Elsősorban a Nyolcak és a Gresham-asztaltársaság figuráit képzelve a regényalakok mögé (Oltyán Béla, Dévényi Iván), kissé át is vetítve a műbe az író korabeli képzőművészeti kritikáinak és párhuzamosan futó interjúinak e világot megelevenítő élményeit. Ha csak az adott szinten maradunk, s hitelt adunk az ugyancsak autentikus Vidor Miklós Új Idők-beli megállapításának, mely szerint „magyar író ilyen bensőségesen, közvetlenül még nem írt erről a világról” — Kassák máris, sokadjár, utat tört. Hiteles művészvilágot és miliőt teremtett, egyszerre belülről és — kiállítások, esztétikai viták, karriertörténetek révén — a társadalomba ágyazva mondott valami lényegeset a művészetek sajátos autonómiájáról, az alkotás mechanizmusának létélményi hátteréről. De miként azt fentebb, Dorogi megidézésakor említettük, a gazdag érzelmi ráhangolódás és a lélektani azonosságok messze túlsodorták a művet azon a ponton, ahol még kulcsregényként mutatkozhatna. Az esszéisztikus elemek a nagy belső átéltség és élményközelség miatt illeszkednek szervesen az epikus alakításba, a nőalakok — megformálásbeli fogyatékoságaik ellenére is — a korszak másik nagy kassáki dilemmáját, férfi és nő viszonyát hozzák a harmóniára törő világképbe. Az urbánus szemlélet feszítő ellentmondásait — a menekülő író korábbi élményanyagait mozgósítva — pontosan kiegyensúlyozza a festő vonzódása „a tisztább erkölcsi szokásokhoz és mindahhoz a külső-

belső világhoz, ami a falusi ember bölcsességére vall”, valamint idegenkedése mindattól, ami „parlagi dolgok” képében támad. Körülbelül ez az az ideológiai szint, mely az irányregényeken túllépő Kassák harmincas évekbeli prózáját meghatározta. Az *Egy lélek keresi magát* írója azonban a bölcs egyensúlyteremtésnél még mélyebbre nyúl: a közvetlen politikai elemek kiiktatásával, belülről megélt intenzív művészeti élményei birtokában hőst az esztétikum szférájába tolva formálja meg — Dévényi Ivánt idézve — „a 20-as, 30-as évek politikailag »rózsaszín«... a fasizmusnak nem behódoló magyar értelmiségi elitnek kitűnően meglátott típusát”. Ehhez a művelethez nélkülözhetetlenek a tematikus motívumokat hitelesen összerendező lélektani közelítésmódok, akár a társadalmi determináltság hangsúlyainak finom eltolásával is. Így eshet, hogy az igazi ok, mely a szociális ügyekre érzékeny Dorogit „munkára képtelenné teszi, nem szociális lelkiismeretében, hanem a kifejezőerejébe vetett hit megtörésében van”. „A regénynek ez a művész-lélektani vonala tökéletes” — teszi rögtön hozzá előző megfigyeléséhez a könyv megjelenésekor Benedek Marcell. Nem sok vitánk lehet vele, akárcsak azokkal az észrevételekkel, melyek a jelentős mű apróbb fogyatékségeit sorolják néhány túlexponált alak (pl. Judit) vagy egy-két ügyetlenül kialakított szituáció (a sajtótörténet, Laci és a macska) esetében. Mint ahogy eltöprenghetünk azon, a festő kórházi lázvíziója nem tör-e ki a mű belső arányaiból, a képek szürrealis tobzódása nem okoz-e egyfajta stílustörést, netán a halál előtti pillanatok megemlése nem kódol-e a műbe a természetes alkotói meg hasonlónál végletesebb üzeneteket. A regény gazdagságára jellemző, hogy a válaszok irányába több logikai soron elindulhatunk. Azon viszont aligha — hogy neves ellenpéldát is említsek —, mely e küzdelemben a menekülés fontosságát látja mérvadónak, amit a napi politikai kifogások mellett „a polgári dekadencia szürrealizmusa, formai mesterkedése” is igazolni látszik (Király István).

Ha a művészregény álomvilágában, a zárórész csapongó vízióiban egy enyhe szürrealista gesztus is megtapadt, a *Hídépítők* tizenkilenc fiktív levele határozottan emeli ki a címadó konstruktivista metaforát mint a gondolkodó Kassák szintézisteremtésének lehetséges eszközét. Míg az előző mű elsősorban az alkotáslélektan és az egyén egzisztenciális sodortatása felől nyitott rá a kor problémáira, jelen esetben a szerző filozofikusabb-didaktikusabb szinten törekszik arra, hogy — az Esti Kurirból idézve elképzeléseit — „megteremtse a kapcsolatot a művész és a szemlélő között”. Ezen a szellemi hídon lényegében a célképzetek nélkül kallódó munkásember fejlődik közösségi érzületű, teremteni vágyó újságszerkesztővé, a származását zsigereiben hordó, de már a modern kor követelményei szerint cselekvő citoyenné. Az egzotikus környezet, a tér—idő dimenziók eltolása, a monológga tisztuló fiktív levelezés keretei természetesen alkalmatlanok arra, hogy az András körüli világ ábrázolása vagy szemléleti változásának motivációi epikai-lélektani hitelt teremjenek. Ezért Kassák a műfajilag amúgy is bölcséleti színezetű levélregénynek mintegy a tudati síkján hozza létre a cselekmény minimális belső mozgását, s ahogy azt a legújabb kori prózában látjuk, ebbe az előre megkonstruált, némileg művi térbe illeszt tudatfolyamatokat, a társadalom gondjaira rimelő esszéisztikus töprengéseket. Jelentős írói kvalitásokra vall, hogy ez az önredukció sem állja útját a befogadói teljesség ígézetének, s a cselekmény szűk keresztmetszetében szinte hiánytalanul feloldódnak az alkotói panelek és a didaktika elemei. Részben azért, mivel az író valóban képes izlésének, morális meggyőződésének, világnézetének apróbb megnyilatkozásait is a hídépítő eszmélésébe átvezetni, miközben saját végső filozófiai kételyeit is megfogalmazza. Tehát András épp a Kassák megtette út szellemi reminiscenciáitól válik elfogadhatóvá, míg az alkotói ént a regényírás időszakában olyan prominens létkérdések foglalkoztatják, mint a cselekvés és a tökéletesség. „És joga van-e valakinek ahhoz — adja hőse szájába a kételyeket —, hogy beleavatkozzék mások megszokott és nyugalommal tudomásul vett életformájába? Nem ezek a hivatlan beavatkozók idézik-e fel a legsúlyosabb bajokat? Erőszakos fellépésük nélkül vajon ránk zúdulnának-e a háborúk és forradalmak, s a hívó lelkek feláldoznák-e a jelen tűrhető rendjét a bizonytalan jövőért?” Erre a — részben

történeti — kérdésre a főhős elkötelezettségével és fokozódó aktivitásával még csak-csak adódik szerzői válasz. A tökéletesség viszont elvont igény és megfoghatatlan vágyképzet marad csupán, Kassák korabeli vívódó útkereséseinek megfelelően: „A dolgokat — írja — nem időszerűen, hanem örökkévalóságukban érzem. Új terveim régi tapasztalataimból fejlődnek fel, s a szenzációs meglepetések helyett a tökéletesség után vágyom. Tökéletesség!? Tulajdonképpen mit is értek ezen a szón? Nem a különlegességet és nem a gazdagságot, hanem a harmóniát.” A harmóniavágy bekapcsolásával ugyanakkor a gondolati sémákba a kor bukolikus hangjaiért perlekedő költő életérzése is visszacsatolható — a természetben élő földművelők tiszta mozdulatai éppúgy, mint a szerelem, a munka szépségének plasztikus ábrázolása, az állatok viselkedésének eszméltető meditációkra sarkalló megfigyelése, vagy a szegénység megszenvedett morális értékke emelése. E lírai csomópontok megjelenését látva tökéletesen igaza van Csányi Erzsébetnek, aki az írói centenáriumon így fogalmaz: „A levélforma nemcsak elvesz, de ad is: a tárgyias regényszerűség redukciójával párhuzamosan kialakul a lírai eszmefuttatások vonulata, amelyben metaforikusan és fogalmi nyelven is megnyilatkozhat a szubjektum.” A regény igazában ebben a keletkezésben teremthet önmozgást és a műalkotáshoz nélkülözhetetlen metanyelvet, válhat szintetikus felismerések terepévé. Igaz ez még akkor is, ha András fejlődése az *Egy lélek keresi magát* festőjének önpusztító gesztusaival, szinte láthatóvá tett lélekmozgásával együtt jeleníti csak meg azt a gondolati-érzelmi együttest, mely a kassáki teljességet ez idő tájt jellemezte.

Részben a megelőző és a művet követő regénypárosok problematikájától elkülönülve, a folyamatos lélektani érdeklődést és a fiatalok eszmélésének alkotói élményét azonban nagyon is demonstrálva születik meg 1942-ben Kassák egyik legsikerületlenebb, könyv alakban majd csak 1948-ban megjelenő regénye: a *Mögötte áll az angyal*. Természetesen, nem Kassák írásművészete bicsaklott meg, s a lelki analízishez sem terméketlen szempont a főhősnek az a felismerése, hogy „nem a távolságok, hanem a mélységek vonzzák s legmélyebbre tekinthet, ha önmagára fordítja pillantását”. Ami a serdülőkapcsolatokról, a már-már hisztérikus-beteges ragaszkodásról és az elhidegülés állomásairól egy külső, távlatokat kereső nézőpontból elmondható, az meggyőzően találkozik a történetben: Kati és Anikó gyermek-szerelme, a barátságot is érintő szociális feszültségek, a harmadik barátnő felbukkanásának zavarai, a nyiladozó jellemelek konvergens erővonalakat eltérítő sajátossága, majd a szerelmi rivalizálásban felgyorsuló nagykorúsodási folyamat, a „leszakadás az álomvilágról” (Soós László) — a Magyar Nemzet kritikusa szerint — egy „remek, ifjúság-lélektani regény” körvonalait rajzolják elő. Kassák azonban többet akar. A számára amúgy is ingoványos terepen a költővé fölvergődő, tudásra és társadalmi igazságokra szomjazó Katit modellértékűvé formázza, kissé benne villantva fel saját ifjúkori szellemi élményeit és a szolidaritás korabeli férfias hangjait. Ezzel a hiteles lélektani szituációk mellé a hiteltelenek sorozatát is leképezi (valótlan bölcsekedések, irreális kultúrélmények, motiválatlan művészeti felismerések stb.), a mű didaktikus elemeit — irányregényeinek korábbi gyakorlatára emlékeztető módon — fokozatosan formateremtő szerephez juttatja. A regény szimbolikusan megemelt záróképében poétikusan, ám a cselekmény logikájához már alig kötődve emeli ki hőstét a hétköznapi sivatárságából, a művészetek magasrendűségének illusztrálására.

Különösebb spekuláció nélkül tárhatjuk fel azokat a rejtettebb összefüggéseket is, melyek a két 1943-as regény, az *Egy álom megvalósul* és a *Karácsonyiék* között fennállnak. A harmóniavágy ebben a párosban sem kisebb, mint az előzőben, noha ekkor már — a külső politikai körülményeknek megfelelően — Kassák újra társadalmi szintérre viszi hőseit, rajtuk keresztül fürkészti egy lehetséges kibontakozás esélyeit. Amennyire jellemző, hogy a kispolgárságtól a munkás- és paraszti lét pereméig terjed a bevilágított élettér az írói palettán, illúziótlanságáról legalább ilyen sokat mond — a Független Magyarország recenzióját idézve — stílusának „szándékosan színtelen anyagszerűsége”, „tudatos szürkésege”. Kassák újabb írói és emberi tapasztalatokkal gazdagodva tulajdonképpen harmincas évekbeli

regényeinek alapkönfliktusaihoz nyúl vissza, amikor az említett társadalmi körben kutatja a jövő populáris garanciáit. Különösen szembetűnő az *Akik eltévedtek* és az *Egy álom megvalósul* párhuzama. Mindkét regényben az elszigetelődött polgári létforma mond csődöt — utóbb már a lélektani történet fanyar, ironikus keretbe kerül, a bukott mérnök, Péreli sorsában jól kivehető politikai ítéletek és morális imperatívuszok fogalmazódnak. Közülük alighanem Benedek Marcell emeli ki a Kassákra ekkor legjellemzőbbet: „Az ember gerincét semmi sem tarthatja olyan erősen, mint a kötelesség.” Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a főhős szerelmi válságának kisszerűsége, az okirathamisító szálnalmas botlása nem képezhet olyan epikai formátumot, melyben az író saját töprengéseire megnyugtató választ adhatna. Hiába az idősíkok váltogatása, a cselekmény monotonitását megtörő oldalmozgások, a mű egészében képtelen átlépni a különösség esztétikailag kíváncsatos alsó küszöbét.

○ Pontosabban az egész életmű ismeretében sem jellemezhetjük, mint tette ezt a megjelenéskor Szabó Zoltán a Magyar Nemzetben: „Ez a regény annak a szürke realizmusnak a terméke, amely sem erényeiben, sem tévedéseiben nem tud nagy lenni, s ott téveszti el a dolgát, hogy annyira szürke valóságot ábrázol, amilyen talán nincs is.”

Jóval emelkedettebben szólhatunk Kassák másik művéről, a *Karácsonyiékről*. Még akkor is, ha a regény az előzőhöz hasonlóan „a tudatos szürkeség könyve” (Kovács Endre), s mint ilyen, erősen korlátozza az író technikai megoldásainak körét. A cselekményében lassan araszolató, realista nagyepika nem is annyira regénypoétikai módszereiben üt el az *Egy álom megvalósul* történeteitől, noha egy negatív karriertörténet és egy széles mederbe terelt családregegy között óhatatlanok a nézőpontbeli disztinkciók is. A különbségek első szinten az élményanyagok mélységének ismeretében jelentkeznek, hiszen nem először derül ki, hogy Kassákot — kissé a paraszti környezethez hasonlóan — leginkább a teoretikus prekonceptiók viszik közelebb a polgári világhoz, s kétségtelen tapasztalatai ellenére aligha említhetjük olyan művét, melyből a kívülállás és a didaktikus mozzanat vissza ne üzennének. Másfelől — irodalomtörténeti távlatokból ez már nyilvánvaló — a munkássors ábrázolása, a spontán baloldaliság gyökereinek visszakeresése, az osztályharc újraértelmezésének igénye mélységesen összefüggenek a kommunista eszmék harmincas évekbeli gyors devalválódásával. A baloldali elkötelezettségű írók nagy része — olykor jelentős szemléletbeli különbségekkel — a népfrontos eszme jegyében keresi elkötelezettségének polgári vagy paraszti kapcsolódásait, gyakran visszahúzóda a századelő már jobban átvilágítható terepére. Ilyen szempontból felfedezhető közös ihletettség Hidas Antal *Fizsek úr*, Barta Sándor *Aranyások*, Illyés Gyula *Puszták népe* vagy Déry Tibor *A befejezetlen mondat* című regényei között, s a sor valószínűleg még tovább is bővíthető. Az irányregények társadalmi szinkronja és a lélektani irányba forduló számvetések után Kassák regényéről sem gondolhatunk mást, mint hogy egy visszakereső reflex terméke — a századvégtől vezetett proletársorsban az író történelmi igazságokra szeretne rálelni, Karácsonyiné Mutter felől kódolt alakjában a sokat emlegetett túlélés erkölcsi parancsa szerint modellet állítani. Ha a „megújuló realizmus” eredményeként tekintünk a műre, Szerb Antallal együtt elmondhatjuk, a „téliesen egyszerű színekben, hideg és józan életvidéken” líraian megejtő családregegy született, melyet gazdagon átszőnek az alkotó jól artikulálható életérzései. Karácsonyiné proletár anyaképzetében nem a személyes élmények jelenítődnek meg, sorsán keresztül az alulról láttatott történelem kap egységes horizontot, a világ pedig egyfajta szkeptikus írói megítélést. Igaz ez még akkor is, ha a főhős ösztönös élni akarása, közösségtapasztó szenvedélye a távolságtartó epikai ütemezésben is felidéz heroikus mozzanatokot, a vallás és a forradalom, a nyomor és az újra elővillanó komikum (a választások leírása, Just doktor figurája) elemeinek arányos vegyítése pedig az élet gazdagságának bizonyítékaként kínál valamiféle parttalan harmóniát. A termékeny tanácsaltalanság olyan részletekben leplezhető le, mint a kaméleon típusú Karácsonyi morális felmentése, a regény nagyívű mozgásának és a kisszerűvé vált öregedő asszonynak művön belül megszakadó szinkronja vagy — legszembetűnőbben — a munkásmozgalomban kivaduló

Furmin alakjának indulatos elrajzolása. Az apróbb szerkezeti hibák ugyanakkor arról győznek meg, hogy Kassák most valóban nem ideológiai prekonceptiók alapján dolgozott, hanem egy minden ízében ismert világot kívánt a továbbgondolás esélyeivel fölmutatni. Ne feledjük, Karácsonyiné mellől a regényben sorra kihálnak vagy elkeverednek a családtagok, s egy idő után magányában elhalványulnak a társadalmi determinációk. Ezen a szinten már egzisztenciális kérdéssé finomul a világhoz való viszonya, a lélektani elemek fölerősödésével fokozottan érvényessé válik Kovács Endre tanulmányának észrevétele, mely szerint a regényben „az író metafizikai érzéke mindvégig szomorú kapcsolatba lépett az ember és a mulandóság között”.

Az íménti kitétel alapján kockáztathatjuk meg azt a műfaji abszurdumot, hogy a *Karácsonyiék* „szürke alapon szürkével festett” realizmusa szinte tökéletes foglalatossá válik Kassák háborúban írt költészetének, melynek darabjai *A költő önmagával felel* ciklusban jelentek meg összegyűjtött verseinek 1945-ös kötetében. A korszak meglepően bő lírai termésének érzelmi-gondolati íve ugyanis azt a sokat megtapasztalt, távolságtartásában is sorsszerűen vállalt világot reprezentálja, melyet ez a megnyújtott léptékű munkásregény magába zár. Elindulva a szolidaritás természetes gesztusaitól, folyamatos lírai kontaktust teremtve „e század gyermekeivel” (*Basszus*), szembenézve az elhagyatottsággal és a magánnyal, nemkülönben a mulandóság felől kísértő depressziós állapottal, hol „megállt az idő az óra csontkemény lapján” (*Melankólia*). Amikor a regény hősnője szenvedésekkel teli, céltalanná vált élete végén magára marad, az *Őszi sugallatok* Kassákjával vallhatja: „oszthatatlan harc az életem / mert nemcsak a cél, hanem az út is fontos”. Persze, az analógiák felvillantása csak azért érdekes, hogy lássuk, a pálya színvonalbeli egyenetlenségei ellenére egy megállapodott írói szemlélet alakítja a műfajokat a publicisztikától a versen át a szépprózáig. Kiegyensúlyozottan kötődve a meghatározó élményekhez, ezek alapján rajzolva fel a beláthatatlan jövő kérdőjeleit. Mint ahogy az is természetes, a *Sötét egek alatt* és a *Szombat este* felől érkező költő műveinek disztelenségét, purista egyszerűségét az öregedés biológiai kényszere mellett egyfajta beszorítottság és szellemi kiürülés is predesztinálja — így egyre gyakrabban juthatnak át a közismerten szigorú alkotói kontrollon szimpla hangulatjelentések, félbeszakadt öreges zsörtölődések, valamint a „hajós, akinek elment a hajója” felé (*Fütyörészve ballagok*), modorosan félbe vágott metaforafutatok. Különösen a hullámozó szerelem, az elhagyatottság, a természetközelség penzumszerű rögzítése, a megújulás vágyával felérő gyermekmotivumok ügyetlen kezelése feltűnő a sikerületlenebb kompozíciókban, melyeket jóformán csak a bukolikus sóvárgások közelsége, az egyre karakteresebb társadalmi indulat és a számvetés konoksága terelnek az esztétikailag is elfogadható, szövegösszefüggései miatt számba vehető művek közé.

A kisívű indulatok és a tompán sajgó rossz közérzet költőileg alig formált állapotából ezúttal is azok a versek válnak vonulattá, melyek háttérben szociológiailag hiteles élmények idézik fel a társadalom különböző feszültségeit. Az elmúlt évek törekvéseiből láthattuk, Kassák már nem ragaszkodott minden áron a közéletiség szerepeihez — politikai érdeklődését sokat tompította magáramaradottsága és az ezüst színekben közelítő biológiai öregedés. Egyéni sorsának alakulása azonban — akár emlékezett, akár a krónikás lírai attitűdjeit menekítette tovább — óhatatlanul kényszerít a történelmi alulnézet pozícióját. Ismert szolidaritással a város peremén és az elszegényedett falvakban egyaránt megtalálta a szerencsétleneket és a kismimmizetteket, s ilyenkor élményeiből a szocialista sablonokra emlékeztető költeményeket szerkesztett. Viszont ezt mindig a felelősség tudatával, a személyes nyafogásoknál koncentráltabb költői fegyelemmel. Ezekben a versekben soha sincs dalszerűség, laza kedélycsillamlás, a figyelem eloldódásából adódó aszimmetria. A költő a történelem mélyebb húrjaihoz nyúl, autodidakta módjára emelkedett, s felrémlenek benne az avantgárd egykor politikára hangolódott megoldásai. Ráadásul, a sorozat legsikeresebb darabjaiban a szociális indulatokkal együtt szakad ki a költőből a tágabb világ lírai kritikája, az egyéni élet-

sors számos számvető megnyilatkozása. A közösségi és magánszféra áthallásaival, a kassáki distinkció megszokott gesztusaival a brosúraízűnek indult versek mélyén is felvillan valami azokból a metafizikus megérzésekből, melyek az utóbbi évtized verstermését oly jellegzetesen meghatározták. A béresek és földesurak szimplifikáló kontrasztját például filozofikus határokig tágitja a természetközelségből fakadó rezignált bölcsesség:

*De nem panaszkodom. Ki is értené meg a szavaimat?
Állatok és virágok között élek a határban
néha eltársalgok velük, mint a testvérekkel
akik könnyítenek az igámon és beillatosítják
körülöttem az uralmat és szegénységet*

(BéreseMBER dala)

az *Aratók elalvás előtt* vagy a *Magvetők* szociális elégedetlenségét a versek történelmi logikája és a termékenység falusi mítoszának plasztikus képei terelik tágasabb összefüggések felé. De nincs ez másképp Kassák hagyományos munkásmatikájú költeményeinek esetében sem. Szóljon bár elégikusan (*Basszus*), emelje versét az azonosságtudatban gyökerező fohász (*Ébredés*), vagy rezegjenek át a víziókon a város peremének József Attila-i dallamai (*Elhanyagolt kertek*), a műveket szinte mindenkor megéri az a visszafogott váteszi sugallat, hogy „mindnyájan a valóság arcát mintázzuk” (*Munkások*).

Az élmények feldolgozásának szociológiai attitűdje és a legközvetlenebb érzelmeket is a távolságtartás felé terelő lamentáció alakítja ki a költő háborús verseinek sajátos lírai alaptónusát. Ha a világégésnek és elembertelenedésnek babitsi hangjai biblikus metaforákba bújtatva vezetik át az intellektust a poklokra, s Radnóti poétikája a végzettségűséget a klaszszikus fegyelem időtlen méltóságával egyensúlyozza — akkor Kassáknál legtöbbször a társadalmilag determinált egyén áll szemben a pusztulással. Igaz, az ő rejtőzködő békevágya is kerülgeti a „fehéren szárnyaló angyal” metaforáját (*Érintettem a köntösét*), mint ahogy természetes részvétre készíti a zsidóság szenvedése is (*Lefordított fáklával, Menekülők bűnbocsánatára, Zsidók tragédiája*). Költészetének legeredetibb színeit mégis akkor keveri ki e komor palettán, amikor az érett férfikor törékeny bukolikus tájaiba vési bele a „hármasklakattal a szádon” (*Fegyvertelenül*) kiszolgáltatott helyzetét, vagy amikor a fiatalság ruganyos lendületét, az egyszerű emberek gyanútlanágát, az elvégzendő ház körüli munkák nemes egyszerűségét szembesíti a kikerülhetetlen megsemmisüléssel (*Halott katonák, Tábori levelezőlap, Búcsúzó, Partizánok, Enyhe fuvalom*). E költői logikából következik, hogy verse minél érzékletesebben idézi meg az ártatlan természetet, „a jó, televény föld” gazdagágát, a paraszti munka színes hétköznapijait, annál hitelesebben szólhat a dicstelen hadviselésről, és annál árnyaltabban mozgósíthatja az expresszíven kitágult horizonton a poszt-avantgárd technikai megoldásait (*Vágyakozók és gyászolók helyett, Hullámvölgyben, Parázs a hamu alatt*). Kassák azonban a terrorról és az erőszakról nem csak a közvetlen háborús víziókon keresztül fogalmazza meg egyértelműen humanista költői véleményét. Aki az író korabeli publicisztikáját ismeri, könnyen találhat szellemi átjárókat értékmegőrző antifasizmusa és a negyvenes évek elejének konok művészettisztelő versei között is. Ezekben a tömör monolitversekben mindig a teremtés mozzanata emeli ki a művet a tisztátalan kor kaotizmusából, legyen bár szó szerelemről vagy a halálról. A *Szétterített háló* ifjúkori nosztalgiai vagy a *Műzsám* szerelmi enyelgése szinte csak azért válhatnak ihletszervező erővé, mivel a költő általuk „írgalmatlan lendülettel újjá teremt magából” valamit, s az elmúlás ellen sincs más lázadási lehetősége, mint hogy „öregedő kéz mozdul a papíron” (*Munka közben*). Az *Egy kép dicsérete* a műalkotás belső törvényei szerint egy elvont szférában simitja el a világ ellentmondásait, s tölti el a költő-befogadót „egyre önfeledtebb nyugalom-

mal". Hommage-verseiben pedig már nyíltan az alkotómunkának, az itthagytott értékeknek szól a lezárult életműveket övező tisztelet: „olyan mester voltál, kinek az angyalok segítenek / szálltál a napban, mint a méhek s öröltél, mint a malmok” — írja egykori ellenlábásának, Babits Mihálynak halálára a *Gyászdobban*, s szinte ugyanezekért az erényekért hajt fejet az új világ egyik nagy megálmodójának emléke előtt is (*Romain Rolland halálára*).

A kassáki lira emelkedőit követve legvégül a történelmi események és a biológiai kényszerek keresztüzébe került költő nagy számvető költeményeinek vonulatához érkezünk. „Valóságos kis antológiát lehetne összeállítani a ciklusnak azokból a verseiből... — írja egy verselemzés kapcsán Domokos Mátyás —, amelyek egy folyamatos költői per perirataiként... hatnak az olvasóra.” Mivel Kassák a csúcson valóban önvesszős, kegyetlen lírai számvetéseket készít öregségének, elmagányosodásának, alkotói kételyeinek súlya alatt, s ezeket a költőileg igényes, önkritikusan föltisztult műveket már alig-alig érinti meg a kiürrült diktóra szabott modorosság, a szerepjátszás olykor bántó kétarcúsága. Két jellegzetes műfaja, az önmegszólító elégia és a számvetés igényével készült meditatív lírai monológ keríti be ekkor — hol párhuzamosan futva, hol egymásba játszva — legfontosabb érzelmeit és gondolatait. Meditációinak mélysége, nagyobb távlatokba szőtt rendszere, saját sorsán érlelt eredeti életfilozófiája és élményeinek számos társadalmi vonatkozása igazi bölcséleti költeményeket teremnek, melyeknek kételyeket görgető, rezignált életérzésekkel teli szólamiain a teljesség ígézetével üt át „az irónia, a megbocsátó derű, az öngúny és a satirikus látásmód megannyi jele” (Alföldy Jenő). A megértett létezés filozofikus nyugalomával tud szembenézni tehát a személyiség fokozatos lepusztultságának lehetőségével (*Néhány szó a tükör előtt, Ember és ősz, Éjjél előtt, A halott*), s ahol fölsebzí küldetés tudatát a kétely vagy a bűnösség keresztényi gondolata, tűnődéseiben meg sokasodnak a krisztusi reminiscenciák (*Keresztrel a vállamon*) és a rousseau-i természetelvűség felszabadító képzeleti (*Kétszínű bűnbánat, Szélszakadt felhők*).

A korszak összegző típusú kulcsverseiben aztán végleg egymásra lel múlt és távlat, egyén és történelem, magányos öregember és a hétköznapiján fölül emelkedő művész. A nagyobb lélegzetvételt igénylő gondolati művekben gyakran egymásba hajlik önmegszólítás és költői monológ, a finom perspektíva váltások és a szemlélet kiforrottsága stilisztikailag is összebékítik a lírai realizmus alaptonusába szőtt expresszív és szürrealista megoldásokat. Az önelemzések során, a pálya és az irodalom értelmét kutatva a műalkotás olykor önmagával szembesül, kialakulnak a metanyelv áramkörei, s magasabb szintre emelkedik az alanyi vers fogalmi rendszere. S ha esztétikai értelemben még mindig vitatható is a művek egy-egy mozzanata — elsősorban a nagyobb kompozíciók feszességére és a lezárások bizonytalanságaira gondolunk —, a verstengerben néhány költemény összetéveszthetetlenül, újra a csúcson reprezentálja a Kassák-lirát. A *Különbségek* „az egészen egyszerű tárgyak” szeretetéből és a vallásos áhitatból ötvöz roppant érzelmi horizontot az értelmes alkotómunka hitének megőrzéséhez. Föld és ég, társadalom és természet kontrasztjaiból olvasva ki a háború túlélhetőségének jeleit, hogy „Nincs veszve minden, ki így, ki úgy töri még magát a fény elé.” A műhelygondokról, az írás kételyeiről *A költő önmagával felel* című költemény mond a legtöbbet. Kassák itt a hangütés rezignált szomorúságától a költői én megszokaszorozásával, az önmegszólítás parallelizmusával vezeti át versét a beérkezés öntudatáig, az „üres kaptárakkal” a képiség szintjén felelő méz-metaforáig. A *Kaland és öröm* szerelembé hajló vallomását a „szerep és álarc nélkül élek” kitarukozása és az „ahol lehet, nevükön nevezem a dolgokat” messzire üzenő poétikai megfontolása avatja emlékezetessé. A korszak egyik kulcsverse alighanem — lezárásának szentimentális felhangjai ellenére — az *Igen—nem*. A költő ebben a versében érleli leginkább össze személyiségének ellentmondásait: magányt és közösségi felelősséget, múlt és jövő nehezen viszonyítható dimenzióit, öntudatot és a „végtelenül parányi lények” reménytelen érzetét. Néhány közeli vers varázsos villanása után művét ekkor futja be legteljesebben a szürrealista életérzés, melynek talánya és álomszerű-

sége nem csak a feldúlt korra adandó, menekülésre késztető költői válasz, „a hajnalt, a fények szüretjét” idéző szimbolikában a harcterekről vakon özönlő seregek között a jövő reménye is tetten érhető. Az a reménység, melynek partjainál, ha magányosan is, újra fel-egyenesezhet az alkotó ember, ars poetica érvényességű versbeszédében foglalhatja össze múltja örökségét, s mint már annyiszor, tetre készen vághat az ismeretlen kezdetekbe:

*Költő, harcos katona és serény munkás vagyok egy személyben
aki nem tartozik senkinek. Egymagában indult el az ösvényen
melyről jól tudta, e zord világban sehová sem vezet
s azért csak megy tovább a kétség bokrai és bánat vermei közt
mint akinek magasra emelt vörös zászló int a távolból
mint akit a pásztor kiválasztott a nyájából
mondván — nyakadban a csengővel csöngesd szét a tájon
sorsunk elnémulhatatlan énekét.*

(Menetelés közben)

Ugyanakkor az író magából kibányászott optimizmusa csak a kétségbeejtő politikai helyzettel együtt igaz. 1944 elején már vészesen közeledik a keleti front, erősödnek a németekkel és az oroszokkal szembeni félelmek. Az országban egyre nagyobb a pánik, és a visszavonultan élő Kassák műveiben is sokasodnak a háborús szenvedések közvetett motívumai. A publikációs lehetőségek is leszűkülnek, s az év első egy-két hónapjában a Magyar Csillagban megjelent, a partizánnak álló, rablóvá züllő parasztokról szóló elbeszélése mellett (*A fekete ég alatt*) már csak néhány jelentéktelen karcolatot tesz közzé, elsősorban az Esti Kis Újságban. Március elején pár napig Zircen pihen, s már alig tud visszajutni a fővárosba. A német megszállás után a kör végképp bezárul — megszűnnek a németellenesnek minősített lapok: a Népszava, a Magyar Nemzet, a Kis Újság, a Független Magyarország, a Magyar Csillag és a többiek. Ideér a front, hónapokig tart Budapest ostroma. Kassák az óvóhelyeken és a pincékben rejtőzködő, a legkülönfélébb borzalmakat átélő civil lakosság sokat megjelenített sorsában osztozik. Versét ebből az időszakból alig ismerjük. A zaklatott, kidolgozatlan művekből a címek jellegzetes eufemizmus mond talán a legtöbbet, hiszen mikor a kor „vascsizmáival csecsemők húsát tapossa”, azt olvashatjuk fölül: *Boldogító pillanatok*, az *első szerelem* ábrándjaiban pedig „tűzeső hull rá ronggyá tépett egekből”.

Kassák a legsúlyosabb időkben — több írótársához hasonlóan — megmaradt energiáit, nyugodtabb teremtő pillanatait kötetlen lírai reflexiók és naplójegyzetek rögzítésére fordítja. Indirekt módon is jelezve, hogy a koncentrált, igényes munka a meglevő körülmények között értelmetlen és lehetetlen, valamiféle eseményszerű vagy lélektani kordokumentálás viszont az írástudóknak az utókor számára erkölcsi kötelesség. Így születik meg 1944 májusa és karácsonya között a kor egyik leglíraibb háborús — vagy ahogy az ostromállapotok miatt a műfajt gyakrabban nevezzük — pincenaplója, a *Kis könyv haldoklásunk emlékére*. Jóllehet, a kötet formailag két élesen elhatárolható részből áll, gyakorlatilag a „próza költemények” — miként azokat az előljáró sorokban az író nevezte — és a naplójegyzetek egyetlen hangtónusban foglalják össze az utóbbi évek emberi-szakmai tépelődéseit. A lazább szövevű, a szürrealista vonalat folytató prózaversekben éppúgy helyet kap a munkáról, a társadalomról, a szenvedésről, a hitről kialakított kassáki gondolat, mint az értelemhez közelebb álló feljegyzésekben. Ezeken túl itt is, ott is alig fogalmazódik más, mint a „Ki beszél győzelemről? Túlélni — ez minden” apátiája. S hogy a valóság és az álom „ibolyakék nevetéssel” megfestett képei mintegy az esztétikum súlytalanító varázsával még érzékletesebben egymásba tűnhessenek, Kassák mindkét műfaját megtűzdeli töprengései során kimunkált paradoxonaival. A testi kín fölé helyezve a lelkit, a világnagy pusztulás elé a kalapács csendülését, a majdani tudós elferdítések elé az élményszerűséget, a külvilággal szemben a belső

marcangolásokat, újraéli a szegénység arisztokratizmusát, egy fókuszba húz csendőrt és moralistát. S aki az észjárás érvényességében netán kételkedne, legvégül a kor legnagyobb politikai paradoxonával is szembesülhet: „vártam a közeledő ellenséget, aki talán megszabadít bennünket a szövetségestől”. Az egységes művé formálódást, a szférák átjárhatóságát veszi észre korabeli recenziójában Szende Aladár is: „Akinek nem elég hitelesek a poétikus hangulatfoszlányok — írja —, az a második rész naplójegyzeteiben megtalálhatja a próbáit is.” Persze, az említett észrevételek e kritikus helyzetben nem önmagukban érdekesek. A születendő művek poétikai erényein túl az is nyilvánvaló, hogy Kassák kudarcai, félrevonultsága ellenére felkészülten és ambiciózusan érkezett a sokak által remélt új világba.

GREZSA FERENC

Görömbei András Nagy László-monográfiája

Görömbeitől megszoktuk, hogy mint irodalomtörténész, nem pusztán kedvtelésből alkotja műveit, hanem ezt hiánypótló vállalkozásként is teszi. Gondoljunk csak vissza előbb a felvidéki majd az erdélyi magyar irodalom húsz esztendejének feldolgozására.

Újabbán figyelme mintha a monográfia műfaja felé fordulna. Igen eszméletető munkát írt Sinkáról, Sütő Andrásról. A monográfia különben is divat a magyar irodalomtörténet-írásban: Adytól József Attiláig, Babbitstól Szabó Lőrincig. Ebben a divatáramlatba kapcsolódik bele monográfiájával Görömbei is, azonban igen figyelemreméltó korrekciókkal. Az eltérés abban áll, hogy míg a '45 utáni magyar monográfiák többnyire torzóban maradnak, félig készülnek el, és ami elkészül, az is jobbára csak a mű eleje, tehát a filológiai, poétikai előkészítés és megalapozás, Görömbei nem nyugszik bele ebbe a helyzetbe, arra törekszik, hogy műközpontú monográfiát alkosson. Ne csak bizonyos korszakokra, hanem az egész pályára vonatkozóan is elvi, esztétikai szempontok szerint kísérje figyelemmel tárgyát. Valójában ez történt. Igaz, az első korszakkal, amelyben Nagy László poétikai arculata kialakul, nem foglalkozik, annál nagyobb figyelmet fordít a második és harmadik korszakra.

Igaz az is, hogy szerintem helytelen terminológiát használ Nagy László költői korszakainak elnevezésére. Így például „Csúcson”, vagy „Folytonosság és változás”. Nagy László, miután leküzdte az indulás nehézségeit, mindvégig csúcson van, másrészt a folytonosság és változás itt inkább korszakdialektika, amely mindvégig jellemzi költészetét, annak mintegy általános törvényszerűsége. Már a felületes olvasás is nyilvánvalóvá teszi számunkra ennek a monográfiának, mint teljes monográfiának a jelentőségét. (Mert ide kell számítanunk azt is, ami könnyű formátumban jelenik meg. Az akadémiai szabályok szűkös és torz felfogása, a terjedelem korlátozása ezt nem teszi lehetővé.)

Görömbei munkája legnagyobb jelentőségének azt látom, hogy irányzattörténeti vetületben bizonyítja: a népiesség nem pusztán hátrafelé való fordulást, nem pusztán a múlt felé fordított perspektívát jelent, hanem van egy előre mutató perspektívája is. Előre, a modernizáció és a megújulás irányába. Ha most a „fényes szellők” nemzedékét szóba hoztam, általában Nagy Lászlót szokták e nemzedék kiemelkedő vezetőjének megnevezni, persze Juhász mellett. Azonban sok minden megkülönbözteti Nagy Lászlót e nemzedék más kép-

A fenti írás a múlt évben elhunyt főmunkatársunk utolsó munkája. A már nagybeteg Grezsa Ferenc Görömbei András nagydoktori disszertációjának opponense volt.

viselőitől. Egyrészt az, hogy ő nem a kudarc, a társadalmi katalizma élményéből indul el. Bár megéli azt, de nem olyan intenzitással, mint például Juhász Ferenc. Miközben Magyarországon szörnyű dolgok történnek a falun, Nagy László Bulgáriában ösztöndíjjal a népköltészetet — ahogy Németh László mondta: a népköltészet „Európa alatti” geológiáját — tanulmányozza. Tehát Nagy Lászlót nem félig-meddig érinti meg az a társadalmi élmény, ami Juhászként is, hanem majdnem mentes marad tőlük. Amikor hazatér, akkor tiszta ártatlansággal hullik bele egy társadalmi válságba. Igen jó iránytűi vannak, a megoldását igen hamar meglátja. Tehát neki nincs olyan értelemben vett sematikus korszaka, mint másoknak. A sematizmus lírai korszaka helyett inkább csak prelúdium ez Nagy László pályáján, amelyet könnyen fölvalt a nyitány.

A legfontosabb azonban, amivel a Nagy László-monográfia jelentőségét összefoglalom, az, hogy Görömbeinek sikerült megmutatnia Nagy Lászlóban az irányzatok fölé emelkedő költőt. Hogy problematikája nemzeti és egyetemes problematika — akárcsak abban az időben Pilinszky — és egyáltalán nem zárkózik be egy-egy irányzat szűköségébe.

Tehát a magyar költészet — Pilinszkyé mellett — másik nagy lehetősége az, amit Nagy László a maga költészetében megvalósít. Ady-szerű jelenség, sokoldalú, tele belső gazdagsággal, képiséggel, világnézeti és lírai polifóniával — amint azt Király István írta Adyról. Vele szemben Pilinszky a magyar költészet szikár, a gondolatokat lecsupaszító iránya: a problémák leegyszerűsítése jellemző rá, nem pedig díszes túlbonyolítása és gazdagítása. Mindenképpen egy másik lehetőség. A magyar költészet gazdagságát bizonyítja, hogy nem pusztán irányzatokat képes kialakítani, megteremteni, hanem ebben az időben a magyar költészet alaplehetőségeit is képes megvalósítani. Az eredmények sorában — szűkebbre fogva a perspektívát — föltétlenül ki kell emelni, hogy Görömbei Nagy Lászlóban nem az ösztönös, hanem a tudatos alkotói karaktert méltatja.

Műveld a csodát! — sokan ezt kiforgatták, mondván, hogy itt valami irracionálisusról, ösztönösségről van szó, ösztönös ars poeticáról. Valójában a Nagy László-versekben, mint Görömbei ezt szépen bizonyítja, a csoda és az ideológia szerelmes és közéleti verseiben egyaránt szerves egységet alkot. Nem lehet az egyiket a másikkal szembeállítani, netán kijátszani. Eszme és esztétika együtt van jelen Nagy László tudatos és ösztönös ars poeticájában. E tekintetben, tehát az alkotói közeg feltárásában Görömbei talán még messzebb is mehetett volna, minthogy bartóki modellre utalt. Eljuthatott volna Németh László közismert elméletéig. A bartóki műhely Németh László számára korántsem valami esztétikai iskola. Inkább kiindulópont, kezdet, mintsem befejezettség. Nem recept, nem adaptáció, hanem valami egyetemességigény. Ha azt a közeget keressük, amelyben Nagy László költészete nemcsak beérik, de kibontakozik, akkor nem pusztán Bartók-műhelyről kell itt beszélni, a népiességnek valami modern európai értelmezéséről, a folklór és a modernség valaminő szintéziséről, mint ahogy egynémely nyugati irodalomban is ezt látjuk (Lorca, spanyolok). Helyesebb e tekintetben Németh Lászlóra és persze környezetére, Nagy Lászlóra is alkalmazni az abban az időben meglehetősen üldözött és kritika alá vont terminológiát, a „magyar műhely”-t. A magyar műhely Nagy László számára is azt jelentette az ötvenes évek közepén, hogy a magyar irodalomnak ki kell emelkednie abból a provincializmusból, amelybe taszították, mert szocreális provincializmus volt az, két táborot megkülönböztető sematizmus. A magyar műhely világirodalmi igényt jelent. Nem pusztán a folklór egyetemes rangra való emelését, hanem a globális gondolkozást. Azt, hogy itt nincs két rendszer, egyetlen emberiség van, és itt a problémák globálisan egymáshoz mérhetően jelentkeznek.

Itt a világcivilizáció elmélete jelentkezik már, és azért magyar ez a műhely, mert a magyarságnak is meg kell találnia a maga helyét, a maga szerepét ebben a világirodalmi műhelyben, ebben az egyetemességben. Németh László már szárszói beszédében kifejti, hogy a nemzet, mint málló szikla, de a nemzet deltája az értelmiség. A jövő az értelmiség. Az egyetlen értel-

miségi öntudatról van szó, a jövő kategóriájáról. Ez az ideológia, ez a gondolkodásmód jellemzi mindenekelőtt Németh László magyar műhelyét, amelyet Nagy László igen korán föl ismer és magáévá tesz. Több ez, mint Bartók-modell. Bartók életműve ekkor már lezárult. Nem függetleníthető attól és példát mutat, hogy más művészetekben is ugyanazok a gondolatok juthatnak érvényre, de nem is azonosítható vele.

A kibontakozás szellemi közegét tárgyalva kellene még említeni például Csoóri folklórelméletét, amit Csoóri írt és mondott annak idején a népdalról. Hogy a népdalt nem lehet csupán annak realista Arany János-i, Petőfi Sándor-i vetületében felfogni. Van szimbolista népdal, van szürrealista népdal. Tehát a népdal fogalmat Csoóri tágítja ki folklórelméletével és fogalmazza meg — az annak idején Németh László közvetítette García Lorcára hivatkozva — a népi szürrealizmus eszméjét. Vagy hogy csak egy utalást tegyek: ekkoriban bontakozik ki Kormos István játékkilozófiája, amely szerint van egy homo ludens költészet is, és ennek a lehetőségeit alkalmazni kell.

Ismétlem: nem pusztán bartóki modellről van szó, hanem egy elsősorban Németh László inspirálta széles szellemi műhelyről, közegről, amelyben Nagy László is oly otthonosan mozgott.

Nagy Lászlóról szólva a versvilág és az elemző módszer szoros kapcsolatot alkot, amint ez Görömbei monográfiájából kitetszik. A vers Nagy László számára organikus életteljesség, a képek és egyéb szervező elemek sok szállal fonódnak beléje. A műelemzés pedig igazodik ehhez a jelleghez, verstanúsítás tulajdonképpen, amelyben az egész versvilág megjelenik. Ha Nagy László-verset, vagy akár róla szóló interpretációkat olvasunk Görömbei monográfiájában, akkor feltűnik a teljességigény. Nagy László ragaszkodik a személyiséghez. A személyiség konkrétságához. Emellett igen fontos, hogy Nagy László költészetében az élmények mitikusan villannak föl és tágulnak ki elvont gondolkodási rendszerré. Nem lehet tehát az életes esztétika normatíváival pusztán a pátoz felől közelíteni Nagy Lászlót. Azt is figyelembe kell venni, hogyan rendeződnek ezek az életelelemek a versben, hogyan alkotnak valamilyen poétikai összefüggést. Az életérzés, a gondolat formateremtő eljárásokban jut érvényre, az alkotói törvények szigorú egyensúlyával. Ezért válik fontossá például a vers-atmoszféra. Szerencsés esetben néhány vers keletkezéstörténetét módunkban van ismerni. Így nyomon követhetjük azt a folyamatot, amely a naplótól, a naplószerű élményektől és tényektől a szimbólumokon át a motívumos szintekig fölvezet.

Görömbei igen helyesen elfogulatlan, amikor megítéli a magyar költészetnek ezeket a lehetőségeit. Pilinszkyről sohasem ír kirekesztően, mintha csak egyik modell lenne Pilinszky Nagy László számára a magyar költészet történetében. Inkább az azonosságokat keresi, és tiltakozik az egyoldalú szintézis ellen, miszerint Nagy László szeretetbe dermed, hogy őrá csak apologetikusan a kötődés, a szeretet hangján lehet írni. Görömbei tagadja, hogy a magyar költészetnek ez a két lehetősége elkanyarodna egymástól. Egyrészt a prófétikus modell, másrészt a művészi építő modell. Hogy szemlélete nem kirekesztő, mutatják értékítéletei is. Amikor a *Seb a cédrusonról* szól — Nagy László egyetlen ciklusáról —, Görömbei rámutat arra, hogy ez a ciklus mennyire egyenetlen. Koncentrikusan írja újra, mint egy időben élő variánst. De ugyanezt a kettősséget, értékbeli különbözést tanúsítja a *Búcsúzik a lovacska*, illetve a *Menyegző* — rámutat, hogy mennyivel művészibb az utóbbi. Görömbei számára tehát a Nagy László-vers genetikai képződmény, ami keletkezik, időben keletkezik, kifejlődik, gondolati lirává alakul. E tekintetben akár lineáris kompozíciónak is lehetne nevezni. Másrészt viszont erős alkati meghatározottsága, identitása van.

Folyamatszerű változékonyság: ez mindig valami alkati azonosságban jut érvényre. Nagy szerencséje a kornak, Nagy Lászlónak, illetve másoknak is, hogy Weöres költészetére — híres ötvenes évek eleji cikkeiben és beszédeiben — Németh László figyelmezteti Nagy Lászlót. Németh László meggyőződése, hogy a kor legnagyobb költője Weöres, s ebben igaza is van. Legnagyobb, mert kísérletező költő, amilyen a magyar irodalomban és általában

Keleten is ritka, még Ady sem nevezhető föltétlenül annak. Annál gyakoribb modell Nyugaton, a nyugati irodalmakban. Tehát nem a történetiség, nem a linearitás, hanem a kísérlet a meghatározó törvény. Érzésem szerint ez a kísérletező szándék viszi el Nagy Lászlót Adyhoz, sőt József Attilához, mintegy visszanyúlva a népiesség elé.

Matérikus szerkesztési tervek alkotó gondolkodó költészet felé halad, nem túlságosan kedveli azt a tárgyiasságot, amit a Nyugat második nemzedéke bevezet. Egy mitológiába fejlesztett szimbólumrenddel, polifóniával, barokkos zsúfoltsággal kísérletezik. A személyiségképben pedig nem fél az ellentmondástól, az elioti én-képlettől. E tekintetben bátorítja Nagy Lászlót és az egész nemzedéket, újabb költőnemzedéket Garcia Lorca szürrealizmusa, modern utakat kereső törekvése. Természetes, hogy módszer és versvilág, verskarakter egymáshoz igazodik, és ez az igazodás Görömbei monográfiájában szinte példamutató. Nagy László költészete mentes Illyés tárgyias versmodelljétől. Weöres látomásos, metafizikus költészete felé változik, alaptörvényének a kompozíciót veszi. Nagy László számára a kompozíció egy korszak szerkezetét, egy kötet, egy ciklus, egy műalkotás szerkezetét jelenti. Egy korszak egységét keresi. A *Himnusz minden időben* jól példázza ezt a törekvést. Maga a vers azt mutatja, hogy Nagy László szakít a magyar költészet sematikus politizáló hagyományával, jelen esetben a *Tűztánc* sematizmusával, és a világirodalom új területeire indul. Lorca, Dylan Thomas és mások nevét lehetne itt említeni. Amikor ezt az új stílust korszakba akarja foglalni, akkor egyfelől a személyiség felé hegyezi ki a mondandót, másfelől lírai panorámát ad, lírai polifóniát a teljesség igényével.

A *Himnusz minden időben* híres ars poeticája, a *Ki viszi át a Szerelmet* a személyiség vitalitását hangsúlyozza, drámai létközegekben költői kérdésekre válaszol, kiélezett kérdéseket evidenciaszerűen válaszol meg. A másik megközelítés panorámkus megközelítés, amelyben új valóságképet teremt. Valóságképében a személyes, az általános motívumok és mozzanatok torlódnak össze. Alapkép a *Fekete katona*, amely a világról való vallomását is föltárja. Ezen belül jönnek azután a ciklusok, az ars poetica egyes sorainak, illetve a lírai panoráma egyes darabjainak megfelelően. Itt félig kész verseket is találunk, vagyis kampányszerűséggel készült alkotásokat. Ami mindben közös, a személyiségkép, amely élményből származik, a kreativitás, a lét fölé emelkedés, a valóság és a mítosz határán való lebegés, mint jellegadó tulajdonság. Mintegy lépcsőn haladunk fölfelé a versben, és a lépcsők az élmény, a látomás, és legfőképpen a mítosz. A módszer nem nélkülözi sem az intuíciót, sem az analízis tudatosságát. Voltaképpen nem lehet eldönteni, hogy ezek metaforikus képversek-e, vagy olyan ritmikus versek, amelyek a „tagoló” elvet alkalmazzák. Azt hiszem, valamennyi összekötődik, összekapcsolódik ebben a teljességben.

A *Himnusz minden időben* korszakában a Nagy László-vers mindenekelőtt létfilozófiai dal. Nagy László e tekintetben tanúsítja legteljesebben, hogy nem előzményeket akar összefoglalni a lírában, ezt kiindulópontnak tekinti, kezdetnek, mely előre mutat. A létfilozófiai dal a létfenyegetettség állapotában végzi el a szükséges filozófiai igényű számvetést, fogalmazza meg az eszményi létezés igényeit egy nagyon erős természeti élménnyel, amelynek szinte megváltó funkciója van, és e megváltó funkcióval illusztrálja a lélek belső világát. Így ér Eliothoz Nagy László költői fejlődése. A szerelem ezekben a versekben életadó érték, amelyet a költő himnikusan ünnepel, archaikus, szakrális tagoltságban. Akárcsak egy Mária-himnusz; felsorolást tár elénk; könyörgések ezek, profán önjellemzések, himnuszok, mindaz jelen van itt, ami a szakrális, de életünneplő költészethez szükséges.

A másik típus a portrévers. A portrévers a személyiség kötöttségét keresi. Példaállító önerősítés az ars poetica élményéből. Rituális közösségteremtés a portré. Nagy László pályáján mindig kettős a portré, az áldomás és a kötődés a dráma terepe, amely példázatokba nő át. Előzményként Illyés portréit, például a Bartókot vagy Árpádot szokták emlegetni. (Azt hiszem, túlságosan távoli ez a párhuzam.) Kultúrmotívumokkal telítődik a Nagy László-i portré. A legjobb ebből a sorozatból a *Bartók és a ragadozók*. Igaza van Görömbei-

nek, amikor bizonyítja: a Bartók-erkölcs apoteózisa jóval túlnő tárgyán, témáján. Esszéistett prózavers; mítoszvers. Egy fordított Orpheusz-helyzet elbeszélése. A Sárkányölő középkori motívumát alkalmazza, és fogalmazza meg általa a modern felségeszményt. Mártír és megváltó ez a portré, megalkuvás ellen fölkelő ragadozóként a lét törvényeiből, a morálból születik és származik. Emberarca van. Igen gyakori a Krisztus-portré. Nevezetes ebben a sorozatban a József Attila-portré és a *Ha döng a föld*.

Minden bizonnyal egyetérthetünk Görömbeivel, hogy az egyik legkiemelkedőbb alkotás az életműben a *Menyegző*, a legtökéletesebb hosszűverse Nagy Lászlónak. Egyetemes lét-dráma. Olyan mitologikus látomás, amelyben az emberiség a létezés ellentételes minőségeinek küzdelmében jelenik meg. Több mint ifjúság, és több mint konvenció: nélkülözés. Az embereszmény és a kozmikus léttörvény ütközik meg a valósággal, amelyet jelen esetben a tenger, a tömeg képvisel. Lakodalom, orgia és züllés éjszakája. A lények züllesztő hatalmat képviselnek. Csujogató montázssal zárul végül a vers.

Ezek az alaptípusok, és ezekből az alaptípusokból születik meg Nagy László következő munkája. Utolsó lírai korszaka a hetvenes évek. Előbb a *Versben bujdosó*, majd a *Jönnék a harangok értem* időszaka. E tájt paradox változásnak vagyunk tanúi. Költészetének jellegzetes kohéziója fellazul, nem oly feszes, nem oly tömör, nem oly egymásra szerelt immár ez a líra. A versvilág ezzel párhuzamosan többszínűvé válik. Ez a változás azt jelenti: Nagy László költészete együtt mozdul a korral. Figyelembe kell venni ez esetben néhány tényezőt. Így például Weöres, Pilinszky, Nemes Nagy archaisztikus, elvonatkoztató, lírateremtő befolyását, hatását. Vagy más vonatkozásban Illyés költészetének föllazulását, a játékos realizmus följelődését. Tárgyas, gondolati költészet ez, de több benne a móka, több benne a lelemény. Végül, de nem utolsósorban közrejátszik itt a hagyományos magyar politikai élményköltészet válsága. Benjámin Lászlóra, Vácira, Simon Istvánra és másokra gondolok. A változás a költői személyiség új pozícióját jelenti. Nem identitásavarról van szó, inkább a dinamika lanygulásáról, egyfajta elbizonytalanodás válsághelyzetéről, profanizáló szerepfelfogásról. Hasonló folyamatok játszódnak le a magyar prózában is, ahol először Örkény tapos ösvényt. A szkepszis, az irónia, a groteszk jellegadó tényezővé válik ebben a prózában.

Az utolsó évtized tehát kísérleti jellegű költészet. Nagy László pályáján is új törekvések figyelhetők meg. Ilyen a nomád szereppers, prózaköltemény, az egysoros, a vidám üzenetek és így tovább. Mintha felbomlóban volna a korabeli vershelyzet. Egyrészt a személyiség teljességtörekvése, mitológiai teremtő ösztöne. A vállalt szerep mintha háttérbe szorulna. Nyitottabbá válik a drámai világkép, nincs határigénye. És végül a mű nem a teljesség, az én-megvalósításra törekszik, hanem rész-énekből akar valamiféle részvilágképet kialakítani magának. Kísérletező líra tehát a lehetetlen képviselésében.

A dilemma az, hogy nevezhetjük-e ezt hanyatló korszaknak? Felfogásom szerint nincs szó hanyatlásról, inkább a költő új erőgyűjtéséről, megújulásra való törekvéséről. Milyen érveket lehet hozni arra, hogy nincs szó hanyatlásról, csak a líra megújulásáról?

Mindenekelőtt érdemes felfigyelnünk a folklór megújuló funkciójára. Most a technikai kultúra emberi ellensúlyaként jelenik meg, egy organizmus részeként, kitöltőjeként. Archaikus kultúra, mert a folklór kétségkívül archaikus eredetű. Egy archaikus kultúra utópikus munkájaként a múltból, az archaikumból jövőképp lesz. Így lesz utópikus jövőkísérletezés a folklór ebben az időben. A másik érv, hogy igen gyakorivá válik a poétikai szembenézés, a tárgyszerűség, az illúziótlanság, például a szerelmi lírát tekintve új képek, új ízek jelennek meg ebben a költészetben. A pávák és az asszonyok házasítása, a gábrieli pán erkölcs vagy mágia, bűbájosság, a ráolvasás kultusza, párzó virágének ünnep volta. Továbbá új ihletforrásként jelenik meg a játékos, szatirikus képzetkör. A fenséges, bajvivó magatartással szemben, amely korábban Nagy Lászlót feltétlenül jellemezte, új ellenpont képződik: a sorsot legyőző játék filozófusa lesz a bajvivó. A folklór vitális játékokat szolgáltat számára. E játékos, szatirikus ihletkőre példa lehet egy érdekes és különleges verscsoport, a családi versek

csokra, a vidám üzenetek. Ezekben szomorúság és vidámság vetül egymásra. Ajándékversek ezek a rokonságon belül, egy terapia lehetőségei. Változatgazdagság, belső gyógyítás baráti alkalmá egy kézfogásban. A vizuális liraiság nyomul előtérbe. Itt is tragikus az élmény, amelyen átsüt a humor, komikum, de a tragikum főképp tipográfiai eszközökkel valósul meg. Jelentős vers a *Balassi Bálint lázbeszéde*, de ugyanúgy az Ady-víziók, *A föltámadás szomorúsága*. Tamási Áron, Kondor, Szervátiusz szólnak még meg ezekben a versekben.

Ennek az utolsó korszaknak a legnagyobb leleménye mégis a nomád szerepvers. Néha oratóriummá tágul az ég, mint például az *Ég és föld*ben. Ars poeticának készülnek ezek a szerepversek. A magányos költő, a magányos szellemiség zord viszonyok között él, romolhatatlan sorsállapotban ugyan, de mégiscsak a vereség esélyével. Sebzetten is tagadó ez a létállapot, amely az *Ordastűz* hevét sugározza, hallani a tiszta lelkű harangját, veszély és hűség egyszerre kapcsolódik össze sorsában. Fő célja az önazonosság, az identitás megteremtése és megvívása; a *Versben bujdosó* legfontosabb e tekintetben.

Összegezve: miben látom Görömbei András Nagy László-monográfiájának a vívmányait, jelentőségét? Görömbei teljes Nagy László-irodalomból dolgozik, minden érdemes, valamirevaló kritikát, recenziót, cikket, reflexiót nemcsak megemlít, de be is épít gondolatmenetébe. A teljes irodalom ismerete lehetővé is teszi, hogy Nagy Lászlóról teljes irodalomtörténeti képet adjon. Úgy, ahogy az a kortársak körében kialakult. Ehhez teszi hozzá a magáét, illetve így módosítja a magáéval a korábban kialakult és helyenként bizony torzóra sikerült képet. Másrészt Görömbei első abban, hogy a Nagy László-vers karakteréről, építkezési módjáról, struktúrájáról képet adjon. Ehhez kapcsolódik az a linearitás, amit Nagy László pályáján fölépít.

Vagyis a Nagy László-vers mozdulatlan jelenség, mely változó a pályamozgás törvényei függvényében. Mégis változó jelenség, így úttörő módon — ha nem is jól nevezve el őket — három nagy korszakot különböztet meg, határol be és ír le a költő pályáján. A hatvanas években a Fénykort, majd azt az időszakot, amikor Változás és megújulásról beszél, és végül az Utolsó évtizedet.

Milyen választ adhatunk tehát a föltett kérdésre: hanyatlás-e ennek a nagy formátumú költői pályának a menete? Vagy pedig egy természetes, fölfelé ívelő menet? Mindkét véglelet hiba volna feltételezni. Változás, de nem hanyatlás. Elmozdulás, de olyan, amely nélkülözhetetlen elmozdulás. Hogy hogyan kerekedett volna teljessé ez a költészet, azt sajnálatos módon már nem tudhatjuk meg.

FRIED ISTVÁN

Közép-európai változatok

Aligha van manapság elkoptatottabb fogalom (?), irodalmi (?), történelmi (?), földrajzi (?), művelődéstörténeti (?), politikai (?), geopolitikai (?) kifejezés Közép-Európánál. Túlzás nélkül állíthatom, hogy divatszóvá sülyedt, amelynek jelentése elmosódott, érvényességi köre tisztázatlan, tudományos meghatározása a legjobb esetben is vitathatónak minősíthető munkák kísérletei közé sorolható. Erhard Busek és Emil Brix 1986-ban jelentette meg *Projekt Mitteleuropa* című könyvét, amelynek előszavában fogalmazza meg a kutatás (és az olvasók) dilemmáit: Közép-Európa — khiméra avagy mélyebb valóság? Majd „definíció felé vezető út”-ként nevezve egy alfejezetet, újságcikkeket, egy lengyel történészt idéznek, a továbbiakban Konrád Györgyre utalnak, miközben két tényezőt ismernek el:

1. Közép-Európa problémája nem Ausztriában merült föl.

2. Elnevezések tömege kering; ám ennek okát én nem a nyelvi nehézségekben látom, hanem a nézetek és ismeretek zűrzavarában.

Kiegészítésül annyit: Ausztriában a Közép-Európa gondolatnak a magyar származású, magyar kritikusként induló, 1956-tól Bécsben élő író, műfordító, szerkesztő, irodalompolitikus Sebestyén György volt a legharcosabb és legeredményesebb népszerűsítője, aki posztumusz kötetében (*Notizen eines Mitteleuropäers*, Egy közép-európai jegyzetei) főleg önéletrajzi esszéket tett közzé, és közép-európai élményeit részben Németh László gondolatainak, könyveinek ihletésére vezette vissza.

Egy salzburgi újságíró viszont Közép-Európa-locsogásról beszél annak a Karl-Markus Gaußnak az ürügyén (a szerzőt éppen nem elmarasztalva), aki immár második tanulmánykötetét szentelte az (egyelőre közelebből meg nem nevezett) zóna XX. századi íróegyeniségének, köztük József Attilának és Radnóti Miklósnak, és második tanulmánygyűjteményének ezt a beszédes címet adta: *Die Vernichtung Mitteleuropas* (Közép-Európa megsemmisítése). Ezekben az esszéikben száműzött, félreállított, félreismeret, haláltáborokba kényszerített, a náciizmus és a kommunizmus elől menekülő alkotókról szól, akik (talán?) képviseltek egy szellemet, egy kulturális légkört, egy magatartásformát, amely azonban valószínűleg mindörökké múlttá vált, feltámaszthatatlan.

Az innsbrucki Összehasonlító Irodalomtudományi Intézet nyugalomba vonult, nagyérdemű professzora, Zoran Konstantinović (született szerb, Münchenben doktorált, ausztriai, horvát és szerb rokonsággal) előbb Zentral-Európának (magyarul aligha lehet pontosan visszaadni), majd Közép-Európának (Mittel-Europa) nevezi ezt a politikai (?), kulturális (?) térséget, hol politikatörténeti jellemzőkkel leírva (mint amilyen az évszázados küzdelem a török ellen, bár ez a csehekre nem érvényes), hol irodalmi-művészeti irányok hasonlóságát emlegetve (a romantika szerepe, a költő mint népevezér és ennek kihatása a romantika továbbélésére) stb.

Ezzel szemben az 1930-as esztendőök ifjú magyar irodalomtörténészei, történészei, az

Apollo című folyóirat, majd az Archivum Europae Centro-Orientalis című tudományos lap köré tömörült és a szomszédos népek irodalmával, történetével, nyelvével foglalkozó kutatók nevében az *Apollo* szerkesztője, Gál István fogalmazta meg a „virtuális Közép-Európa” tételét, és állította az *Apollót* egyfelől a latin nyelvű humanizmus kora újkori költői ismeretetésének szolgálatába, másfelől adott teret a legújabb kori, európai humanizmus képviselőinek, Thomas Mann-nak, az ő példáját elfogadó Márai Sándornak, illetőleg a népek békéjén a közös hagyományok feltárásával munkálkodó Bartók Bélának.

Példáim jelzések: Közép-Európának létezik művelődéstörténeti és politikai, méghozzá az 1970-es években született értelmezése, a jaltai egyezményt felmondani kívánók törekvéseként, illetőleg a Jaltával allegorizált európai (?), közép-európai (?), kelet-európai (?) nyomorúság elleni lázadás jeleként — mint cél — is megfogalmazódott. „Szerzői” a „másként gondolkodó” (vagy csupán: gondolkodó?) értelmiségiek, akik egy időben nem lehettek honjukat a hazában. A kettéosztott Európa riasztó valóságára rádöbbenve egy hajdan létezett, épületekben, városrendezésben, olykor a művészetekben még felbukkanó közösségi gondolkodás inkább látomásszerűen kapott alakot, „antipolitikus” magatartásban formálódott az igény a „keletivé” kényszerített, de kultúrájukban inkább a Nyugathoz kapcsolódó államok, országok, népek függetlenedésére egy mesterségesen és erőszakkal létrehozott (nagy)hatalmi tömörüléstől. Jóllehet, a szándék egészen nyilvánvalóan politikai jellegűnek minősíthető, számtalan ponton érintkezett egy másik, az összehasonlító irodalom- és történettudomány felől érkező, kezdetben politikamentes sugalmazással. Ugyanis az 1960-as évektől kezdve Európa akkor keletinek nevezett felén is amnesztiát kapott a komparatiztika, előbb a világirodalom történetének megírása közben merült föl annak lehetősége, hogy a világirodalom mint egység, mint irodalmi együttes, miféle kisebb, áttekinthetőbb, összefoghatóbb alegységekre bontható. Így lett a *zóna*, illetőleg a *régió* fogalma részben az összehasonlító irodalomtudományban a nemzeti és a világirodalom között található irodalomközi együttesek megnevezése, részben a történettudományban az azonos vagy hasonló fejlődési típusba sorolható népek, nemzetek gyűjtőfogalma. S ha már az irodalomközi együttesek kutatása zöld utat kapott, megindulhatott a vita ezeknek az együtteseknek, csoportoknak osztályozási szempontjai körül: tehát a nyelvrokonság okán, földrajzi, állami-politikai aspektusból vagy az irodalomnak meghatározott jelenségei alapján a legcélszerűbb-e a csoportosítás?

A politikai vagy kulturális politikai igény találkozott, és olykor kevésbé szerencsésen keveredett. Mindehhez járult a világon átzúduló nosztalgiahullám a századforduló Bécsé, Monarchiája, az álom és valóság századfordulója iránt. A hajdan „Népek börtöné”-nek tartott Osztrák—Magyar Monarchia nem egyszerűen a kutatás tárgyává lett, hanem hangsúlyosan olyan értékek hordozójává, amelyeket megújítva be lehetne (?) építeni az egységsülő Európába.

Az érthetően szabadulni vágyó, demokráciát sürgető értelmiségiek Közép-Európa-ábrándja jelezte, hogy a politikai érdekszférák szerint felosztott világ helyébe egy olyan regionális rendszernek (vagy legalábbis együttműködésnek) kell lépnie, amely jobban tekintettel van a hagyományok eltéréseire és közösségére, és amely szabad akaratból a természetes szövetségesek együtteseként működik. Nem egy írásban éppen az Osztrák—Magyar Monarchia látszott mintaként a leginkább alkalmasnak: jogrendje, parlamentje, liberalizmusa (kiváltképpen az 1970-es évek keleti Európájával egybevetve) folytathatónak tetszett. Más kérdés, hogy a Monarchia egykori polgárai korántsem érezték olyan idillikusnak helyzetüket és biztonságukat, mint azt kései utódaik feltételezik róluk. Egyszóval: a Monarchia olyan soknemzetiségű államszövetséggé értékelődött át, amelyben benne rejtett egy közép-európai közösség lehetősége, és amelyet inkább külső, mint belső erők döntöttek, semmisítettek meg. Anélkül, hogy emlékét, hagyományait megsemmisíthették volna. Megint más kérdés, hogy a Közép-Európa-ábránd megvalósulásától messzebb vagyunk, mint talán valaha, jóllehet,

egyetlen természetes középpontja, a magyar—cseh—lengyel együttműködés és együttgondolkodás politikai kérdésekben adott, elvileg működtethető. (Itt nem térek ki az elhanyagolhatatlan szlovák tényező szerepére ebben a hármasságban, illetve négyes társaságban). A Közép-Európa-ábránd azonban nem kizárólag politikai tartalmú, ámbar jórészt politikai indíttatású. S ez az ellentmondás feloldhatatlannak tetszik — egyelőre. Ugyanis a politika realitása nem pusztán nemes deklarációkat és nem kizárólag nagyon szépen megfogalmazott, pontosan adatolt elvi nyilatkozatokat igényel. A meghatározó tényezők között a gazdaság szomorú állapotát is számon kell tartanunk, valamint a nemzetiségi kérdést, amely a demokráciának alapkérdése; továbbá: a múltban egymás kárára elkövetett igazságtalanságok méltányos tisztázása sem következett még be, mint ahogy azoknak erkölcsi-anyagi kártalanítása sem történt meg, akik a kényszerített lakosságcserében vettek részt, a kitelepítettekkel kapcsolatos jogorvoslat szintén várat magára. És most nem folytatom olyan, a politika területére is átnyúló tényezőkkel, mint a hagyományos ellenségek lebonthatása, a közös múlt egymással homlokegyenest ellenkező magyarázatot kapó mozzanatainak (számuk légió!) kulturált megvitatása. S a végére hagytam a legkényesebbnek tetsző kérdést: mi tartozik Közép-Európába? Mivel azonosítható Közép-Európa? Az egykori Osztrák—Magyar Monarchiával? (Akkor ide csak Galícia tartozik, Lengyelország más része nem; a ruszinok és az erdélyi románok igen, a többiek nem stb.) Vagy Ausztria nem tartozik ide? A Monarchia, de Ausztria nélkül? És legvégül: Németország?

Csupa olyan probléma, amely gazdasági is, politikai is, a kultúrát érintő is. Hiszen a német nyelv közvetítő funkciójáról akkor is beszélni kell, ha véletlenül Ausztriát és Németországot elhanyagolható tényezőnek tekintjük; ugyanígy: éppen a századforduló a bécsi kulturális világ ösztönző-befogadó szerepe nélkül értelmezhetetlen. Ám azt is elmondhatjuk, hogy kérdéseinkre egészen más választ kapunk, ha elsősorban a kultúra, és még inkább, ha az irodalom felől tekintünk rájuk. A politikai problémák addig nem voltak problémák, amíg tagadni kellett egy idegen világot. Aligha vitatható, hogy Oroszország történeti útja jócskán eltér a közép-európainak nevezett országokétól, jó darabig nem is a keleti Európát, hanem *északét* látták benne, még Vörösmarty is *Éjszak rémes árnnyairól* írt. Hogy mást ne említsek, a reneszánsz (a humanizmus), majd a reformáció „kimaradása”, az a tény, hogy az orosz fejedelmek a tatároktól tanulták (meg) a kormányzást, Bizáncból örökölték állam és egyház viszonyát, majd az, hogy a jobbágyszabadítás csak 1861-ben (!) következett be, eléggé megkülönbözteti a nyugatabbra elterülő országoktól. Ehhez számítsuk még az állammivallásban bekövetkezett szakadást, az állami missziós tudatot, az idegen nyelvi-tudományos hatások társadalmat és gondolkodást megosztó szerepét, az értelmiség tehetetlenségére ítélt-ségét, majd részben ennek tudhatóan az anarchista-nihilista gondolkodás népszerűsödését: s most csak néhány, közhelyszerű jellemzőt soroltam föl, amely azonban mind a mai napig érezhetően állam- és társadalomformáló igénnyel van jelen az orosz tudatokban. Mindezzel szembesítve viszonylag egyszerű volt — mintegy a tagadás platformjáról — egy másfajta társadalom- és szövetségideált fölvázolni, természetesen anélkül, hogy a politikai következtetések levonására mód nyílt volna.

Az azonban csupán az irodalomtörténészek, művészettörténészek és részben a történészek értekezletein került szóba: milyen mértékben nevezhető fénykornak a századforduló, vagy az 1867 és 1914 közötti periódus Osztrák—Magyar Monarchiája. Ugyanis a kulturális virágzás, sőt a spontán kulturális csere, együttműködés, a nem kényszerített, hanem az értékekből hasznosítható elemek felhasználása miatt megvalósuló kölcsönös fordításirodalom, átvétel: vitathatatlan tény, és itt nemcsak Budapest, Prága és Bécs német nyelvű köreiből vagy a kisebb városok német nyelvű olvasóinak, alkotóinak bekapcsolódásáról van szó, hanem a Monarchia irodalmi életének egészéről, sőt Monarchia-irodalomról vagy Monarchia-művészetről is olyan értelemben, amely a nyelvrokonságtól függetlenül, nem tekintve származásra, nemzeti(ségi) hovatartozásra, úgy képviseli a Monarchia-tudatot,

hogy nem tagadja meg szűkebb értelemben vett nemzeti elkötelezettségét. S amit még ehhez hozzátennék: ez nem feltétlenül jelent politikai egyetértést a Monarchia uralkodójával, uralkodó köreivel, olykor éppen ellenkezőleg, még a Monarchiától való szabadulás művészi megformálása is olyan eszközökkel, olyanformán történik, hogy az ábrázolt világ, a gondolatiság a Monarchia más alkotói hasonló alkotásainak fényében kaphatja meg igazi jelentőségét (mint azt például Kafka és Hašek egymásra vonatkoztatható alkotásairól szólva már több ízben hangsúlyozta a cseh és az osztrák kutatás). S míg az irodalomtörténészek és a művelődés történészei egyre inkább hajlanak arra a véleményre, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia kultúrái egy bizonyos korban, a leginkább 1867 és 1914 között együtt tárgyalhatók, és ez az együtt-tárgyalhatóság nem sorolható pusztán az állami-politikai hatalom által kikényszerített egység kétes értékű címszava alá, addig a bizonytalanság továbbra is fennáll: tehát ekkor Közép-Európa azonos a Monarchiával? (Szélsőséges és nem egészen igazságos ellenvetés: ezek szerint Bosznia-Hercegovina az okkupációtól 1918-ig Közép-Európa, azután Balkán, vagy ebben az időszakban mindkettő?) A helyzet mára nem egyszerűsödött, hanem bonyolódott. Ugyanis a mai államhatárok nem azonosak az 1918 előtti államhatárokkal, a lakosságcsere, emigráció, holocaustok, belső telepítések stb. következtében az egyes vidékek demográfiai összetételében jókora változás állt be (például lassan teljesen eltűnőben van a német nyelvű lakosság régióinkból!); s ma, 1992 januárjában, amikor ezeket a sorokat írom, még korántsem zárult le államalakulatok bomlása, új államalakulatok keletkezése, sőt új, eddig a történelemben közjogilag még sosem volt független államok létesülése. Közvetlen a szomszédunkban és valamivel távolabb. Nem egészen tisztázott az általam olvasott (szak)irodalomban, hogy milyen megkülönböztető jegyei vannak egy vegytisztán *politikai* régiónak, és az esetleges változások közül pontosan melyek eredményezhetik a régió megszűntét vagy radikális átalakulását. S ha radikálisan alakul át, akkor valóban megszűnik-e (mint Jalta után egyesek szerint Közép-Európa); s ha már nem létezik a megszűnést előidéző okok, akkor visszaáll(hat)-e a régi rend? S most nem hatalmi megfontolású szövetségekről van szó.

Félreértés ne essék, a magam bizonytalanságait jegyzem a papírra, Közép-Európa politikai tartalmával, alkotó tényezőivel kapcsolatos kételyeimről adok számot. Mert egyelőre csak az tetszik világosnak, hogy a keleti Európától mind történelme menetében, mind kultúrája jellegében, mind — ha durván általánosítva leírható egyáltalában — mentalitásában különbözik. Még azt is el tudom fogadni, hogy a nyugati Európától is elválasztható, bár Nyugat-Európán a kutatók és értékelők többnyire Angliát, Franciaországot, Hollandiát és Belgiumot értik, hiszen Dél- és Észak-Európa számára más országok együtteseinek fenntartva, nem is szólva a Balkánról, amely szintén tovább rétegeezhető. Ugyanakkor nemigen tudok mit kezdeni Németországnak (egészében) a Nyugathoz csoportosításával, még Svájc és Észak-Olaszország sem teljesen egyértelmű képlet számomra.

A magam számára tanulságképpen olvastam újra Friedrich Naumann-nak 1915-ben közreadott, majd 1916-ban magyarul is publikált *Középeurópa* című könyvét. Sok mindenről van szó, többek között arról, hogy Közép-Európa: Németország és az Osztrák—Magyar Monarchia, az 1879-es kettős szövetség, majd az első világháborús fegyverszövetség csak megerősítette a természetes (?) egymásrautaltságot. Közép-Európa „Nyugat és Kelet között” található, „jelenleg földrajzi fogalom, amelynek eddigelé nincs politikai és alkotmányos jellege”. Még „középeurópai embertípus” sincs, viszont törekedni kell kialakítására. „Középeurópa maga a németiség lesz, s így természetesen a német világnyelvet fogja közvetítőül használni, de első naptól kezdve engedékenységet és hajlékonyságot fog tanúsítani az összes benne előforduló nyelvekkel szemben...” Ez a kettősség jellemzi Naumann előadását és szándékát. Egyfelől a türelmes nemzeti-nemzetiségi politikára biztat, másfelől a német gazdasági érdekszférába vonja a Monarchiát; liberális eszmeiséget hangoztat, míg utat készít a német gazdaság térhódításának. A Naumann-féle Közép-Európa-gondolat emléke

éppen a II. világháború után a német politikai és tudományos szemléletet óvatosságra intette (és nem csak a fogalom használata ügyében); kérdés, hogy ma számunkra nem rejte még több okulnivalót az újraolvasás...

Annál is inkább, mert Naumann könyvéről széles körű és heves vita indult meg, amely nem a progresszió mentén osztotta meg a vitázókat, hanem mindenekelőtt a német közvetítés és a német gazdasági és politikai aspirációk ügyében. Olyan fontosnak vélte a *Huszadik Század* c. folyóirat Naumann könyvét és a Közép-Európa-problémát, hogy angol szerzők értekezését is közölte fordításban. Nyilvánvaló, hogy az angol hírlapokból vett közlemények rámutatnak Naumann tervének a német szupremáciát erősítő célzatára, és az angol közvéleményben viszonylag széles körben elterjedt álláspontot képviselve, a magyar nemzetiségi politika ostromozása ürügyén, a Monarchiát ellenségnek, a németek európai támaszaként minősítik. „... az ausztriai németek, a magyarok és az ifjú törökök Németországra támaszkodva erőt fognak nyerni tőle nemzetiségeik további elnyomására...” — olvashatjuk a *Contemporary Review* magyarra áttüzetett cikkében. A nemzetiségi kérdés méltányos megoldása a magyar vitázók tanulmányaiban is lényeges szerepet kap. Kunfi Zsigmond szerint: „A nemzetiségek teljes egyenjogúsítása nélkül nem lehetséges demokrácia...”; Jászi Oszkár emígy ír: „Középeurópa biztos rendje elképzelhetetlen a délszláv kérdés és a lengyel kérdés rendezése nélkül [...] Csakis Középeurópa eredményezheti a szellemi védvámok rendszerének megszüntetését, mely jelenleg épp a legjobb magyar fiatalságot fojtogatja...” Ugyanakkor Jászi Oszkár nem veti el a német kiegyenlítés, közvetítés lehetőségét, és a németnek feltüntetett tulajdonságok eltanulását sem zárja teljesen ki, míg Szende Pál például tagadja a bármely indokkal alátámasztott német beavatkozás jogosultságát, és a germanizálás veszélyeire hívja föl a figyelmet. Már 1916-ban, Közép-Európáról szólva Németország hovatarozása, helye és súlya Európa közepén tetszik kulcskérdésnek, miképpen ma sem kerülhető meg régióink és Németország gazdasági, politikai, kulturális kapcsolatai minőségének problémaköre. Ady Endre mintegy féllapnyi cikkében veszi észre, hogy ezúttal Rákosi Jenővel került egy táborba, természetesen más okból Naumann tervének inkább hátrányait, mint előnyeit fedezi föl. „Nyugattól tanulva én mégiscsak Bizánc felé fordulok” — állítja, s itt Bizáncon minden bizonnyal Oroszországot kell érteni. S ha eltúloznunk Ady Endre kelet-európai elkötelezettségét nem volna helyénvaló, tagadnunk sem igen lehet, hogy az 1916-os esztendő „Közép-Európa locsogásától” elhatárolta magát. A lényegyet tekintve nem különbözött nézete a Jásziékétól a nemzetiségi kérdés megítélésében, nemcsak látványos gesztusai, hanem konkrét akciói is voltak a szóértés előmozdítására; az egyoldalú német orientáltságtól nemcsak jó értelemben vett „kurucos” magatartása miatt tartózkodott, hanem korábbi francia-franciás érdeklődése mellé a bécsi kultúra egy-egy képviselőjének (például az állami hazugságokat merészen leleplező Karl Krausnak) elismerését párosítva, kiegyensúlyozott tájékozódást igényelt; mindenekelőtt a belső reformokat a politika, a gazdaság, a kultúra és a nemzetiségekhez fűződő viszony területén. Valójában két nézet élt egymás mellett: az egyik a Monarchia mint közép-európai tényező reformálhatóságában hitt, Eötvös Józsefre gondolva, Magyarország jövőjét a Monarchián belül, egy demokratikus átalakulás során vélte biztosíthatni; a másik elgondolás szerint nem feltétlenül szükséges a maradás a Monarchiában, Magyarországnak magának kell elvégeznie a demokratizálódást. Ady Endre sem a cári Oroszország felé fordulásban látta a helyes politizálást; sokkal inkább az orosz forradalmi-népbarát gondolat vonzotta, amelynek a XIX. század nagy orosz írói adtak művészi hitelességet, és a jobbra vágyó, emigrációban, Szibériában, belső száműzetésben élő értelmiség jelentette a változás reménységét. A németek vezette vagy akár csak gazdaságilag irányította Közép-Európa nemcsak a német elem szükségyszerű (és aránytalan) megerősödésének veszélyével járhatott, hanem felidézte annak rémét, hogy az egymással viszálykodó népeket egymás ellen játsszák ki, így könnyítve meg a német térhódítást.

A Naumann könyve körül kialakult vitában Szabó Ervinnek két megjegyzése érdemel még figyelmet. A *Nation* 1915. december 11-i cikkét ismertetve jegyzi meg, „ha egyáltalán van országok közt természetes egymásrautaltság, legközelebb és legsürgősebb itten van Középeurópában”. Másutt meg azt a véleményt kockáztatja meg, miszerint a Közép-Európa eszme a magyar gondolkodástörténetben már korábban felvetődött, méghozzá Berzeviczy Gergelynél, Kossuth Lajosnál és Kemény Zsigmondnál. Szabó Ervin (mint ahogy Jászi Oszkár sem) nem a német expanziós törekvéseknek akar utat nyitni, sokkal inkább egy új típusú államszövetség történeti igazolására vállalkozik, ezért rántja egybe Kossuth Lajosnak Ausztriáról lényegében lemondó és nem utolsósorban Habsburg-ellenes célzatú Duna-konföderációs elképzelését a Monarchiát felbontani egyáltalában nem óhajtó Kemény Zsigmondnak részben Széchenyi István nemzetiségpolitikájából kiinduló államelképzelésével, nem is szólva Berzeviczynek gazdasági reformterveiről (hiszen Ausztria- és Habsburg-ellenes írásai kéziratban maradtak, azokat Szabó Ervin nemigen ismerhetie).

Még Adynál sem uralkodó szempont a kulturális egység, jöllehet, a maga részéről írástudók barátkozásában-barátkoztatásában látta a közeledés lehetőségét, éppen a Naumann-tervet ellenző kis írása politikai töltetű. Nem kevésbé az a Németh Lászlóé, akinél az Osztrák—Magyar Monarchia sosem azonosul Közép-Európával, sőt a Monarchia megszűnését törvényszerűnek és természetesnek tartja. Szekfü Gyula bírálata ürügyén írt könyvében így vélekedik: „A Monarchiát egy élni akaró népek sem lehetett elfogadni, mert az nem volt idea többé, csak ittmaradt keret, mely minden órában szétmállhatott.” Magyarázatul jegyzem meg, hogy az Ausztria-idea tökéletes képviselését annak a Grillparzernek magatartásában és életművében látja, aki éppen az osztrák állampatriotizmus jegyében ítélte el a cseh és a magyar nacionalizmust, illetőleg cseh és magyar tárgyú színműveivel (például a Bánk bán-téma osztrák változatával, jellemző címen: *Urának hű szolgája*) a szükségszerű egységet és az osztrák békés küldetés fennsőbbiségét hirdette a széthúzó, kisnemzeti egoizmusokkal szemben. Németh László elismeri a klasszikussá érő Grillparzer szándékainak nemességét, humanitásának közép-európai megalapozottságát, de azért, hogy az osztrák küldetés-idea már csak az irodalomban tudott hitelesen megszólalni, méghozzá az uralkodó körök ellenében, eleve kérdésessé teszi azt, hogy a nemzetek fölötti állam képzetét a magáévá teheti-e „egy élni akaró nép”. A Monarchia ezért csak „keret”, amelyből hiányzik a tartalom, és belső erők képesek szétmállasztására. Ezzel állítja szembe Németh a „középeurópai gondolat”-ot, amelyet úgy értelmez, hogy „az Orosz-, Német- és Olaszország közé eső kis népek államszövetségben egyesülnek, s ezt az egyesülést kulturális úton kell előkészíteni.” Mind Némethnél, mind másutt gyakran olvashatunk „népek”-ről, aktív politizálást tulajdonítván nekik, és keveset nemzetekről, amelyek az első világháború után jöttek létre, és amelyek egyike-másika valamiképpen szintén államszövetséget alkotott. Az elképzelés nemes utópiája Adyig vezethető vissza, és párhuzamosan halad az *Apollo* fiataljainak és a folyóiratnak elgondolásaival. Annyi tetszik bizonyosnak, hogy a politikailag naív elképzelés kevésbé számol a valóság tényeivel. Nevezetesen arról nincs szó, hogy mely erőknek áll érdekében a közép-európai államok között uralkodó feszültség fenntartása; miféle reális lehetőségek nyílnak a Kis-Entente és Magyarország politikai közeledésére. Igen tanulságos ebből a szempontból átlapoznunk a Bécsben 1932 és 1934 között kiadott *Donau-Europa* című folyóiratot. A német nyelven publikált lap valamennyi „dunai” állam szerzőitől közölt rövidebb-hosszabb cikkeket, ezen kívül rendszeresen megjelentette az egyes államok kereskedelmével, termelésével, egyáltalában: gazdaságával kapcsolatos híreket, statisztikai adatokat, és bőségesen tallózott a mérvadó politikusoknak a régió rendezését illető interjúiban, beszédeiben, nyilatkozataiban. Ijesztőnek tetszik a szakadék a magyar és a teljesen egységesnek aligha mondható Kis-Entente-álláspontok között. A magyar hivatalos vélemény szerint a revízió a tárgyalások alapfeltétele, mindenféle megegyezés attól függ, milyen mértékben sikerül orvosolni a trianoni békeszerződésben a magyarságot ért sérelmeket. A Kis-Entente

államok kormányának és hivatalosságának viszont a revíziós törekvések diszkreditálása volt a célja, meg az, hogy Magyarországot lehetőleg elszigeteljék a nemzetközi politikában. S bár többen és meggyőzőnek látszó, olykor őszintének ható érveléssel hangoztatják a dunai népek, országok, államok egymásrautaltságát, gazdasági együttműködésének szükségességét (hiszen a gazdasági világválság megoldhatatlan problémák elé állította a kormányokat), még a kereskedelmi egyezményeknek is olykor politikai megfontolások emeltek gátat. Pedig — s ez leginkább az osztrák szerzők értekezéseiből olvasható ki — a Monarchia gazdasági téren sokkal eredményesebbnek bizonyult, mint az I. világháborút lezáró békék után keletkezett államszövetségek; a Monarchiának sikerült megvalósítani — így a tanulmányok — az egyes területek gazdasági fejlődését, többnyire azáltal, hogy a termékeknek jelentős (belső) felvevő piacot biztosított, az egyes területszek gazdaságilag mintegy kiegészítették egymást. S bár a korszak újságírását és parlamenti vitáit tanulmányozva kitetszik, hogy szó sincs minden terület egyenletes fejlődéséről, harmonikus együttműködésről, az viszont bizonyos, hogy a Monarchia európai viszonylatban is számottevő gazdasági tényezőnek minősíthető, míg a Monarchia „utódállamai” kisebb időszakoktól eltekintve válságról válságra vergődtek, s még a fejlett iparral rendelkező Csehszlovákiának is volt igencsak fejletlen, kiáltóan elmaradott területe.

A *Donau-Európához* közel álló körök is úgy gondolták, hogy a kulturális közeledés észítheti elő a politikait. Az 1933. április 30-ára, május 1-jére szervezett találkozó eredménye azonban legfeljebb egy kívánság hangoztatásával végződhetett. „A művelődési napok résztvevői — állapítja meg a lap tudósítója — ki kell hogy dolgozzák a közép-európai népek kulturális kapcsolatrendszerét, és támogatni kell — kulturális imperativusként — a szoros kulturális együttműködés szükségességének gondolatát, a szabad, kulturális cserét, amelyet még a politikai feltételek sem akadályozhatnak”. A megállapításból legalább az olvasható ki, hogy a Brnóban megrendezett találkozón nemigen érezték kedvezőnek a politikai légkört a közeledésre, s a kulturális Közép-Európa legfeljebb terveztként időszerű, mivel azt még meg kell alkotni, ki kell dolgozni a feltételrendszert, amelynek keretében úgy működhet, hogy független legyen mindenféle hivatalosságtól. S bár a két világháború között hosszú névsorban lehet csak felsorolni a többnyire magános kezdeményezőket, vagy esetleg kisebb és hivatalosan inkább gáncsolt, mint támogatott csoportokat, amelyek a közép-európai kulturális együttműködésen dolgoztak, a „szellemi termékek” cseréjén, miként azt a szlovák költő, Emil Boleslav Lukáč írta, a felbuzduló vállalkozások hamar elhaltak, támadások pergőtüzébe kerültek, és többnyire pusztán kétoldalú közeledést eredményeztek. Igen ritkán voltak a szó teljes értékű értelmében közép-európai vagy Duna-táji jellegűek.

Annyi következtetést lehet egyelőre levonni, hogy az irodalmi-kulturális Közép-Európa-gondolat nem állami vagy kormánykezdeményezés volt, hanem vagy a kormányban uralkodó eszmékkel szembenállók, vagy pedig a kormánytól független egyéniségek akcióprogramja. Így nemcsak nem számíthatott kormánytámogatásra, hanem az egyes kormányok a közeledési kísérleteket általában gyanúval illették, az „uralkodó eszmék” elárulását sejtették benne, és szerencsés esetben „csak” nem támogatták.

Ami egy pillanatig sem hagyott kétséget: Közép-Európa művelődési kapcsolatainak kiépítése mindenekelőtt politikai rendezést igényelt, hiszen meg kellett teremteni azt a szellemi környezetet, amelyben él, hat, működik a kapcsolatok intézményesített hálózata. Az egyéni kezdeményezések nem csupán azért voltak kétséges kimenetelűek, mert olykor egyetlen személyhez voltak kötve, ennek következtében a személyes viszonyok alakulásától függtek (Anton Straka visszahívásával az ígéretesen induló cseh—szlovák—magyar kapcsolatok szenvedtek igen jelentős kárt), hanem az intézmények, a hivatalosság ellenállása miatt is. Viszont az intézményalapítások, a hivatalos akciók bizonytalanságérzést vagy gyanút ébresztettek, a létesülő kisebbségi intézetek a kormányok rosszállását hívták ki, bennük szeparatista-autonomista törekvéseket vélvén fölfedezni; a részben sugalmazott Magyar

Balkán Intézet terve is jórészt tervezgetés maradt, pedig a Balkán-kutatások állását fölmérő magyar ankét megfogalmazta azokat a programpontokat, amelyek a balkáni—magyar (igen sokoldalú) kooperáció alapját szolgáltathatták volna. A politikai elgondolások a föderatív Közép-Európáról az e fogalmat eltérő módon értelmező cseh, lengyel vagy magyar gondolkodásban másképpen jelentek meg, és sokkal inkább a „történelmi sorsközösség” élményének hangoztatásával a nagyhatalmak közé szorult, felosztott Monarchia nemzeteinek összefogását igyekeztek — meglehetősen szerény eszközökkel — előmozdítani azok, akik — Illyés Gyula szép szavaival — „minden árok és határ ellen” emeltek szót. Az Európa sorsát intéző hatalmak a maguk befolyási övezetét építették tovább: a Kis-Entente francia pártfogása a francia orientáltságú külpolitikát sugallta cseheknek, románoknak, Jugoszlávia nemzeteinek, 1933-tól Németország a gazdasági kizsákmányolást készítette elő, hogy aztán a nyílt politikai befolyást szorgalmazza. Ezt egy rövid ideig Olaszország rosszalta, de csak addig, amíg a maga Közép-Európa-politikáját nem rendelte alá (jórészt balkáni) terület-szerzési igényeinek. A kulturális közeledés szándéka nem holt térben hangzott el, még csak nem is egészen visszhangtalanul, de a történelmi események elmosták, elfeledtették a közép-európai együttműködésre vonatkozó gazdasági elképzeléseket, semmissé tették az ígéretes tudományos, intézményalapítási terveket. Miroslav Krleža esszéiben és főleg *Bankett Blitvában* című pamfletregényében pontosan diagnosztizálta azokat az előítéleteket, tévképzeteket, hibás politikai helyzetfelméréseket, amelyek a térség nemzeteiben megosztották a közvéleményt, s az irredenta demagógiával élve, a mértéktelenre növesztett ellenséggéppel riogatva a népeket, a különféle színezetű diktatúráknak készítették az utat. Ezek a diktatúrák többnyire az autarkias gazdasági rendszert részesítették előnyben a térséget átfogó kooperációval szemben, s többnyire tagadták az együttműködés lehetőségeit a bajok fő okozójaként feltüntetett szomszédokkal. Ehhez járult egy másik, szintén számos vitára és félreértésre okot adó politikai „filozófia”: a föderációban gondolkodók jó része nem adta föl a nemzeti küldetéstudatban hangot kapó elképzelését; ami egyrészt azt eredményezte, hogy a többnyire a romantikában megfogalmazódó nemzeti messianizmus agresszív formái és fordulatai tovább éltek, másrészt a kiválasztottság élményét népszerűsítve a nemzeti szupremácia korszerűsített formáit alakíttgatták. Tehát a föderációs tervekben is fel-felbukkant egyes teoretikusok részéről az igény, hogy saját nemzetüket a vezetés, az irányítás történelem igazolta képességével ruházzák föl, ennek következtében a föderációban nem teljesen azonos jogú és erejű államok szövetségét lássák. A föderációs tervek egy része határmódosítással vagy kiigazítással járt (volna), s ez szintén nem növelte az érintettek bizalmát. Be kell ismerünk, hogy az emigrációba kényszerült politikusok (például a csehek) nem voltak hívei a közép-európai államszövetségnek, sokkal inkább az újrალესített kisebb szövetségi államot igyekeztek restaurálni (amely a két háború között éppen úgy nem tudta megoldani a nemzetiségi problémákat, ahogyan a második világháború után is ez feszítgette és feszíti ma is az államszövetségek okozta kereteket). S arról is szót kell ejtenünk, hogy a lenini nemzetiségi politikaként feltüntetett megoldási kísérletek sem váltak be, a Szovjetunióban — története során mindvégig, eleinte látványosan, majd később a diktatúra szorítása miatt rejtve, napjainkban robbanásszerűen — jelentkeztek az egy államszövetségen belüli konfliktuslehetőségek, kiváltképpen a politikai és az érzelmi jellegűek, megmutatva, hogy az eltérő hagyományú, vallási, gazdasági szerkezetű, politikai filozófiával rendelkező nemzetek együvé kényszerítése, majd a telepítések és az idegen (nyelvű) apparátus segítségével történő kiegyenlítési-homogenizálási kísérletek miféle gyújtóanyagot rejthetnek, csupán az alkalmat várva, hogy szétvethessék az összetákolt államgépezetet. Azonban azt is hiba volna tagadnunk, hogy egy esetlegesen szerencsésebben létrehozott, tapintatosabban szervezett, demokratikus államszövetség milyen rendkívüli lehetőséget biztosít a gazdasági fejlődésre, a „nemzeti” piacra, a munkamegosztásra — és nem utolsósorban a kulturális cserére, nem is szólva a biztonságérzésről, amelyet egy kiterjedésében, népességében, katonai erejében megnövekedett szövetség kölcsönözhet a nemzettagok számára.

A II. világháború után szóba került a román—magyar megbékélés, a határok lebontása, a vámszövetség ügye, valamint egy balkáni föderáció terve — mindkettőt hamar levették a napirendről, nem utolsósorban a Szovjetunió vétója miatt. A megszálló hatalom, a Közép-Európa nagy részére igényt formáló Szovjetunió a könnyebb ellenőrizhetőség kedvéért szívesebben dolgozta ki a saját maga által irányított gazdasági és katonai szövetséget, mint nyugodott bele abba, hogy érdekszférájában a régió nemzettagjai kívánságuk szerint formálódó alrégiókat alkossanak. Mégsem innen vezethetjük le, hogy a Közép-Európa-fogalom (nem csak a tudományban!) lassan-lassan átadta a helyét a Kelet-Európa megnevezésnek, hiszen ez utóbbi is tekintélyes hagyományokkal rendelkezik, és korántsem az orosz dominancia kedvéért volt régebben használatos. A tétel a Nyugat és Kelet ellentétét, eltérő fejlődését emelte ki, s az Ausztrián túl az Uralig elterülő régiót egységnek feltételezve inkább történelmi, agrártörténelmi analógiákat, sőt azonosságokat fedezett föl, a kutatók az ukrán, fehérorosz, olykor balti területek mellett a Balkánt is belevonták a vizsgálatokba. Az 1947-ben megjelent *Magyarország és Keleteurópa* valójában egy 1945 előtt németül kiadott (a francia változat megsemmisült a háború során) tanulmánysorozat korszerűsített változata, amely a magyar—kelet-európai kulturális kapcsolatokat rendszerezte, népenként, új anyagként a magyar—orosz érintkezéseket is felvéve a kötetbe. A könyv egésze, mint ahogy Gáldi László két kismonográfiája (*A Duna-táj nyelvi alkata*, *A Duna-táj irodalmi fejlődése*), valamint a Magyarországon 1938 és 1948 között megjelenő idegen nyelvű komparatistikai, történet- és irodalomtudományi folyóiratok csak részben sugallták a regionális csoportképzés fontosságát, inkább a magyar—szláv, magyar—román érintkezéseket elemezték. Mindazonáltal egy lényeges ponton áttörés mutatkozott a hagyományos, kapcsolattörténelmi szemlélethez képest: nevezetesen Gáldi László az areális (övezeti) nyelvészet módszerét igyekezett fölhasználni, és így nem maradt meg a XIX. századtól örökölt, nyelvrokonságon alapuló csoportalkotási szempontoknál, hanem továbblépett a regionális (nyelvészeti) gondolkodás felé, amelynek kezdeteit szintén a XIX. században leljük. Akarva-akaratlanul ehhez nyúlt vissza a magyar összehasonlító irodalomtudomány, amikor a *zóna* lehetőségein, összetevőin kezdett el töprengeni. Olykor az a paradox helyzet keletkezett, hogy Kelet-Európáról beszéltek, ám azt hangsúlyozták, hogy például az orosz irodalmi fejlődés eltérő utat járt be. Jó darabig tehát — érthető okokból — a Kelet- vagy Közép-Európáról való politikai jellegű véleménycseré a szocialista világrend, a szocialista világirodalom, a béketábor stb. fogalmak, tényezők igazolásában merült ki, és még a föderációs tervek elemzésekor sem kerülhetett az érdeklődés homlokterébe a Közép-Európa-gondolat. Annál kevésbé, minél sötétebb színekkel festették föl — főleg történészek — az Osztrák—Magyar Monarchia viszonyait. S amikor a regionális csoportképzés irodalmi-kulturális vonatkozásait kezdte el kidolgozni a magyar kutatás, a történelmi visszapillantás során megfelelő óvatossággal nyúltak az egykori közép-európai, Duna-táji koncepciókhoz, hol szellemtörténelmi konstrukciónak minősítve az idevonatkozó nézeteket, hol hungarocentrikus álláspontként kezelve az 1930-as esztendő magyar álláspontjait. Szlovák részről pedig óvás hangzott föl Gáldi László történelmi dokumentumként emlegetett műveivel kapcsolatban: az ő Duna-táját értékelők a Monarchiát felújítani vágyók hibájába eshetnek, a hungarocentrizmus pedig a magyar „kultúrfölény” változataként reagálódott le némely szlovák értekező írásában. Annyit lehet még megjegyeznünk ehhez a gondolatmenethez, hogy a Kelet-Európa-gondolat inkább a történettudományban jutott nagyobb szerephez, történészek készítették el azokat a mind a mai napig nélkülözhetetlen monográfiákat, amelyek a nyugati fejlődéstől eltérő jellegzetességeket felmutatni képes, belső tagozódások ellenére, egységesnek nevezhető (?) régió gazdasági, politikai, nemzetiségpolitikai és kis részben általános kulturális útját mutatják be. Az irodalomtudomány továbbra is inkább a kétoldalú (háromoldalú) kapcsolatokban jeleskedett, jóllehet, a szlavisztikában (külföldön) megszülettek a szláv irodalmakkal, kultúrákkal kapcsolatos, nagyobb szabású áttekintések.

Akár egész zónánkra nézve is tünetszerűnek tarthatjuk, hogy a tudomány és a belletrisztika vetette föl ismét a Közép-Európa-problémát, akár Szűcs Jenőnek Európa három történeti régiójáról szóló, alapvető értekezésére gondolunk, akár más feldolgozásokra. A tudományos igényű készült művek tartalmazták (de nem fogalmazhatták meg régiókban) a politikai következtetéseket; a belletrisztikai jellegű alkotások vagy a politikai esszé műfajába sorolhatók, vagy az irodalmi igényű tudományos tanulmányok közé. Nyilvánvalóvá vált, hogy míg a korábbi kutatás Európa középső és keleti részének fejlődési analógiáit emelte ki, újabban inkább a lényegbe vágó, sőt perdöntő különbségek feltárására, hangsúlyozására kerül(t) sor. Ilyen például a nyugati és a keleti kereszténység uralkodóvá válásának következménye az egyháznak a társadalom és az állam életében játszott szerepét tekintve, ennek a mentalitásban mutatkozó számos eltérése és így tovább. Ugyan eleinte ki nem mondatott, később azonban — írók munkáiban — felvetődött a Monarchia közép-európai jellegének értelmezése, összefüggésben Ausztria „keleti” politikájával, amely nem minden szomszédhoz fűződő viszonyában volt zökkenőmentesnek mondható. Az egykori Monarchia területén és az Egyesült Államokban rendezett konferenciákon mindinkább körvonalazódott egy Monarchia-irodalom, Monarchia-kultúra, amely a századforduló (1880—1914 közötti időszak) európai kulturális együttesében kiemelkedő helyet foglalt el, illetőleg a szépirodalomban egyre elfogulatlanabban és egyre nosztalgikusabban értékelődött át és föl a Monarchia hagyománya az egyes nemzetek életében. Akár meglepőnek is tarthatnók, hogy az újabb és legeslegújabb lengyel szépprózában (szakítva a hagyományokkal) milyen pozitív kép alakul ki Galícia osztrák világáról, még az osztrák hadseregről is; mennyi megértéssel ábrázolja a századforduló tévelygő értelmiségijeit, spleentől gyötört fiataljait több lengyel regény. Ugyancsak számottevő a fordulat az osztrák irodalom minősítésében: Joseph Roth életművének reneszánsza beszédes bizonyíték; mint ahogy egyre több az olvasója annak a német nyelvű irodalomnak, amely a két háború között vagy a dualizmus korában Bukovinában, a Bánátban, Erdélyben, Prágában, Horvátországban és Szlavóniában keletkezett, és amely éppen úgy értékképző, primer közösségeket jelenített meg az írói világokban, mint ahogyan Ivo Andrić Višegradja vagy Faulkner amerikai kisvárosa is az „igazi” történelem színhelye. Egyfelől azokról van szó, akik az egykori Birodalom valamelyik peremvidékéről kerültek föl a császárvárosba, megőrizve és irodalommal szépítve-nemesítve a soknyelvű szülőföld emléket, másfelől azokról, akik ott művelték a provincia irodalmát, korántsem „provinciálisan”. A II. világháború és az azután következő események — mint arról volt szó — szintén kimozdították lakóhelyéről, szülőföldjéről az évszázadok óta ott honos népesség egy részét, más részét, főleg az értelmiségieket viszont „önkéntes” emigrációba kényszerítették. Mindezek ellenére a szülőföld az élet és a dolgok szimbolikus rendjébe való beavatás titokzatos, örökké fájó helyeként lesz irodalommal. A Budapesten született, Nagy-Becskereken nevelkedett, jugoszláv partizánként — mint fogoly — Bécsbe került, majd ott megtelepedett, német nyelvű íróként Németországban publikáló Milo Dor egy karcolatában állít örök emléket a Városnak, amely már nem létezik, a nagyszülők Nagy-Becskerekének, amely az Időn kívül is él, és amelyet kései látogatóként még egyszer szemrevételezve, számos részletében a Monarchia örökségének, maradványának vél, kávéházában üldögélve, a Városháza udvarában elterülő kis parkra pillantva, olykor olyan emberekkel találkozáva, akik halkán beszéltek, mosolyuk is tövete volt, itt-ott egy-egy magyar és német szót mondtak, beszédesen tanúsítva, miszerint a Dunai Monarchia nyelvei még nem haltak ki innen teljesen. A gyermekkor tündérvilága fénylik föl még egyszer, meg egy tanulság: ez a város egy boldogabb korhoz tartozott, ahhoz a korhoz, amelyben az emberek sokkal jobban ismerték annak művészetét, miképpen kell egyszerűen élni, mint manapság. Johannes Weidenheim (1918-ban született) *Maresinek* nevezi azt a kisvárost, ahonnan elszakadt, s ahova mindig visszavágyódik. Verbászról van szó, amelynek labdarúgócsapatából az alábbi nevek emlékszik vissza: Breitweiser, Skoda, Gvozdenović, Elnescu, Kohn...

Kedves kitérőképpen Milo Dor bécsi telefonkönyv-„kutatásainak” eredményét jegyzem ide: Andics, Bacsics, Baresch, Bialonczyk, Corti, Czempirek, Davy, Fischer-Colbrie, Jelinek, Limbek, Luptowitz, Marmorek, Mirdita, Molitorisz, Muliar, Palfy, Petuely, Plavetz, Portisch, Rimsky, Rismondo, Rocek, Schrafrank, Sebestyén, Sochowsky, Sokol, Zusanek...

Visszatérve a Ladislaus Schmidtnek született, a bánáti-bácskai svábok „kollektív bűnössége” miatt szülőföldről kiűzött Weidenheimhez, az általa megteremtett álmofalu a hétköznapi események, mindennapi történetek világa, amely fölött átzúg a történelem; a szereplőkkel megtörténnek az események, nem ők választják ki, miben szeretnének részt venni, miből kimaradni. Itt nem játszódik le a világtörténelem — kicsinyben, a sorsszerűség mégis osztályrészük, Maresi nem idill, csupán az élet egyetlen emberszabású és élhető terepe. Népek és szokások találkozási pontja. Erre visszaemlékezve lett a hontalanságra ítélt Weidenheim a délszláv irodalmak német tolmácsa, ezért kap *Maresiana* című kötetének táncrendszerű történeteiben tételeket a rajnai, a polka, a mazurka, a kolo, a dal és a coda (függelék). S ezzel már érzékeltetni szerettem volna a közép-európai illetőségű irodalom néhány vonását, amely nem merül ki a nosztalgikus visszarévedésben, hanem visszaemlékezés a kultúrák természetes találkozására és cseréjére. Az intézményesedett törekvések nélkül megvalósult többnyelvűség, amely a másság elviselésére nevelt; a megértés és belátás képességének megtanulása a hétköznapiakban (lényegében a *Híd a Drínán* Nobel-díja is feltehetőleg e történelem- és emberszemlélet értékelésének tulajdonítható). Nem a nagyhatalmi álmok feltörése, hanem a sokféleség minden érintettet gazdagító, kiteljesítő csodája, amely az egyedit és a különöset is táplálni képes.

Ha innen tekintünk a Közép-Európa-fogalomra, elsősorban irodalmi fogantatása tetszik ki. Sokszoros áttétellel jelentkezhet a napi politikában. Az emlékidézések és a „múltra irányuló utópiák” nehezen megfogható, fogalmilag nem egykönnyen körvonalazható mozzanataiból nem lehet érveket kovácsolni a politika számára. Viszont az értelmiségiek „közép-európai köztársaság”-álmukból az irodalom és az intézmények között húzódó mezőn ébredhetnek föl, nevelhetik szándékaikat tetté. Ennek illusztrálására idézzük az 1986 után kiosztott Vilenica-díj statutumát: A Szlovén Írószövetség alapította, évenként kapja egy-egy jelentős teljesítményt létrehozó szerző, s a díjazottak között találhatjuk Fulvio Tomizzát, Peter Handkét, Esterházy Pétert és Jan Skácelt.

„A díjat a költészet, a próza, az esszé, méghozzá olyan, kiemelkedő jelentőségű irodalmi mű részére kell adni, amely a közép-európai kulturális térségben keletkezett, és különleges esztétikai meggyőző erővel fejezi ki a Baltikumtól az Adriáig, Berntől Belgrádig élő népek emberi és kulturális tapasztalatait. Ezt a térséget nem elsősorban földrajzi egységnek, hanem szellemi térnek fogjuk föl, amelyet Közép-Európának különleges intellektuális és művészeti tapasztalatai határoznak meg, olyan vezérgondolatok, mint a tolerancia, az agresszivitásnélküliség, a kölcsönös megértés és a pluralizmus, tehát a sokféleség integratív alapelvei; amelyeket az ebben a térségben élő szerzők legkiválóbb művei ábrázolnak, és amelyek jellemzik e műveket.” A díjazottak a „pluralitás”-sal jellemezhető Közép-Európa (szerencsére: nagyhatalmú) írói. Az olasz Tomizza a horvát—szlovén többségű szülőföldről hoz híradást; arról, hogy a népek békéjét a történelem ellenében élve lehet(ne) megvalósítani, és éppen a diktatúrák azok (Mussolinié és Titóé), amelyek az évszázados emberi viszonyokat szétrombolják, és a sokféleség dicsérete helyébe az egyféséleg terrorját hozzák. Peter Handke az ausztriai szlovén irodalom német nyelvű elfogadtatásában játszott szerepet, írói tekintélyét kölcsönözte az ausztriai szlovén írónak, Florjan Lipušnak — fordítóként. Esterházy Péter egyik művében szinte társszerzőként fogadja regényvilágába Bohumil Hrabalt (vagy igyekszik a Hrabal-kontinensen helyet találni?), és másutt igen fontos helyen vesz át hosszú passzusokat Danilo Kištől, és így feltehetőleg elsőként a magyar irodalomban megvalósítani igyekszik — a cseh—magyar, szerb—magyar irodalmi kontextusban — a közép-európai intertextualitás egy változatát. Mindez azonban az irodalmon

belül marad, mint ahogy Danilo Kiš fordításai a magyar költészetből kevésbé mozgatták meg a szerb irodalmi életet (szélesebb körben pedig feltehetőleg visszhangtalanok maradtak); s ami az írók szorgalmazta közeledést illeti, az egy bizonyos határra elérve (az irodalom illetékességi körének határára? De hol van régiókban mai napság is ez a végpont?), szétfoszlani látszik. A Monarchiát illető nosztalgiahullám természetesen *tény*, nemcsak sikeres kiállítások, pozitív kicsengésű konferenciák, tudományos programok, újévi koncertek és bécsi bevásárlóutak jelzik, hanem a zavarosnak és áttekinthetetlennek tetsző periódusban élve vágy ébred föl az egyértelműség és a kedélyesség iránt, egy álom-Bécs, képzelet-Monarchia, megszépített békeidő fénylik föl a rózsaszín ködökben. Vagy csak annak ellensúlyozásáról adhatunk számot, amit Németh László (aki igazán nem marasztalható el a Monarchia-nosztalgia bocsánatos bűnében) ekképpen fogalmazott? — „A monarchia felosztása a Szudétákig tolta fel a Balkánt, s ez a mozgalom (ti. a „közép-európai gondolat”-ot népszerűsítő. F. I.) tulajdonképp a Balkán felülmúlása Kelet-Közép-Európában.”

Ezen a ponton lépek ki a tárgyilagos mérlegelő szerepéből, és utalok alig menthető szerénytelenséggel *Kelet- és Közép-Európa között* című könyvemre, amelyben megkíséreltem Kelet-Közép-Európa fogalmát és érvényességi körét leírni. Ezúttal azonban eltekintek attól, hogy az ott kifejtetteket (jóllehet, érzem, néhány ponton ugyancsak túl rövidre kellett fognom dolgozatomat) nem ismétlem meg; inkább egyfelől politika és kultúra eltérő kérdés-feltevéseire, és még inkább eltérő, olykor egymást tagadó feleletkísérleteire utalok, másfelől arra, hogy az irodalom a nosztalgia megszólaltatása mellett igen sokszor arról is számot ad, hogy ennek a világnak, ti. a Monarchiáénak el *kell*ett múltnia, emlékké kellett szépülnie ahhoz, hogy élő és hatni képes lehessen — a továbbélő magatartásokban, reflexekben, étkezési szokásokban, általában az irodalomban, olykor a kabaréban, a jellegzetesen városi fordulatokban. Egyszóval: a hétköznapiakban; a háttérben azzal a személlyel, aki mindezt szentesítette, aki mindennek magas rendű összegzése volt: Ferenc Józseffel.

Ami politika és kultúra eltéréseit illeti, a politikában a régiók határai dinamikusabban változnak, gyorsabban jönnek létre, de gyorsabban is válnak semmivé. Emellett a politika alig-alig ismeri a történelmi indokoltságot, hiszen ha nincs ilyen, szerfölött ügyesen, pillanatok alatt gyárt ilyet (igénybe véve a többnyire készleges tudományokat, kolportálás céljából meg a művészeteket). Továbbá a politika régiókban nem feltétlenül szuverén nemzeti gondolkodás terméke, bölcsebb lényege a kompromisszumkeresés; s amennyiben ezt nem tudja lényeggé emelni, katasztrófát készít elő. A politika régiókban sokszor volt nagyhatalmi érdekek függvénye; s az igazán jó politikus arról volt ismeretes, hogy a „lavírozás” művésze volt, ha úgy tetszik: a „hintapolitikáé”; a gyors frontváltoztatásoké, titkos tárgyalásoké és záradékoké. A régió köztes helyzete, megosztottsága nemigen tette lehetővé a saját utat, a semlegességet, ellenben igényelte szövetségi rendszerek előnyeinek és hátrányainak gondos (és nem egyszer: cinikus, és ekkor eredményes) mérlegelését. A tág értelemben felfogott régió története bővelkedik megszegett ígéretekben, pillanatok alatt bomló „örök barátságok”-ban, gyanakvásokra épített intrikákban, kölcsönös vádaskodásokban. Éppen ezért szinte lehetetlen, még egy kívülálló számára is, a régió tárgyilagos szemléletű történetjének felvázolása. Szinte lehetetlen, de nem reménytelen. És feltétlenül szükséges. Az első lépés éppen talán a régióknak az eddiginél pontosabb körvonalazása lehetne. Az eddigi gyakorlat azt mutatja, hogy Kelet-Európába soroltatni sértésszámba megy nem egy nép közvéleményében; mint ahogy a „balkáni”-nak is van némi becsmérlő színezete, a korrupcióval, a politikai merényletekkel, az állandósuló zűrzavarral összekapcsolva (és erre jó példa a XIX. századból, de — sajnos — éppen a Monarchia felbomlását követő állam-szervezések időszakából is tudunk példákat hozni). Legújabb olvasmányaim egyike, a müncheni professzor Edgar Hösch *Balkán-története* (1988-ban jelent meg). Ellene magyar szempontból néhány „rövidre zárt” mondat miatt emelhetünk kifogást (például 1848/49 kurtá bemutatásakor, vagy a nemzetiségi kérdés tárgyalásakor néhány jelzöt elhagyhatónak

érzek), az azonban a tudósi hozzáállás szép példáját mutatja, miként tisztázza Hösch Dél-kelet-Európa (Balkán) fogalmát a maga és az olvasók számára: „Európa egésze felől arra pillantva, a délkelet-európai történelem különleges voltának tarthatjuk, hogy itt kis területen századokon át a legkülönfélébb népek, nyelvek, kultúrák és vallások a lakosság hétköznapijaiban találkoztak, és az eltérő életmódok és magatartási formák összeütközéséből és együttéléséből összetéveszthetetlen kulturális környezet fejlődött ki, amely mindig lenyűgözi a kívülállót, és még az átrohanó látogatót is képes megigézni.” Talán nem tévedek, ha ezt a fejtegetést az Osztrák—Magyar Monarchiára, sőt: egész Közép-Európára (amelyet a magam részéről többnek vélek, mint pusztán a Monarchiát) alkalmazhatónak állítom. Azt kell a jövőben valószínűleg többször megvitatni, hogy miféle egység volt a Monarchia (adminisztratív, erőszakkal összekovácsolt, kulturális, egyazon mentalitást eredményező? és így tovább), illetőleg Közép- meg Kelet-Közép-Európa miféle jellegzetességeket mondhat a magáénak; szűkebb szakmámnál maradva, az irodalomközi csoportok közül melyikbe sorolható régiónk? A politikatörténet és az irodalomtörténet — úgy sejtem — nem fogja ugyanazt mondani. A politikusok azonban (talán) sokszor az írókhoz hasonló kijelentésekre ragadtatják el magukat. Eötvös József 1866. augusztus 5-i naplójegyzetében töpreng el a régió és a Monarchia fennmaradásának lehetőségén. „Különböző népcsoportokból” „egy egészt” létrehozni, „ez feladásunk, s e feladás megoldásától függ nemcsak az államnak, hanem az azt lakó egyes nemzetiségeknek, sőt minden egyesnek jövője; mert csak vak nem látja átal, miként ha oly államot alkotni képesek nem lennénk, mely az osztrák birodalomnak helyét pótolhatja, a legszönyűbb megrázkódtatásoknak, valóságos fajharcnak megyünk elébe, mely nemcsak minden egyesnek jólétét, hanem egy időre magát a civilizációt veszélyezteti.” Az író Eötvösnek látomása-e ez, vagy a számító politikus győzte meg önmagát ismételten? A politika válasza az eötvösi kérdésfeltevésre a kiegyezés, a nemzetiségi törvény, a horvát—magyar kiegyezés, majd a nemzetiségi törvény fejejtése, a magyar—nemzetiségi vita, amely túlcsapott az ország határain, csupa félmegoldás, a problémák ad acta tétele. Az irodalom válaszait a magyar és a nemzetiségi költők közeledési kísérletei adták, s a Monarchiával szemben semmiféle illúzióval nem rendelkező Ady Endre. Nem vitás, hogy a teljesebb, a meggyőzőbb válasz az irodalomé, de a politika túlharsogja. Emil Isac magyar költők lelkes fordítójaként, a kulturális közeledés munkásként írta be nevét két irodalomtörténetébe is, ahhoz a román nemzedékhez tartozott, amely úgy írt magyarul, akárha magyarnak született volna. 1918 után azonban művelődéspolitikai elgondolásait olykor a politikaiaknak rendelte alá, és a román—magyar *politikai*-nemzetiségpolitikai viszonyt alig gondolta másképpen, mint a politika. Személyeket tekintve így csaphat egymásba művészet és politika, valódi céljaik, hiteles válaszaik azonban nem folynak egymásba, pontosan elkülöníthetők. Annál is inkább, mivel az irodalomban a hangulati tényező, az érzés rögzítése jelentéshordozó, a nem létező azáltal, hogy leírják nem létezését, új létre kel. Igen tanulságos ebből a szempontból a közeli múlt osztrák írónőjének, Ingeborg Bachmann-nak egy novellájába mélyebb pillantást vetni. *Három út a tóhoz* (Drei Wege zum See) címmel jelent meg, magyarul 1983-ban. Joseph Roth két regényét is idézi a szerzőnő, a *Radetzky-indulót* és a *Kapucinus kriptát*. Az ezekben a regényekben legendássá lett Trotta emléke támad föl, a Trotta-mentalitás, a császárhű szláv képe dereng föl, miközben a novella Trottaja lázad... „.....egyike volt azoknak, akik úgy érezték, hogy még egyszer el kell menniök a kapucinusok kriptájába, mert azt azért még tudták, hogy mit jelent a »Gott erhalte«, noha előzőleg minden erejükkel a Habsburg-dinasztia megdöntésén munkálkodtak.” Az elbeszélésnek azonban Trotta csak mellékszereplője, aki segíti Elisabethet osztráksága milyenségének tudatosításában. És csak ő segítheti, mert egykor egy adminisztratív egységben éltek őseik, akik ugyanazt hitték, ugyanazt érezték a vasárnap délelőtti térzenéken, ugyanúgy jártak hivatalba, s ugyanolyan szakállviselettel jelezték: Ferenc József birodalmának alattvalói. Elisabeth sehol nincs otthon, országtól orszáig, férfitől férfig keresi helyét a világban,

a máshová való beilleszkedés lehetőségeit. Utoljára talán Trotta, a megyefőnök állt biztosan a lábán (Ausztriában), meg még apja is efféle ember. „Elisabeth nem tudta, honnan jutott hirtelen eszébe a monarchiabeli Trotta megyefőnök, aki számára már csak legenda volt, és arra gondolt, hogy mennyire hasonlít apja erre az emberre. Több mint fél évszázad múltán megint akad valaki, aki hasonlít valakire abból a másik, elsüllyedt világból.” Végezetül még egy jelenet. Az elbeszélés színhelye három ország találkozási pontja. Talán az sem fontos, melyik másik két országé Ausztrián kívül. A fontos az, hogy három, valaha együvé tartozó egység határára ér Elisabeth, aki „a három ország találkozásának szegletét fürkészte, ott szívesen élne, a határ menti pusztaságban, ott még vannak parasztok meg vadászok, és önkéntelenül az jutott eszébe, hogy ő is így kezdené: Népeimhez! Ő azonban nem küldte volna őket a halálba, s nem osztotta volna meg őket, hiszen olyan jól éltek egymás mellett, persze mindig tele félreértésekkel, gyűlölködve, lázadozva, de hát hogyan is lehetne elvárni az emberektől, hogy az értelem vezesse őket, és Elisabeth derűsen gondolt apjára, aki nagy komolyan elmagyarázta, hogy annak idején minden furán és esztelenül történt, de éppen ezt értette meg mindenki, mivel mindnyájan fura szerzetek voltak, és még maguk a forradalmárok is megrémültek, amikor ez a gyűlölt, de mégis szeretett, értelmetlen óriásbirodalom egyszer csak nem létezett többé...”

A Monarchia, amely operettekben, olvasmányokban és írók regélte álmokban él, és Közép-Európa, amely minden bizonnyal jó volna, ha létezne, ha megfoghatóvá-tapasztalhatóvá válna (ismét?), és irodalomközi együttesből valóságos tényezővé emelkedhetne (még a mi életünkben), a Monarchia és Közép-Európa sokat emlegetett fogalmak (?), vágyak (?). Vagy csak annyira realitások, mint *Maresi*, az egykori gyermekkor Nagy-Becskerekje, *A gyertyák csonkig égne*k katonaiskolája? Ha manapság városok kultúrateremtéséről és sugárzásáról esik szó régióinkban, Krakkóról vagy Lembergről, Budapestről vagy Zágrábról, Eszékről vagy Pozsonyról, Prágáról vagy Bécsről: népek, kultúrák, nyelvek, vallások, szokások keresztezési pontját emlegetik, a sokszínűséget, a türelmet, amely valamennyi nyelv, kultúra, vallás virágzását lehetővé tette, nyomdákat, egyetemeket, egyházközségeket szoktunk emlegetni, amelyekben több nép, több nyelv, több kultúra talált méltó otthonra. „Minden furán és esztelenül történt” — hivatkozik Bachmann asszony Elisabethre. „Bécs — mondja. — Tudod, ez volt számomra a hangvilla a világban...” — így beszéltet Márai. Mindketten a múltat idézik műveik szereplőivel. Ők maguk egy kissé távolabb állnak, hogy irodalomma örökíthessék, ami — talán — eredetileg is csak (csak?) irodalom vagy érzés volt. A kifürkészhetetlen jövő árulja majd el, hogy amit írástudók Közép-Európának mondanak, valóságos létre ébred-e, vagy megmarad ellenállásnak, gondolatnak, szellemnek.

Fehér turbán — fehér mágia

Horváth Dezső: Klinikai föltámadás

Dantei pokoljárás? Orpheusz-ének az alvilági útról...? Cinkos kacintás — szinte még a műtőasztalról — barátokra, betegtársakra, kollégákra, olvasókra: „nna, ha már úgyis fejben volt az anyag, megírtam ezt is...” Játékos-önironikus öningerjű? Derűs önriport ama belső zárszámadásról, melynek summája: 1, azaz egy „agyrémmel” kevesebb...?! Rácsodálkozás — szinte gyermeki áhítattal — arra az édes, új életre, amelynek teljes szépsége és édessége akkor válik igazán nyilvánvalóvá, mikor halálveszélyből menekül(t meg...?) az emberfia...?

Ez mind elmondható *Horváth Dezső: Klinikai föltámadás* című új könyvéről. Számomra mégis leginkább: szómágiás ellenoffenzíva ez az írás.

Szellemi tüzek és fények életerővé szervezése, hadrendbe állítása, bevetése egy élethalál-harcba, melyet a belül sötétlő, irracionális és agresszív erők ellen kell vívnia.

Adva van egyfelől egy meglehetősen kemény, jó-ügyekért-viaskodásban edződött koponya, melyben korábban úgy szoktak bozsogni a gondolatok, mint a rajzó méhek. És adva van másfelől, ugyanebben az emelt emberfőben — a maga gomolygó ködeivel s gonosz árnyaival — egy Fekete Lyuk, mely a gondolatokat és a képzeletet és az örömfényt és az egész életcsillag-sugárzást elnyeléssel fenyegeti; s akar lenni ugyanaz a mikrokozmoszban, mint a makrokozmoszban fölfedezett, igazi „fekete lyukak”.

A tét tehát óriási. Íróember számára a legnagyobb dráma. Olyan nagy, hogy már nem is kell kozmikus méretűvé tágítani... Horváth Dezső azonban más utat választ. Mert jobbat tud...

Tudja, hogy minden szenvelgés nélkül, roppant egyszerűen kell roppant magasságba fölemelkednie — (úgy valahogy, ahogy álmában repül az emberfia...), ahhoz, hogy fölénybe kerülhessen átkozottul erős és veszélyes ellenfelével szemben. Fölhussan hát szerzőnk egy sugáron, mit jóangyala nyilván már készenlétben tartott fölötte — lévén, hogy a jóangyalok jól tudják, minden dolognak gyökere a magasabb síkokon keresendő — föl... föl... álomi könnyedséggel az intenzív osztály fölé, a klinika meg a dóm fölé, a füst-, a felhő- meg az ózonréteg fölé... S abban az irdatlan magasságban, hol a mindenség gyökere meg a semmi ága oly közel már egymáshoz, hogy az ember egyszerre fogódzkodhat mind a kettőbe — íme; egyszercsak föltáruul a katharzis forrásvidéke, s láthatóvá válnak legsebezhetőbb pontjai is ama Fekete Veszedelemnek.

Olyannyira, hogy máris kész az ellentámadás stratégiája. *Ad egy:* szembe kell ültetni ökelmét a vakítóan fehér papírral. *Ad kettő:* a papírt, melynek fehérsége amúgy is idegesíti, úgy kell mozgatni, forgatni, villogtatni, mint a tükröt szoktuk valahai kamaszkorunkban, ha lányok szemét kerestük vele az iskolaudvaron. *Ad három:* a fényerőt növelendő — színes gondolatemanációkkal, villogó nyelvi leleményekkel, elmés szószikrákkal teleírni a papírt... és mindezt csak könnyedén, amúgy csuklóból, azzal a magassági fölénnyel, amit a síkváltás

adott, s azzal a csakazértis-játékossággal, amivel legjobban föl lehet cukkolni egy efféle hiú, mohó, pöffeszkedő, magát mindenható hatalomnak képzelő Fekete Lyukat. (Mely szörnyen büszke arra, hogy ő: antianyag a szervezetben, hogy ő más, hogy ő külön, hogy ő a Félelmetes, a többi sejt élete, és így az egész lény léte őtöle függ... Hogy hídfoállást tudott építeni magában az agyban!!! Nyilván elvárna, hogy Tumor Lenknek vagy „Sztalini Tíz Csapásnak” titulálják, diktátort illető tisztelettel.)

Épp ezért már az első mondat kihívás. Mit: kihívás?! Tudatos deheroizálás! (Van ehhez már némi tapasztalata a célszerű szögényembőr szögény fejének ezen a szögedi tájon.)

„Diót termelt a fejem.”

Ez igen! Az agytumor, a mindent elnyeléssel fenyegető Fekete hatalom mindjárt bemutatkozásképp akkora pofont kap, akár csillagokat is láthatna tőle, ha egyáltalán látna a méregtől. Hát mit képzelsz? Őt csak úgy „lediózni”?! Azt hiszi, fenegyerekeskedhet egy Agyrémmel is, mint egykor a megyepárt-elvtársakkal, neveket-rangokat konzekvensen kihaogogatva cikkeiből...?! Ám a deheroizátor folytatja:

„Vén diófa, ez az egyetlen gyümölcsöd?”

Arról gondolom, hogy szép volt, mert orvosok és műtősök lelkenedezve emlegették később. Ők pedig látták.

Micsoda népség?! Hogyan lehet egy daganat szép? A halál maga lakik benne. Kicsi kellett volna hozzá, hogy ezt mondják: szép halála volt.

Most is végigfut a hátamon a hideg.

Mégis boldog vagyok, hogy megoperáltak. Az életnél ebben az életben nem lehet nagyobb boldogság. A megmaradt, vagy inkább visszaszerzett életnél. Naponta emlegetjük a klinikai halált. Mennyivel szebb: klinikai föltámadás.

A zárójelentés szerint tizenöt éve biztosan van, hogy sétáltatom a diót. Mit lehet erre mondani? Jézus—Mária! Kit lehet okolni érte? Azt hiszem, senkit.

Megoperáltak, és én föltámadtam. Az ötödik hét kezdődik azóta. Egy hete már itthon vagyok...”

— Na és akkor mi van?! — höbörögne a Fekete Árny. — Coki, Emberfi! és főleg több tisztelet, öt héttel utána te csak ne örülj! Esetleg öt év után, írókám, ha még... Mert nem tudhatod, nem lesz-e már az első ellenőrzéskor újabb hídfoállásom a homloklebenyedben vagy a májadbán, vagy bárhol...

Handabandázna ekképp öfeketesége... Csakhogy nincs tere hozzá. Körül van kerítve. Foglyul ejtve. Bezárva pimaszul és elegánsan egy — tökéletes dió-metaforába!

A szerző pedig máris — a szívünkbe. Végigaggódjuk érte-vele az előzményeket, az egész anamnézist, személyes élményünkkel válik az az izgalmas nyomozás, melyet a sebészprofesszor, dr. Bodosi Mihály vaskövetkezetességgel és tévedhetetlenül visz végig — s amit csak látszólag kézenfekvő mesterdetektívéhez hasonlítani; egyrészt, mert a humanitás és emberi nagyság ilyen példája krimikben nem létezik, másrészt, mert ő nemcsak „elkapja a tettest” a diagnózis után, de meg is menti az „áldozatot”.

„Ha én aláírom a papírján, hogy negatív, annak negatívnak kell lennie. A maga leletei nem voltak annyira egyértelműek, hogy alá mertem volna írni. Hazamegy, győgyultnak hiszi magát, a baj pedig tovább nő.” — Ekképp oszlat illúziókat, s kér újabb vizsgálatot. S ezzel: menthetővé teszi az életet.

„A professzor megnézte a Pécsről hozott leleteket, és magához hívott a kötözőbe. Hellyel kínálta. Nem jó jel, ha leültetik az embert. Rágyújtott és elmondta, most már végre egyértelmű a CT-labor eredménye. Az én fejemben egy jóindulatú daganat van, benne a kamrában, elzárja a keringő folyadék útját, azt onnan ki kell venni. Minél előbb, annál jobb, de mindenesetre addig lenne jó túlélni a műtéten, amíg a szervezetnek van elég ereje a fölépülésre...”

A könyv második részében, az „Egyszemélyes kereszt”-ben egy fiatal lány történetét, műtétét meséli el, szinte atyai aggodalommal-szeretettel. Ott így érzékelteti az ilyen közlő-

sek érzelmi súlyát: „Aki ezt meghallja, még ha röpülő pacsirta volt is azelőtt, most a porba szédül... Nincs az a cölöpverő, amelyik ekkorát tudna ütni. Első ütésre becsúsztam a föld alá, másfél kilométerre.”

Főljajdult azon a napon ő is Babits szavaival: „Ó, jaj, meg kell halni, meg kell halni!” S mégis valami ősbizalom van már benne, útban a műtőhöz. Évődés a beteghordóval. S azután: „Elalvás előtt még olyasmire gondoltam, hogy fagyaltmérő kanállal egyszerűen bele-nyúlnak a fejembe, és kicsípiik vele a daganatot. Akkora a mélyedése a kanálnak, hogy szépen belefér a dió...”

Fehér mágia? Igen! Lám, most még fagyaltoskanálba is zárja a „diót”! Melyik Rém bírna ki ennyi „deheroizálgetést”?!

Mintha a könyv egészével arra akarna tanítani bennünket az író, hogy (fájdalomtól, műtétől, kaszástól) félni csak bátran szabad. Éneklősen... Beledudorászva a sötétbe... Cunktrucc: élvezve az élet kegyelmi állapotát. Kegyelmi állapotát a szellemnek; dűskálni szintartományaiiban... Ezért a sziporkázó ötletek, pompás szóképek, játszódó leírások, élvezetes fordulatok, szellemes telitalálatok, ezért „humorít”, apait-anyait beleadva.

— Ez is valami? — mondja a cölöpverő bunkójának, s hetykén bökdösni kezdi a fejével (amiből egy időben kis „kéményen” is távozhatnak a gondolatok, máskor meg fehér turbán dekorálja). S a bunkó, mint aminek súlyát vették, fölmozdul, elemelkedik. A turbános ember meg ránk kacsint: a lélek ereje nagyobb mindennél! Bizony, feleim; földbe lehet vele dalolni a Rémet (a cölöpverő kezelőjét), miként a Kalevala dalnoka földbe dalolta ellenfeleit. Kötésig, nyakig, teljesen...

Akár külön tanulmányt érdemelne, ahogy saját szenvedésein túl a betegársak sorsára figyel Horváth Dezső. Nemcsak saját koponyája körül utazik, mint a nagy előd, Karinthy Frigyes, ő megismeri, számon tartja, megírja turbános bajtársait is. Legszebben, legrészlete- sebben, lírai melegséggel a már említett kislányt, Babát, kinek fejéből teniszlabda nagyságú daganatot kell kioperálni. A rizikó óriási, de muszáj vállalni, s a vállalást könnyebbé teszi, hogy szerzőnk (ekkor már két évvel a műtete után) összebarátkozik Babával, hitet és reményt ébreszt benne, eljátszva a „Cég reklámja” szerepét, s közben szinte harmadik lányaként fogadja szeretetét. Feledhetetlen lapjai a könyvnek, amikor a műtét előtti éjszaka virrasztva medítál a lány sorsán, s közben föl-föltolulnak saját klinikai emlékei is. „Nyugalom, Baba, megmaradsz. Ahogy a többi turbános is megmaradt, és ahogy megmaradtam én is” — üzen neki az éteren keresztül. Igen, a sebészet erre a csodára is képes ma már; az ifjú szervezet pedig a gyógyulás csodájára — amihez azért többen hozzáteszik a magukét: az idős barát például azzal, hogy naplórásra beszéli rá Babát (ez is olvasható a könyvben). A zenekar pedig szerződést küld neki az abszolút bizalom jeléül. Hogy aztán az örömhír dallamára Baba is „földbe hegedülje” ama Rémet.

„Csupa élet és szeretet” — gondolom, így érvelt írónk jóangyala az odaföntieknek —, „hát kérdem én, aki ennyire szereti az életet és éli a szeretetet, ráadásul rémüldözés helyett még a Rém-üldözésre is példát mutat ebben az agyrémekkel teli világban, annak miért ne...?! már csak magasabb érdekből is!”

Nyilván ellenszavazat nélkül szavazták meg neki a hosszabbítást, s nyilván korlátlan időre... Mert az a bizonyos öt év „rátartás” rég letelt, a nyolcadikban járunk immár, s ő viruló egészségben riporterkedik; kertjében unokával hancúrozik, könyvpremiert ünnepel (a Szent Gellért Egyházi Kiadóval), s mint hallom, új könyvön dolgozik: Magyarország fölfedezése megint.

Éltesse Isten a Föltámadottat!

SIMAI MIHÁLY

Jókai Magyarországa akkor és most

Fábri Anna: Jókai-Magyarország

1917-ben Csáth Géza a következőket írta egy Jókai-regény „analízise” kapcsán: „Izgat és lelkesít a gondolat, hogy bemutassam, milyen részletes és aprólékos vizsgálatra kell vállalkozniuk a jövő esztétáinak, hogy Jókai csodás nagyságát, regényeinek pazarul egymásra halmozott kincseit méltóan feltárják... Meg vagyok győződve, hogy ha ezt a munkát Jókai valamennyi munkájával elvégezzük, ha megszületik majd a Jókai-irodalom gerince — amihez körülbelül 30-40 esztendő lesz szükséges —, akkor tisztán fog állani nemcsak a nemzet előtt, hanem az egész világ előtt, hogy Jókai egyike volt az emberiség legnagyobb íróinak...” Annyira lelkesek e sorok, hogy szinte bizalmatlanság támad bennünk a vélemény hitelessége iránt. Kételyeinket valamennyire talán csak az oszlathatja el, ha figyelembe vesszük, kitől is származik e túlzó magasztalás. Csáth, a modern analitikus próza szinte egyedülálló alakja aligha vádolható azzal, hogy elfogult Jókai irányában. Sem témában, sem műfajban, sem írói modorban nem rokona vagy követője. Mégis tisztán látta tizenkilencedik századi elődjének jelentőségét.

De nem azért idéztük e sorokat, hogy velük Jókai nagysága mellett érveljünk. De idéztük, mert megjelent egy új könyv, Fábri Anna *Jókai-Magyarországa*, amely minden bizonynyal beilleszkedik majd a Jókai-irodalom „gerincébe”. Abban sajnos tévedett Csáth, hogy 30-40 esztendő szükséges, és egyben elegendő is lesz e „gerinc” létrehozásához. Nem volt ehhez elegendő fél évszázad sem, de mint e legújabb, Jókairól szóló munka sejteti, a valóban izgalmas, az életmű egészét átfogó-értelmező művek ideje most jön majd csak el.

Született persze ez idő alatt néhány értékes monográfia (Zsigmond Ferenc, Sötér István és Nagy Miklós munkáját említjük elsősorban), továbbá néhány alapvető tanulmány is, amely módosította, újraértelmezte a korábbi Jókai-képet (az újabbak közül Barta Jánosé, Bori Imréé, Németh G. Béláé a legjelentősebb). S ami a legfontosabb: befejezéséhez közeledik a magyar irodalomtörténet-írás egyik legnagyobb vállalkozása, a Jókai kritikai kiadás, amely nélkül igényes szakmai munka nem képzelhető el a továbbiakban.

Közben azonban eltelt majd 90 esztendő az író halála óta, s ezalatt sokasodtak a vele kapcsolatos előítéletek, pozitívak és negatívak egyaránt. Sőt, az első előítéletek korábról valók: maguk a kortársak, Gyulai Pál, Péterfy Jenő alkották meg őket. Ezekre azonban rá-cáfoltak a születő újabb s újabb regények. De az életmű végérvényesen lezárult, s győzhet-e utóéletében Jókai a huszadik századi olvasó előítéletein? Hozzá ugyanis minden olvasó elfogultan közelít. Az ilyen előítéleteknek, félreértéseknek és félreértelmezéseknek, téveszméknek az elosztatására vállalkozik Fábri Anna monografikus munkája.

A könyv 29 olyan Jókai-regénnyel foglalkozik, amelynek cselekménye az író saját korában, a 19. századi Magyarországon játszódik. Ezért is kapta a *Jókai-Magyarország* címet, amely már önmagában is felvet egy hermeneutikai problémát: milyennek látta Jókai korának Magyarországot, illetve, a regények világában feltáruuló kép mennyiben felel meg a valóságos korviszonyoknak. S ha már hermeneutikai problémát látunk a témaválasztásban, az öncélúság látszata ellenére is kénytelenek vagyunk továbbfűzni a gondolatsort: vajon helyese-e Fábri Anna olvasata, adekvát-e a Jókai-Magyarországgal? A szerző mindenképpen arra törekszik, hogy az legyen, ugyanis a Jókai-irodalomban eddig szokatlan módszerekhez folyamodik: az irodalomtörténeti, esztétikai és axiológiai szempontok helyett szociológiai, társadalomlélektani, művelődéstörténeti és statisztikai szempontok alapján vizsgálja a kiválasztott regényeket. Ezek segítségével próbál meg választ kapni az általa feltett kérdésre: milyen, s miért épp olyan, amilyen Jókai Magyarország- és magyarságképe. Nem az az érdekes, hogy az író nagyobb figyelmet szentel a múltnak, mint a jelennek, hanem az — mutat

rá Fábri Anna —, hogy „megjeleníti a 19. századi magyar élet izolációs, zárványteremtő természetét, a társadalmi modernizáció egyik legfőbb akadályát”. A magyar társadalom múlt századi története során kétszer kényszerült arra, hogy elodázhatatlanul szembenézzen a modernizáció, azaz a polgárosodás kihívásával: 1848-ban, ill. az ezt előkészítő reformkorban, valamint az 1867-es kiegyezés során. A modellváltás kísérlete az első alkalommal elbukott, másodszor is csak részben, s felemás módon valósult meg. A kérdés ily módon továbbra is napirenden maradt, s végigkíséri egész huszadi századi történelmünket. Magántulajdon, középosztályosodás, s más, a polgári átalakulással együttjáró problémák ismét aktuálisakká váltak. Bizonyára a véletlen műve, hogy a könyv éppen a rendszerváltás éveiben, 1988–89-ben íródott, de az esetleges áthallások már nem véletlenek.

Milyen is hát Jókai Magyarország-ábrázolata? Tévedünk, ha azt hisszük, hogy egyöntetű, harmonikus kép bontakozik ki regényeinek lapjain. Sokkal ellentmondásosabb ez a kép. Az ellentmondások széles skáláját talán azzal lehet a leginkább érzékeltetni, ha felidézzük azt a két véletes véleményt, amely két ismert kulcsregényében fogalmazódik meg. Baradlay Kazimir végrendeletének önmagukon is túlmutató soraival: „A föld ne mozogjon, hanem álljon. — S ha az egész föld előremegy is, ez a darab föld, ami a miénk, ne menjen vele.” szembeállítódik a másik megállapítás, a szállóigéből regényalcimmé lett „És mégis mozog a föld”. Konzervativizmus és progresszió nemzeti alternatívája egyetemes létkérdésként vetődik fel itt. A föld szó a fenti szövegkörnyezetben kozmikus jelentésű, de a szűkebb haza, Magyarország metonimiája is egyben. Jellegzetesen jókais ez a nézőpont: a részt az egészben látni és láttatni.

Nem elnagyolt, éppen ellenkezőleg, nagyon is pontos és részletező képet fest az író Magyarországról. Megjeleníti minden tájegységét, bemutatja az ott élő népet, annak szokásait, hiedelmeit, életmódját és tárgyi környezetét. Szinte föltérképezi a magyar társadalom rétegzettségének szövevényes hálóját. Ez utóbbinak nyomába eredt Fábri Anna. Könyvében az „idő” és a „tér” mint valóságos és mint poétikai tényező taglalása, majd a regények problematikájának kifejtése után sorra veszi az ismert és kevésbé ismert Jókai-hősöket (szám szerint 215-öt) életkoruk, nemzeti hovatartozásuk, rendi meghatározottságuk (arisztokrata, nemes, paraszt, városi kisember stb.), vallásuk, politikai arculatuk, műveltségük és foglalkozásuk szerint. Több mint egy tucat foglalkozás található itt; gyakorisági sorrendben: gazdálkodó, mérnök, vállalkozó, gyáros, kézműves, bankár, kereskedő, művész, újságíró, ügyvéd, pap, tanár, katonatiszt stb. Ezek áttekintése során a következő megállapítást teszi a szerző: *„Jókai szerint önálló, szabad, független szellemű emberek sem tulajdon, sem munka nélkül nem képzelhetők el.”*

A magántulajdont képező birtoktárgyak között természetszerűen kitüntetett szerepe van a földbirtoknak. Tanulságos ebből a szempontból, hogy a sikeres kereskedő, Tímár Mihály, a modern Midas, gazdagsága csúcsán nemesi előnevet és címet vásárol, s végső életmegoldásként földbirtokot szerez magának. Előfordul, hogy Jókai a tipikusan polgári figurát neveltség színben tünteti föl (mint pl. a Felfordult világ c. regényében), de az olyan nagyformátumú egyéniségek, mint Tímár vagy Berend Iván, távolról sem komikai alakok. Ráadásul semmi úrhatnámság sincs bennük; nem molière-i típusok ők. De a múlt század magyar társadalmi életében nagyon is ismerős a molière-i szituáció: az alakulóban levő polgárság, hagyomány híján nem találja önálló arculatát, értékrendjét, s követendő példaként a nemesi életformát állítja maga elé. Az így létrejövő szereptévesztést és belső meghasonlottságot finom érzékkel látta meg az író.

Jókai természetesen tisztában volt azzal, hogy a nemesség történelmi szerepe lejárt, a nábobok és táblabírák Magyarországa elmúlt. Ezért kereste — világít rá Fábri Anna — „a rendi értelemben vett társadalmi egységesülés” lehetőségét. Fontos ebből a szempontból, hogy mennyire tekintette Jókai zártnak, illetve átjárhatónak a rendi kereteket. Az első Jókai-hősök, akik túllépnek a rendi kereteken, pontosabban kilépnek e determináltság keretei-

ből, s egy új, „választott közösséghez” tartozónak vallják magukat, értelmiségiek. A rendi keretek a regények tanúsága szerint átjárhatók, bár Jókai nem a nemesi rendbe való „fel-emelkedést” tartja célravezetőnek, hanem a középosztály kialakulását. A deklasszáció és az elszegényedés folyamatát is megjeleníti, de társadalmi tendenciaként ezeket majd Mikszáth és kortársai ábrázolják.

A rendi Magyarország elmúlásának ábrázolásával párhuzamosan megjelenik a regényekben az új egzisztenciateremtésnek és az új életmegoldási lehetőségeknek a keresése. S ez bizony nem konfliktusmentes folyamat. A reformkorban játszódó történetek szereplői még el tudják kerülni a tragikus összeütközéseket — az erős rendi meghatározottságnak köszönhetően. Bár látszólag szuverén urai sorsuknak, mozgásterük nagyon is behatárolt, s e határok előre sejtethők. Ez egyfelől korlátozza lehetőségeiket, ugyanakkor védelmet is nyújt számukra. Ezzel magyarázza Fábri, hogy Jókai „sokkal fontosabbnak tartja, hogy megszerkessze főhősei társas kapcsolatainak hálóját — már-már szociogramját —, mint azt, hogy cselekedeteik belső rugóját, motívumait feltárja, „lelki fejlődésük rajzát” nyújtsa. Az ő hősei legtöbbször csak viszonylatokban, szerepekben léteznek...” Azonban módosul a helyzet a társadalmilag determinált szerepek megszűntével, a kiegyezést követő években. A pályája csúcspontjára járó író egyre több válsággal küzdő, vívódó hőst teremt. E hősök szerepválságát sokféleképpen jeleníti meg. Eljárásai közül érdemes kiemelni az archetipikus motívumokat hordozó szimbólumok alkalmazását (gondoljunk a Hold funkciójára az Aranyemberben), a beteljesedő álmok és jóslatok szerepét, vagy az apa—fiú és az anya—fiú konfliktus ábrázolását. Talán ezért érezte úgy Csáth, hogy Jókai „finomabb részletező és mélyebben látó reális analitikus Flaubert-nél.”

Mindezek után felvetődik a kérdés: milyen életmegoldásokat kínál az író válságba jutott hőseinek. Elgondolkodtató, hogy az a Jókai, aki kimeríthetetlen fantáziával szövi történeteinek fonalát, s akinek szinte nincs két egyforma séma szerint megszerkesztett műve, a végső életmegoldások dolgában alig egy-két variációval él. Az egyik ezek közül a párbaj, mint a konfliktusok megoldásának leggyorsabb és „tipikusan magyar” módja, a másik pedig, Fábri kifejezésével élve: az izoláció. A kivonulás, elszigetelődés gesztusa lényegében a rousseau-i sziget-motívum adaptációja, de nem pusztán egyéni sorsok megoldásaként szerepel, hanem mint magyar megoldás. A sziget-lét társadalmi méretűvé, egy nemzet létformájává válik, amely már komoly veszélyeket rejt magában a jövőre nézve.

Mint a fentiekből kitűnik, Fábri Anna számos téves beidegződésből vagy felületességből fakadó előítéletet oszlat el Jókai körül. Eredményeinek titka valószínűleg végtelenül egyszerű: nagyon alaposan olvasta el Jókait, közben pontos, részletes tartalomelemzéseket készített (amelyekből, legnagyobb sajnálatunkra, alig-alig kerülhetett be valami ízelítőül a könyvbe), s adatait statisztikai módszerekkel rendszerezte. S inspirációt merített, mint a bevezetőben megvallotta, a szociológia, a társadalomlélektan és a mélylélektan területéről is. A könyvet elolvasva más Jókai áll előttünk, mint akit eddig ismertünk, s itt az ideje, hogy most ezzel a Jókaival ismerkedjünk meg. Fábri Anna könyve kihívás, elsősorban a 20. század végi olvasó számára: olvassuk, fedezzük fel újra Jókait, van mondanivalója a számunkra.

BARANYAI ZSOLT

A Romániai Magyar Református Egyház élete, 1944—1989

TÖKÉS ISTVÁN KÖNYVE

Az 1989. decemberi romániai események az érdeklődés középpontjába állították az ottani magyar reformátusokat is — hála Tőkés László áldásos temesvári tevékenységének. Azóta persze sok minden változott, s ma már a józanabb, távlatosabb visszatekintés ideje is eljött. A temesvári lelkipásztor azóta Nagyvárad püspöke lett, dicstelen elődje pedig, ki tudja, hol van, és mit csinál...

Van mivel szembenéznie az egyháznak, ha az elmúlt évtizedeket kutatja. Persze egyéb felekezetek kötelessége is a kemény szembenézés. Úgy tűnik, hogy e tekintetben a protestánsok Romániában és Magyarországon hasonlóképpen, könnyebben mozdulnak. A szembenézés egyik legjobb példája a nagyváradai püspök édesapjának, Tőkés István teológiai professzornak a monográfiája. Nem éppen üdítő olvasmány! Nem is lehet az, hiszen valóban felelős az önbírálattól sem mentes szembenézés az elmúlt fél évszázad romániai magyar református életével, a „magyar egyház” kivételes, de éppen ebben a korszakban problematikus helyzetével. Közvetlenül az 1989. decemberi események előtt fejezte be a szerző a munkát, de fia tevékenységének értékelése sem hiányzik belőle.

Több helyütt személyes hangú és szenvedélyes a monográfia. (Mindezt némileg ellensúlyozza, hogy érdekes módon a szerző önmagáról is egyes szám harmadik személyben szól.) A személyesség egyébként teljesen érthető; Tőkés István nemcsak alakítója, de elszenvédője is a korszaknak. A román diktatúrát nem éppen krisztusi módon szolgáló egyházi előljáróinak köszönhetően a mellőzött és a megalázott férfiak közé tartozik. Egyebek közt börtönbüntetéssel, idő előtti nyugdíjazással, az ígehirdetéstől való eltiltással. Elemző igényű műveinek fő vonala: egyházának a kommunista diktatúra idején történő züllése, a kálvini, Bethlen Gábor-i, Bod Péter-i, Ravasz László-i tartás és szellemiség, a még Vásárhelyi János püspök magatartását jellemző erkölcsiség eltűnése a hivatalos egyházvezetésből. S a két leginkább bírált személyiség, a korszak két „illusztris” püspöke: Nagy Gyula s a nemrég még Tőkés László ügyében dicstelen szerepet vállaló Papp László, a Ceaușescu-korszak államilag támogatott előljárói. Mindez azért különösen fájó, mert bizony igaz az előszót író Benda Kálmán legelső mondata: „Az erdélyi református egyház története során eggyé forrt az erdélyi magyarság sorsával.” Ma már persze úgy látjuk, hogy a vezetéssel szemben álló papság kitartható küzdelme nem volt hiábavaló: a nehézségek ellenére megvan az esély arra, hogy a magyar egyház mai vezetői őseik nemes útját járják. A hitvallókét, a prédikátorokét, a gályarabságra ítéltékét.

Ez az alapos monográfia azonban még arra figyelmeztet, hogy hiába a deklarált jelszavak, ha azok álszentséget fedeznek. Hiába az elvek és a hit üres hangoztatása, ha nincs mögötte ott az evangéliumi lelkiület tisztasága. S ezért is különös, hogy egy olyan egyház kompromittálja magát évtizedekig, amely őseinek demokratikus szellemével, az alulról építkezés presbiteri rendszerével hajdan példát mutatott más felekezetek és a társadalom számára. Nagy figyelmeztetés, hogy ennek ellenére valódi parancsuralmat teremtett a mind Krisztust, mind a reformációt eláruló egyházvezetés. Tőkés István tárgyilagosan mutatja meg, hogy e mostoha viszonyok között is akadtak szép számmal, akik igazi missziós munkát végeztek, akiknek életelemük volt a szeretetszolgálat, s akik fel tudták vállalni a szorongatott magyarság sorskérdéseit. Bizony voltak, akik vállalták az üldöztetést, s közülük akadtak olyanok is, akik a mártíromságot sem kerültek el. És voltak olyan világiak — mint Kós Károly —, akik csak egy ideig vállalhatták szerepüket az egyházban. Rendkívül összetett tehát a kép; egy-

felől vitathatatlanok az egyre megmutatkozó pozitív próbálkozások, másfelől sajnálatosak a Tőkés által felsorolt negatívumok.

A könyv kilenc fejezete közül kiemelkedő a nyolcadik, az *Ökumenikus élet*, melyben a manapság különösen sokat hangoztatott (lásd: II. János Pál pápa debreceni jelenléte és a megbékélést elősegítő gesztusa), ám a valóságban még oly sok kívánnivalót maga után hagyó törekvést elemzi. S ami ránk leginkább vonatkozik, ír a Magyarországi Református Egyházhoz fűződő kapcsolatokról is. Azért sem közömbös ez a közelítés, mert mindkét országban szükséges a felelős szembenézés, s ugyanakkor a megbocsátó lelkiség, ha az elmúlt évtizedek ellentmondásos, bűnöktől sem mentes egyháztörténetére tekintünk vissza. Az itteni helyzet körülbelül annyiival lehetett jobb, amennyivel „puhább” volt a diktatúra. Közös érdek ugyanakkor a megújulás, mely csak másodlagosan szervezeti és személyi; fontosabb ennél, hogy a népegyház egyben hitvalló egyház is legyen. Mindezek mellett tény, hogy a tárgyalt korszakban a két egyház közötti kapcsolat „mind szervezeti, mind lelki vonatkozásban csaknem a nullára zsugorodott.” Az pedig már a közelmúlt pozitív változása volt, hogy két esztendővel előbb a magyarországi egyház zsinati vezetősége határozott hangon foglalt állást a romániai helyzet ügyében, s egyebek között lemondásra szólította fel a két ottani püspököt az államhatóságok „ügszerűtlen kiszolgálása” miatt. Túlzás lenne persze azt állítanunk, hogy e két püspök ezért nincs már a helyén...

Jelentős, tényfeltáró munka a Tőkés Istváné. S bár sok keserűség van benne, a szerző szilárd hitéből következik, hogy nem végzetesen pesszimista. Hiszen így ír: „A Romániai Református Egyház gyógyulását az Úr Krisztus eszközével is munkálni fogja. Ez a hit rejti a mű forrásánál és folyásánál egyaránt.” (*Magyarságkutató Intézet, Budapest.*)

BAKONYI ISTVÁN

SALLÓ ISTVÁN FAFARAGÁSA

Farkasinszky Teréz

emlékezete

...Ha a középkorban él, talán szentté avatják, hiszen élete telis-teli az ehhez szükséges csodákkal. Mert az Ő egyesítő ereje, kisugárzása az oka, hogy egymás mellett állunk itt, öregek és fiatalok, műveltek és tanulatlanok, meleg nagykabátban érkezők és farmerdzsekiben didergők, úgynevezett normatartók és úgynevezett normaszegők.

Föltolulnak most nagyszerű élete tanulságai. Legfőképpen az, hogy onthatják a laboratóriumok, a tudományos műhelyek az adatokat, felfedezéseket: az orvoslás, a pszichiátria művelése — de tágabb értelemben az egész emberi élet: elsősorban is erkölcsi kérdés. Annak a kérdése, hogy vajon lehet-e megérteni, lehet-e szeretni a segítségért folyamodót? Farkasinszky Teréz példája azt hirdeti, hogy lehet. Ő képes volt erre. Nem programszerűen, szándékoltan, hanem természetesen, magától értetődően. Ez a képessége emeli a magyar pszichiátria legkiemelkedőbb személyiségeinek sorába.

...Egy utolsó személyes emlék: a klinikai látogatás képe. Karácsony előtt pár nappal elgyötörtén fekszik a haematológia különszobájában. Ebédje érintetlen, asztalkáján levelek, dossziék. A reggeli infúziótól aluszékony, az ébrenlét és a szendergés állapotai percnként váltják egymást. Állapotára, kilátásaira utalva hirtelen és váratlanul kiszakad belőle a mondat: „hát nem igazságtalanság?” A nagybeteg természetes önvédő reflexe és a látogató együttérző tapintata akkor e kérdést megválaszolatlanul hagyta. Azóta megszakadi középkori szentekhez, görög drámák hőseihez hasonlatos élete. Ma már megadható a felelet.

Igen, mérhetetlen igazságtalanság halálo! Igazságtalanul nagy áldozatot követelt Tőled hivatásod, saját természeted. Méltatlan Hozzád, hogy bár neved, alakod már életedben fogalom, legendává magasodott: küzdelmeid ellenére az Ifjúsági Ideggondozó még a régi helyén, a Rehabilitációs Intézet is inkább terv, mint valóság. A hátramaradók felelőssége, hogy ne maradjon így.

Ravatalod mellett állva hosszasan sorolhatnánk sikereidet, eredményeidet, amelyek révén egy hivatás, egy város legnagyobbjai közé emelkedtél. Kollégáid, betegeid számára mégsem teljesítményeid a legfontosabbak, hanem Te magad. Te, akit szerettünk, és akit szeretni fogunk.

Azzal búcsúzunk Tőled, hogy amit lelki hajtóerőd és a mi önző zaklatásunk életedben sohasem engedett: nyugodjál békében!

ifj. dr. GREZSA FERENC

Januárban elhunyt a magyar szociálpszichiátria egyik legjelentősebb alakja, a sokak által tisztelt „szegedi Teréz anya”. Temetésén egykori munkatársa és tanítványa mondott búcsúzó szavakat.

Szerkesztői asztal

A *Literárny Tyždenník* c. szlovák irodalmi hetilap szerkesztői február 13-án Szegedre látogattak. Pavol Stevček főszerkesztő, Peter Gomolcák főszerkesztő-helyettes, Viktor Matuga író, szerkesztő és Miloš Blahynka laptitkár Karol Wlachovskýnak, a Cseh és Szlovák Köztársaság Kulturális és Tájékoztató Központja igazgatójának kíséretében kereste föl szerkesztőségünket.

*

Veszteség érte a Németh László-kutatók körét. Súlyos betegség következtében elhunyt Kocsis Rózsa, az ELTE 20. századi magyar irodalomtörténeti tanszékének tanára, aki lapunknak is munkatársa volt. Emlékét kegyelettel őrizzük!

*

A Szegedért Alapítvány idei fődíját Ilia Mihály irodalomtörténész, lapunk egykori főszerkesztője kapta. A díjazottak között van Kass János grafikusművész, dr. Alföldi Lajos akadémikus és Darvas Tamás építész-mérnök. Március 15-én több munkatársunknak nyújtottak át magas állami kitüntetést. Az idei Kossuth-díjasok között üdvözölhetjük Fodor Andrást, Ágh Istvánt, Orbán Ottót és Sütő Andrást. Vekerdi László, lapunk főmunkatársa, a Tiszatáj Alapítvány kuratóriumának tagja pedig a József Attila-díj mellett a Szent-Györgyi Albert-díjat is megkapta. József Attila-díjas lett — többek között — Kiss Anna is. A kitüntetetteknek szeretettel gratulálunk!

SALLÓ ISTVÁN FAFARAGÁSA

Ára: 25 Ft

(